

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Gökhan ÇELEN

ANTİK YUNAN DEMOKRASİSİNE SOFİSTLERİN ETKİLERİ

Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2017

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Gökhan ÇELEN

ANTİK YUNAN DEMOKRASİSİNE SOFİSTLERİN ETKİLERİ

Danışman

Prof. Dr. Faruk ATAAY

Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2017

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Gökhan ÇELEN'in bu çalışması, jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Adil KORKMAZ (İmza)

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Faruk ATAAY (İmza)

Üye : Doç. Dr. Burak ÖZÇETİN (İmza)

Tez Başlığı: Antik Yunan Demokrasisine Sofistlerin Etkileri

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 22 / 06 /2017

Mezuniyet Tarihi : 26/ 07 /2017

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Antik Yunan Demokrasisine Sofistlerin Etkileri” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

...../...../ 2017

İmza

Gökhan ÇELEN

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Gökhan ÇELEN
Öğrenci Numarası	20155218013
Enstitü Anabilim Dalı	Kamu Yönetimi
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Faruk ATAAY
Tez Başlığı	Antik Yunan Demokrasisine Sofistlerin Etkileri
Turnitin Ödev Numarası	830207770

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 125 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 11/07/2017 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 1

alıntılar dahil % 3 'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdeler sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin savunulabilir olduğu ve jüri üyelerine gönderilmesinde herhangi bir sakınca bulunmadığı görüşümdedir.

11/07/2017

(imzası)
Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı
Prof. Dr. Faruk ATAAY

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTİK YUNAN ATİNA POLİSİ'NDE TOPLUMSAL VE SİYASİ YAPI

1.1 Polis	5
1.2 Ekonomik Yapı.....	10
1.3 Toplumsal Yapı (Zümreler).....	14
1.4 Askeri Yapı.....	18
1.5 Dini Yapı	20
1.6 Polis'te Sosyal Sınıflar	22
1.7 Siyasi Yapı ve Siyasi Gelişmeler.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK YUNAN DÜNYASINDA FELSEFENİN ORTAYA ÇIKIŞI

2.1 İonia Doğa Felsefesi (Miletos Okulu)	47
2.2 Güney İtalya Felsefesi	48
2.3 Plüralist Doğa Felsefecileri	49
2.4 Yunan Aydınlanması ve Antik Yunan Dünyasında Felsefi Düşüncenin Dönüşümü ...	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOFİSTİK HAREKET

3.1 Sofist Kelimesinin Anlamı	55
3.2 Sofistlerin Gündeme Gelmesini Sağlayan Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler	58
3.3 Sofistlerin Genel Özellikleri	59
3.4 Sofistlerin Tabii Hukuk Görüşleri	63
3.5 Sofistlerin Siyasal Fikirleri	64
3.5.1 Sözleşme Teorisi	64
3.5.2 Kuvvet Teorisi	65
3.6 Sofistleri Siyaset Felsefesi Perspektifinden Nasıl İncelememiz Gerekir?.....	65
3.7 Birinci ve İkinci Kuşak Sofistler	68

3.7.1	Birinci Kuşak Sofistler	69
3.7.1.1	Protagoras (İ.Ö. 480-410).....	69
3.7.1.2	Gorgias (İ.Ö. 483-375)	80
3.7.1.3	Hippias.....	83
3.7.1.4	Prodikos.....	85
3.7.2	İkinci Kuşak Sofistler	87
3.7.2.1	Antiphon	87
3.7.2.2	Alkidamas.....	90
3.7.2.3	Euthydemos	91
3.7.2.4	Lykophron	93
3.7.2.5	Thrasymakhos.....	95
3.7.2.6	Kallikles.....	98
3.7.2.7	Kritias (İ.Ö. 480-403).....	101
SONUÇ		104
KAYNAKÇA.....		110
ÖZGEÇMİŞ		115

KISALTMALAR LİSTESİ

- çev : Çeviren
İ.Ö. : İsa'dan Önce
s. : Sayfa
vb. : Ve benzeri
yy. : Yüzyıl

ÖZET

Her yönetim biçimi insan gruplarının yaşadığı toplumsal olayların ve fikri temellerin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Demokrasi yönetimi de belirli toplumsal olayların sonucunda ortaya çıkmıştır. Halkın kamu işleri ve devlet politikalarını oluşturmak için ortaklaşa karar verdiği ve klasik tabirle kendi kendisini yönetme talebinde bulunarak bir araya geldiği ilk devlet biçimi Atina polisidir. Demokrasi tarihi ele alınırken başlangıç noktası olarak ele alınan bu devlet, yönetim biçimlerinin birçoğunu deneyimledikten sonra demokrasi yönetimine ulaşmıştır.

Atina polisinde demokrasinin kurumsallaşmasında ise Sofistler olarak adlandırılan düşünür gurubunun ciddi etkileri bulunmaktadır. Siyaset öğretmeni olan Sofistler, demokrasi yönetimine ulaşan fakat bu sistemi nasıl çalıştıracakını bilmeyen genç yurttaşlara ücret karşılığı eğitim vermişlerdir. Atina polisi demokrasi hayatının en önemli figürü olan Perikles'e danışmanlık yapan Sofist bulunduğu gibi, en meşhur oligarşik yönetim olan otuzlar yönetiminin içinde bulunan Sofist de bulunmaktadır. Bir okul olmayan ancak benzer özellikleri dolayısıyla aynı isimle anılan bu kişiler Atina polisi sınıf mücadelesine taraf olmuşlar ve sınıfların fikri mücadelesinde rol oynamışlardır.

Çalışmamızda Antik Yunan Atina polisinin siyasi gelişmeleri tarihi kronolojiye göre aktararak, Antik Yunan felsefenin geçirdiği dönüşümün incelendiği bu tez çalışmasında Sofist kuşak ayrıntılı olarak irdelenmiştir. Sofistlerin kendilerine ait eserlerden günümüze kalan parçalar söylem analizi yöntemi ile incelenerek sınıf mücadelesi bağlamında Sofistlerin toplumsal ve siyasi mesajları araştırılmıştır. Ayrıca Sofistler ile ilgili literatür taranarak interpretivizm yöntemi çerçevesinde çalışmamıza dahil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Antik Yunan, Demokrasi, Sınıf Mücadelesi, Sofist.

SUMMARY

THE EFFECTS OF SOPHISTS ON ANCIENT GREEK DEMOCRACY

Every form of governance is the result of social events and intellectual bases of human groups. Democracy has also emerged as a result of certain social movements. The first form of government that the people have agreed to jointly formulate public affairs and state policies and come together to claim self-rule in classical terms is the Athens polis. This state, which is considered as the starting point when the history of democracy is considered, has reached democracy after experiencing most of the forms of government.

The institutionalization of democracy in the Athens polis has serious implications for the group of thinkers called the Sophists. The Sophists, who were political educators, provided salaried education to young citizens who reached democratic rule but did not know how to operate this system. Sophist, who counsel Pericles, the most important figure in the Athens police democracy life, as well as Sophist, the most famous oligarchic administration in the thirties. These people, who are not a school but are referred to by the same name because of their similar characteristics, became party to the Athens polis class struggle and played a role in the ideological struggle of the classes.

In this study, the sophisticated generation was examined in detail in the study of the transformation of the Ancient Greek philosophy by transferring the political developments of the ancient Greek Athenian polis according to the historical chronology. Sophisticated pieces of sophisticated pieces from their works are analyzed by discourse analysis method and social and political messages of sophists are investigated in the context of class struggle. In addition, the literature on Sophists was searched and included in the framework of the interpretivism method.

Keywords: Ancient Greek, Class Struggle, Democracy, Sophists.

GİRİŞ

Siyaset felsefesine ait tartışmalar gündeme geldiğinde, bahis ilk olarak Antik Yunan Atina polisinden açılmaktadır. Bunun sebebi Atina polisinin bugün siyasete dair kullandığımız birçok kavramın anavatanı olmasındandır. Ayrıca Atina polisi, modern zamanların en yaygın ve ideal olarak kabul edilen yönetim biçimi olan demokrasi yönetimini doğrudan demokrasi biçiminde uygulanmış alan olarak insanlık tarihinin ilklerinden bir tanesi olmaktadır. Atina demokrasisi kendiliğinden ortaya çıkmadığı için bu yönetim biçimine ulaşana kadar poliste farklı yönetim biçimleri uygulanmış ve bazı toplumsal hareketler sonucunda da yönetim biçimlerinde değişiklikler olmuştur. Her toplumsal hareketin belirli katalizörleri olduğunu düşündüğümüzde, özellikle siyaset felsefesi açısından incelemek istediğimiz Sofist kuşak, Atina polisinde siyasete nasıl dâhil olmuştur ya da polis yönetiminin muhababı olan yurttaşları nasıl etkilemişlerdir sorularının cevaplarının aranması önemlidir. Bu soruları cevaplayabilmek için ise insanların nasıl bir araya geldiklerini ve sonrasında Antik Yunan uygarlığının nasıl oluştuğunu incelememiz gerekecektir.

İnsanlık işbölümü sistemine ihtiyaç duyduğu döneme kadar kendine yeterli (otarşik) bir yaşam sürmekteydi. Bu dönemde insanlar tüm ihtiyaçlarını kendileri gidermekte ve herhangi bir iş konusunda uzmanlık eğilimi göstermemekteydiler. Tarımsal faaliyetlerin başlaması ve sonucunda artı ürüne ulaşılması insanların farklı işlerle uğraşmasının önünü açtı. İşbölümü ile birlikte toplumsal sınıflar oluşmaya başlamış ve kişilerin belirli işlerle ilgilenmesi sonucu toplumsal bir iş paylaşımı sistemine geçilmiştir. Bu süreç uygarlıkların doğmasını ve gelişmesini sağlayan en önemli etkenlerden birisidir (McNeill, 2007: 21-22).

Tezimizin konusunu ilgilendiren Antik Yunan uygarlığının nasıl oluştuğunu kavrayabilmek için ise İ.Ö. 2000’lerde bir deniz imparatorluğu kurmuş olan, “ana soylu bir yapıya” (Freeman, 2013: 93) sahip oldukları düşünülen Minos uygarlığının nasıl ortadan kalktığına değinmemiz gerekmektedir. Minos uygarlığı Girit Adası’nda yerleşmiş ve Akdeniz havzasında önemli deniz ticareti etkinlikleri olan bir uygarlıktı. Bu uygarlık Mısır, Mezopotamya ve Anadolu ile ticari faaliyetlerde bulunmuş ve saraylar yapacak kadar zenginliğe ulaşmıştı. Bu sarayların dinsel merkezler oldukları düşünülmektedir. Minos uygarlığı merkezden yönetilen bir imparatorluk değil klanlar halinde yaşayan ve merkezi bir örgütlenmesi olmayan bir uygarlıktı. Minos ismi ise uygarlığın ilk liderlerinden Zeus’un¹ oğlu kabul edilen Minos’tan gelmektedir (Childe, 2007: 178-179; Freeman, 2013: 93-94).

¹ Antik Yunan mitolojisinde tanrıların ve Olympos Dağı’nın kralı olan tanrı.

Minos'un kutsallaştırılmasında kullanılan Zeus imgesi bize Antik Yunan toplumunun dini inancı olan mitolojik dinde Minos uygarlığının etkilerini göstermektedir.

Bu uygarlığın yerleşik bulunduğu Girit, İ.Ö. 1700'lerde Antik Yunan toplumunun atalarından olan Akhaların saldırısına uğradı. Minos uygarlığına son veren tunç silahlı Akhalar, son verdikleri uygarlığın kültürünü benimseyip, kendi özelliklerini de ekleyerek Girit ve Yunan yarımadasında Mykene uygarlığını inşa etmişlerdi (Şenel, 1968: 2). Mykene uygarlığı yayılcı ve saldırgan bir uygarlıktır. İ.Ö. 1180'lerde Troya'ya saldırmışlar ve Antik Yunan dünyasının en önemli ticaret kontrol noktalarından biri olan Troya'nın egemenliği için büyük bir savaş vermişlerdir. Ayrıca, Minos uygarlığının aksine, merkezi bir örgütlenme çerçevesinde ileri düzey bir işbölümünü hayata geçirerek "o vakte kadar görülmemiş derecede bürokratik bir uygarlık" (Şenel, 1968: 3) meydana getirmişlerdir. Bu uygarlığın hâkimiyetine son vererek Antik Yunan dünyasını yaklaşık dört yüzyıllık bir karanlık devre girmesine neden olan demir silahlı Dor kabileleri İ.Ö. 1200 itibarıyla İ.Ö. 1000 yılına kadar süren saldırılarla Mykene uygarlığına son vermişlerdir.

Antik Yunan uygarlığının temelleri Dor kabilelerinin saldırıları sonrasında iç içe geçerek kaynaşan Akha ve Dor kabileleri tarafından atılmıştır. Bu uygarlığın İ.Ö. 8. yy itibarıyla soyut düşünüşün kapılarını açmasını sağlayan etken ise, kendilerinden önce karşılaştıkları uygarlıkların pratik bilgilerine erişmiş olmalarıdır. Bir diğer etken ise, Minos ve Mykene uygarlıklarından kalmış olan Lineer A ve B alfabelerinden, Fenike alfabesine geçerek Yunan okuryazarlığının doğmuş olması ve yazının toplumsallaşmasıdır. Ayrıca diğer uygarlıklarda aristokratik seçkinler bürokrasi elitine dönüşürken ve dini elitler aracılığı ile soyut düşünüşün önüne engeller çıkarırlarken, Yunan seçkinleri üretim işlerini köleler ve *meteikos* denilen yabancılar aracılığı ile gerçekleştirmiş ve polis örgütlenmesi sayesinde de bürokrasi eliti haline gelmeyerek zamanlarını sanat, politika, felsefe gibi alanlarla uğraşarak geçirmiş ve gelişim sağlamışlardır.

Yunan dini de soyut düşünüş tarzını destekleyerek gelişmenin önünü açmış ve insan'ın tartışmaların temeline konulmasını sağlamıştır. Çalışmanın 1-4 başlığında daha detaylı bir şekilde açıklanacak olan Yunan dini, mitolojik yapısı dolayısıyla tanrıların insan biçiminde düşünüldüğü (antropomorfik) bir biçimdedir.

Yunan siyasi örgütlenmesi ise polis olarak adlandırılan kent devleti sistemidir. Fakat aşağıda daha detaylı olarak açıklanacağı gibi kent devleti tanımı polis kavramını tam olarak karşılayamamaktadır. Polis'in ne olduğu ve antik Yunanlı için ne anlam ifade ettiği aşağıda 1-1 numaralı başlığımızda detaylı olarak incelenecektir. Ancak çalışmamızın odaklandığı esas nokta Atina polisi ve burada cereyan eden siyasi olaylardır. Atina polisi, siyasi literatürümüze

demokratik yönetim biçimini tanıtan ve yine siyasal yönetim biçimlerinin neredeyse tamamının adlandırıldığı ve tanımlandığı bir alandır. Bu açıdan incelediğimiz Atina polisinin siyasi tarihini ekonomik anlamda çözümleyerek, toplumsal yapısı çözümlenmeye çalışılacaktır. Bu şekilde Atina polisindeki sosyal sınıfların nasıl oluştuğu ve birbirleri ile olan mücadelelerinin siyasi alana nasıl yansıdığını keşfetmek, bu poliste bir sınıf mücadelesinin var olup olmadığını bize sunabilecektir. Eğer Atina polisinde bir sınıf mücadelesi yaşanmış ise bu hangi siyasi süreçlerden geçerek ilerlemiştir. 1-7 numaralı başlığımızda Atina polisinin siyasi tarihini inceleyerek, poliste demokratik yönetim kurumsallaşana kadar yönetim biçiminin hangi süreçlerden geçtiği araştırılacaktır.

Atina polisinde doğrudan demokrasinin uygulandığı ve yurttaş olan tüm insanların yönetime dâhil olduğu siyasi literatürde bilinen bir olgudur. Ancak Antik Yunan dünyasında yüzü aşkın polis olmasına karşın neden Atina polisi demokrasi ile anılmıştır. Antik dünyada krallıklar egemenliğini sürdürürken Atina polisindeki toplumsal ve ekonomik hareketlerin diğer polislerden ya da uygarlıklardan farkı ne olmuştur ki, dünyanın bilinen ilk demokratik yönetimi Atina polisinde kurumsallaşmıştır.

İnsanların bir araya gelerek devlet kurumunu meydana getirmeleri konusunda çeşitli görüşler kabul edilmesine karşın, temel olarak insanların ihtiyaçları çerçevesinde bir arada yaşamaya başladıkları ve iş bölümü sonucunda da devlet denilen yönetim aygıtının ortaya çıktığını bilmekteyiz. Dünya uygarlıklarına baktığımızda kent devleti görünümünde ortaya çıkan devletler zamanla etrafındaki alanları ilhak etmeye başlamış ve imkânları ölçüsünde de imparatorluk seviyesine ulaşmışlardır. Bu süreçte yönetim, kenti kuran insanlar tarafından ortaklaşa alınan kararlarla yürütülürken, bu süreç zamanla bir aristokrasiye ve ardından da krallığa evrilmiştir. Yunan dünyası içinde Atina polisinde ise, süreç kabile şefinin krallığından, soyluların oluşturduğu aristokrasiye, aristokrasinin toplumsal hareketler sonucu yıkılması ile birlikte de yurttaşların tamamının katıldığı demokratik bir yönetime dönüşmüştür. Peki, bu demokratik yönetime giden sürece hangi toplumsal hareketler neden olmuş ve demokratik yönetimi besleyen ekonomik kaynaklar nasıl elde edilmiştir. Bu süreç çalışmamızın 1-7 numaralı başlığında detaylı olarak incelenecek ve bu sorulara cevap aranmaya çalışılacaktır.

Atina polisi ekonomik ve toplumsal hareketler bağlamında hızlı bir dönüşüm yaşarken, paralelinde sanatsal, bilimsel ve felsefi anlamda da ciddi dönüşümlerin yaşandığı bir merkez haline gelmiştir. Modern Batı literatüründe felsefe tarihi Antik Yunan dünyası ile başlatılmaktadır. Felsefenin Yunan dünyasından daha önce başlatılabileceği tartışmaları bulunmakta ise de çalışmamızda Batı literatürünün kabulü üzerinden Antik Yunan felsefenin

nasıl ortaya çıktığı ve gelişerek Sofistik döneme nasıl ulaştığı incelenecektir. Felsefenin ortaya çıkışı da tıpkı biraz önce aktardığımız siyasi gelişmelerin sebepleri ile örtüşmektedir. Ekonomik gelişme içerisindeki Antik Yunan dünyası, felsefe ile ilgilenebilecek boş zamana sahip kişilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ekonomik gelişmenin en hızlı olduğu bölge ise Ionia bölgesidir.

Felsefe tarihini Ionia kökenli doğa felsefecileri ile başlatmaktayız. Ionia bölgesi anakara Yunanistan'ına göre daha erken ekonomik gelişme göstermiştir. Bunun paralelinde de boş zamana sahip düşünürler evrenin ana maddesinin (*arkhe*) ne olduğu ile ilgili tartışmaya girişmişler ve Sofistik döneme kadar anakara Yunanistan'ı da dâhil olmak üzere bu tartışmayı sürdürmüşlerdir. Sofistik dönemle birlikte odak noktası değişen felsefenin Atina polisine ne gibi etkileri olduğu ise 3 ve 4 numaralı başlıklarımızda incelenecektir.

Sofistik hareketin Yunan felsefi dünyasında bir dönüşüm gerçekleştirdiği bilinmektedir. Bu dönüşüm perspektifinde Sofistlerin ortaya attığı fikirler ve verdikleri derslerin karşılığında ücret almalarından dolayı Platon başta olmak üzere birçok filozof tarafından aşağılanmışlar, fikirlerinin gerekçesiz ve yanlış olduğu konusunda ciddi bir gayret sarf ederek eserlerinin birçoğunda Sofistlerin fikirlerini çürütmeye çalışmışlardır. Aristokrat ailelere mensup olan Sofist karşıtı yazarlar, bu faaliyeti sadece bilimsel bir doğruyu arama çabası içinde mi sürdürmekteydiler, yoksa bu Sofist karşıtlığının temelinde farklı gerekçeler mi yer almaktaydı. Sofistlerin kim olduğunu ve genel özelliklerini inceledikten sonra birinci-ikinci kuşak Sofistler şeklinde onları ayrıca inceleyerek bu sorunun cevabı aranmaya çalışılacaktır. Çalışmamızın temel amacı Atina polisinin sosyal yapısının nasıl oluştuğunu ve bu oluşum sonrasında ortaya nasıl bir tablo çıktığını araştırmaya çalışırken, siyaset felsefesi açısından Sofistlerin ortaya attıkları fikirlerin Atina polisinde ne gibi etkileri olduğu konusuna odaklanacaktır.

Metodolojik olarak interpretivizm yöntemi ve söylem analizi kullanılarak çalışmamız ilerletilecektir. Özellikle Sofistler konusunda birçok düşünürün kendilerine ait metinlerin çok kısıtlı olması ve bu düşünürler hakkındaki bilgilere farklı kişilerden ulaşmamız sebebiyle interpretivizm yöntemi çalışmamıza uygun görülmüştür. Sofistlerin kendi eserlerinden ulaşılan kısa fragmentler ise söylem analizi yöntemi ile incelenerek, düşünürlerin siyasi bakış açıları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTİK YUNAN ATİNA POLİSİ'NDE TOPLUMSAL VE SİYASİ YAPI

Bu bölümde Antik Yunan Atina polisinin oluşumu ve tarihsel süreç bağlamında gelişim süreci incelenerek demokrasi yönetimine nasıl ulaşıldığına ve polislin Roma İmparatorluğu tarafından tarih sahnesinden silinişe kadar olan süreç üzerine odaklanılacaktır. Alt başlığımızda polis kavramı detaylı bir şekilde incelenerek polislin hem siyasi hem idari hem de coğrafi olarak kendine has olan durumu çözümlenecektir. Polislin yapısı, tarihsel süreç ile şekillenen toplumsal yapıyı etkilemiş, Atina polislinin gelişmesi ve ilerlemesinin de başat unsuru olmuştur.

1.1 Polis

Polis Antik Yunan uygarlığının siyasi düzeninin adıdır. Modern zamanlarda “site” ya da “kent devleti” olarak adlandırılmasına karşın bu tanımlamalar polis kavramını tam anlamı ile karşılayamamaktadır. Polis, Antik Yunan kurumudur, site ise Latince kökenli bir kelimedir. Kent devleti tanımlaması ise siyasi örgütlenmeyi bir kent ile sınırlandırırken, polis sadece kent ile sınırlı değildir. “Homeros’ta buna *asty* denir” (Freeman, 2013: 114). Polis etrafındaki kır topraklarını da kapsar. Polis vahşi yaşamdan uzak bir hayat alanını da ifade etmektedir (Russ, 2014: 33). Ayrıca polis örgütlenmesi devletten farklı bir siyasi organizasyondur. Dolayısıyla çalışmamızda kent devleti yerine polis kavramı kullanılmıştır (Şenel, 1968: 21).

Polis sadece Atina’da değil, Antik Yunan uygarlığının tamamında, İtalya’da, Fenike’de ve Mezopotamya’da da bulunan bir örgütlenme tarzıdır. Ancak Yunan dünyası dışındaki bölgelerde polis bir geçiş aşaması olmuştur. Tekniğin gelişmesiyle birlikte, daha geniş alanları kontrol edebilecek askeri güce, ulaşım olanaklarına ve bürokratik tekniklere ulaşan uygarlıklar kent devletlerini kapsayan daha büyük siyasal örgütlenmelere geçiş yapmışlardır. Yunan dünyasının bu konudaki özgünlüğü ise hem polislerin yaygın ve sayısının fazla olması hem de diğer uygarlıkların ulaştıkları teknik ve siyasi gelişkinliğe ulaşmalarına rağmen daha büyük siyasal örgütlenme modelleri kurmaya girişmemiş olmalarıdır. Yunan dünyasında polis ulaşılması gereken bir amaçtır. Aristoteles polis’in köylerin bir araya gelerek oluştuğunu ve ulaşılması gereken doğal sonuca ulaşıldığını iletir (Aristoteles, 2006: 9). Thucydides ise, polis kavramını hem açık ve sınırlanmamış bir köyler birleşimini anlatmak için, hem de surla çevrilmiş ya da sınırlanmış kent merkezi için kullanmıştır (Berkday, 1989: 184). Yaşamın devamını sağlamak için bir araya gelme

sonrasında polis örgütlenmesi ile Yunan toplumu “iyi yaşamı sağlayabilecek bir duruma” (Aristoteles, 2006: 9) ulaşmıştır.

Mykene uygarlığının Dorlar tarafından yıkılması sonrası, Dorlardan kaçan Mykeneliler anakara Yunanistan’dan küçük Asya (Anadolu)’ya göç etmişlerdir. Belirli yasaları olmadan ve dağınık gruplar halinde adalara ve köylere yerleşerek yeni polisler kurmaya başlamışlardır. Yeni polislerin kurulduğu alanlarda ilk öncelik güvenlik olmuştur. Küçük Asya’ya göç eden kabilelerin yerleştikleri alanlar bütün olarak Ionia olarak adlandırılmıştır. Dor kabileleri de Mykene kabilelerinin terk ettikleri alanlara yerleşmişlerdir.

İ.Ö. 1200 ila İ.Ö. 800 yılları arasında Yunan uygarlığı, Avrupa’da yaşanan feodalizme benzer bir süreç yaşamıştır. Bu dönemde güvenlik problemleri yaşanmış ve ticaret neredeyse durmuştur. Bu sebeplerden dolayı kabile şeklinde bir araya gelen köyler kurulmuştur (McNeill, 2007: 135-136; Ağaoğulları, 2006: 13; Naquet, 2013: 273-274). Klanların yerleşmesi sonucu ortaya çıkan köylere Yunan uygarlığında *deme* ya da *demos* ismi verilmiştir (Berktaş, 1989: 183). Her polis, kendisine ait kırsal bölgesi anlamına gelen *chora*’sı vardır ve burada yaşayanlar ile polis merkezinde yaşayanlar arasında köklü bir farklılık yoktur (Croix, 2013: 25).

Polis sözcüğü ilk dönemlerde “yüksek kent” anlamında kullanılmıştır. Yukarıda da değindiğimiz üzere güvenlik amacıyla kentler yüksek tepelere kurulmuştur. Daha sonraki zamanlarda yine güvenlik amacı ile kentlerin etrafı surlarla çevrilerek polis alanı genişletilmiş ve son aşamada da polis hem kenti hem de etrafındaki kırsal alanı ve nihayetinde “devlet”i kapsayan bir anlama bürünmüştür.

Burada polis şehir mi devlet mi konusuna değinmemiz gerekmektedir. “Bir polis kısmen şehir, kısmen devlettir” (Hansen, 2006: 58). Anlatılmak istenen fiziki anlamda bir şehirdir. Devlet anlamında ise bir soyutlamadır (Cartledge, 2013: 19). Bu soyutlama hem dini hem siyasi hem de kültürel alanda polis üzerine yüklenmiş bulunan bir soyutlamadır. Polis Yunan’da tanrıların kurucusu olduğu kutsal bir düzen olarak kabul edilmiştir (Hansen, 2006: 56; Ağaoğulları, 2006: 16). İleri bölümlerde daha kapsamlı açıklanacağı üzere kolonizasyon süreçlerinde de, yeni bir polis kurulması kutsal ateşten bir parça alınarak yerleşilen yerde ilk olarak bu ateşin büyütülmesi ve sonrasında yerleşimin kurulmasıdır. Peki Yunan insanı neden polis sınırlarını aşmamıştır.

Yunan uygarlığının polis örgütlenmesinden daha büyük örgütlenmelere geçmemesi konusunda çeşitli açıklamalar ileri sürülmüştür. Bunların başında coğrafik açıklamalar gelmektedir. Bu açıklamalara göre Yunan uygarlığının yerleşik bulunduğu alan olan Yunan anakarasının ve Küçük Asya kıyılarının çok engebeli ve yüksek dağlarla çevrili olmasından

dolayı bu bağımsız birimlerin birbirleri ile iletişimde bulunamamaları dolayısıyla birbirleri üzerinde hâkimiyet kuramadıkları ileri sürülmektedir. Polis'i sınırlayan dağların sınırları aynı anda halkın Atinalı, Thebaili ya da Spartalı olarak ayrımlarını sınırlamaktaydı şeklinde yorumlar da ileri sürülmüştür (Bonnard, 2011: 29). Ancak bu açıklamalar durumu tam olarak açıklayamamaktadır. Çünkü dünyanın birçok bölgesi bu şekilde doğal sınırlara sahiptir. Ayrıca Yunan polisleri birbirleri ile savaş, ittifak gibi durumlarla sürekli olarak karşılaşmışlardır. Dini yapı bölümünde de detaylı olarak açıklanacağı gibi, kutsal törenler ve kutlamalar için de yılın belirli dönemlerinde sürekli iletişim halinde olmuşlardır. İletişimin coğrafi engellerle kısıtlanması konusu, neredeyse tüm polislerin kolaylıkla ulaşabileceği deniz ile çevrili olması ile de açıklanamaz bir durumdur. Deniz, polisler arasında kolaylıkla ulaşım sağlanabilecek bir araçtır Yunanlı için. Platon da denizin “Yunanlıları uygarlaştırdığını” (Bonnard, 2011: 31) iletmektedir.

Diğer bir açıklama ise ekonomik yönden yapılmaktadır. Yunan polisleri üretim yönünden uzmanlaşmaya gitmemiş ve otarşik (kendine yeterli) topluluklar idi. Bu otarşik durum birbirleri ile ticaret yapmaya yönelmemelerini ve bunun da siyasi otarşiye yol açtığı ileri sürülmektedir. Ayrıca ticaret ile uğraşan polislerin de daha çok Yunan uygarlığı dışındaki topluluklarla ticaret yaptıkları iddia edilmiştir (Şenel, 1968: 23). Bu açıklamalar Yunan uygarlığını hem toplumsal hem de tarihsel süreç bağlamında incelediğimizde gerçekçi görünmemektedir. Yunan uygarlığının önemli polislerinin birçoğu ticaret şehri idi. Kara bölümünde yerleşik polisler ise daha çok tarımda uzmanlaşmışlardır. Ayrıca polislerin birbirlerinin ürettiği ürünlere bağılılıkları da üst seviyede idi. Üretimde uzmanlık konusunda da özellikle Atina polisinin Pers savaşları sonrası gösterdiği büyük ekonomik ve mimari atılım döneminde hem çömlek yapımında hem de ticarete ileri seviyede uzmanlık gösterdiklerine şahit olmaktayız. Atina polisinin kolonizasyon sürecinde de özellikle tahıl ihtiyacı için Troya bölgesini hâkimiyet altında tutmaya özen gösterdiğini görmekteyiz. Atina polisi tahıl ihtiyacının büyük bir bölümünü Karadeniz kıyılarındaki polislerden temin etmiştir.

Polislerin güvenlik amacı ile surlarla çevrili olması durumunun da daha büyük siyasi örgütlenmelere gitme konusunda engel teşkil ettiği yönünde yapılan açıklamalar vardır. Bu savunma zorunluluğunun halkın sur içinde dayanışma içinde kalarak dışarıya yayılamamasına neden olmuştur görüşü ileri sürülmektedir (Şenel, 1968: 24). Ancak bu açıklama da surla çevrili olan diğer uygarlıkların kent devletlerinin yayılmacı politikalarını açıklayamamaktadır. Ayrıca bu şekilde ortaya çıkan dayanışmanın Atina polisi örneğinde gördüğümüz gibi falanks (*falanj*, *phalanaks*) gibi bir yapıyı ortaya çıkarıp savunma amacı ile saldırıya geçmeye de elverişli olduğunu ileri sürebiliriz.

Polis dünyasında vatandaşlık hakkının soya dayandırılarak diğer insanların bunun dışında tutulması konusu da polis sınırını aşmama konusuna bir açıklık getirememektedir. Çünkü vatandaşlık hakkı vermeden farklı polisler birbirlerinin hâkimiyetine girebilirlerdi ki Atina polisinin imparatorluk olarak adlandırıldığı dönemde Attik Delos Deniz Birliği üyelerinin birçoğu üzerinde hâkimiyet kurduğunu görebiliriz. Diğer bir açıklama ise dinsel ayrımlardan dolayı bir araya gelememe durumudur (Ağaoğulları, 2006: 17). Her polisin koruyucu bir tanrısı bulunuyordu ve bu tanrılar için yapılan tapınakların büyüklüğü ve haşmeti konusunda polisler arasında bir rekabet vardı (Freeman, 2013: 114). Pers savaşları sonrası Atina polisi ekonomik anlamda hızla geliştikten sonra hem diğer polislerle karşı bir üstünlük malzemesi olarak kullanmak hem de iç pazarını geliştirmek için Yunan dünyasının en büyük ve görkemli tapınakları yaptıklarını görebiliriz. Yunan polisleri arasında dinsel noktalarda farklılıklar olmakla birlikte Olympos dini ortak niteliktedir. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere ortak düzenlenen dini törenlerde ve olimpiyatlarda polisler bir araya gelmişler ve etkinlikler düzenlemişlerdir (Bonnard, 2011: 29; Harman, 2013: 73). Antik Yunan dünyasında herhangi bir polise ait olmayan dinsel merkezler de bulunmaktadır. Zeus adına düzenlenen oyunlar ve yarışmalar da ortak bir nitelik göstermektedir. Bu durumlar hem polise bireysel bağlılığı artırmış hem de uyumlu bir Yunan kültürünün meydana getirmiştir. Herodot da “*Tarih*”inde Hellen topluluklarının aynı kandan olduğunu ve aynı dili konuştuklarını, aynı tanrılara, aynı tapınaklara, aynı törelere sahip olduklarını iletmiştir (Bonnard, 2011: 29).

Siyasal anlamda polis siyasi bir düzendir. Yunan uygarlığının verdiği isimlerle söyleyecek olursak monarşi, oligarşi, tiranlık, demokrasi gibi yönetim biçimleri kullanılmış olmasına karşın, bu siyasi düzenlerin polisteki anlamı ve mahiyeti diğer uygarlıklarda görülen düzenlere göre farklılık göstermektedir. Çünkü polis siyasi örgütlenişi karşılayan bir kavramdır. Homeros destanlarında tanımlandığı üzere Kahramanlık çağı olarak anılan dönemdeki bireysel kahramanlıklar dahi İ.Ö. VII. yüzyıl ortalarında ortaya çıkan falanks sistemi sonrası, kahramanlık rolü doğrudan polisin kendisine atfedilmeye başlanmıştır (Ağaoğulları, 2006: 18).

Antik Yunan uygarlığı dışındaki uygarlıkların kuruluş ve gelişim aşamalarını incelediğimizde siyasi düzenin, eşitlikçi kabilesel örgütlenmeden, askeri ya da dini sınıfların siyasi iktidarı ele geçirerek azınlığın yönetimde bulunduğu oligarşik yönetimler kurulduğunu, sonrasında da yönetim yetkilerinin tek kişinin eline geçtiği kral ya da imparator terimleri ile adlandırılan monarşik sisteme geçildiği görülmektedir. Yönetim şeklinin dolaşımı çoğunluğun yönetiminden tekin yönetimine doğru olmuştur (McNeill, 2007: 41-42; Şenel, 1968: 27).

Antik Yunan uygarlığında ise yönetimlerin dolaşımı diğer uygarlıkların tersine seyir izlemiştir. Mykene uygarlığı döneminde görülen feodal düzen, Dor saldırıları sonrası sona ermiş ve kabile düzeninde bulunan şef, polis gelişim sürecini tamamlaması ile birlikte krala dönüşmüştür. Zaman içerisinde kralın yetkileri sınırlanmış ve polisi aristokratik meclisler yönetmeye başlamıştır. Kavramsal olarak monarşiden oligarşiye geçilmiştir. Aristokratik yönetimin ardından tiranlık dönemi yaşanmış ve sonrasında demokrasi yönetimi oluşturulmuştur. Görüldüğü gibi tiranlık dönemini geçiş aşaması olarak düşündüğümüzde yönetimlerin dolaşımı tek'in yönetiminden çok'un yönetimine doğru evrim geçirmiştir.

Polis kavramı ile ilgili bu genel açıklamalardan sonra özel olarak Atina polisine değinmek gerekmektedir. Atina polisinin yerleştiği bölge Attika ismiyle anılmıştır. Bu bölgede, kasaba görünümünde Atina kenti, kent limanı, dükkânları ve halk ile birlikte Atina kenti etrafındaki köyler ve tarlalar bulunmaktaydı (Bonnard, 2011: 28). Atina polisi yaklaşık 2650 km²'lik bir alana sahipti. Kent anlamında Atina polisi “çeşitli tapınakları, devlet binaları, *agorası*, spor alanı (*gymnasion*), tiyatrosu vb.” (Ağaoğulları, 2006: 15) yapılar görünümündeydi. Atina polisinin nüfusu konusunda kesin bilgilere ulaşılamamakla birlikte Peloponnesos Savaşları öncesi yurttaş nüfusunun 50.000 kişiden az olduğu bilinmektedir. Kadınlar, çocuklar ve köleleri de hesaba kattığımızda ise yaklaşık olarak Atina polisi nüfusu 300.000 ila 350.000 kişi arasında olduğu düşünülmektedir.

Polis nüfusunun bu şekilde az olması hem Atina özelinde hem de Antik Yunandaki bütün polisler söz konusu olduğunda Yunan insanına birçok avantaj sağlamıştır. Herkesin herkesi tanıdığı bu birimde toplum, bireylerin hayatlarını yönlendirebilmiş ve kontrol edebilmiştir. Bu durum toplumsal dayanışma ve polis içerisinde belirli davranış biçimleri, ahlak kuralları ve düşünüş tarzının benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Bu şekilde de kültürel birliğin oluşması sağlanmıştır. Bu bütünleşme toplumdaki her sınıfın gelişmesinin önünü açarak polisin gelişmesini de sağlamıştır. Polisin hem sosyal hem de fiziki anlamdaki küçük yapısı etkin bir örgütlenmeyi de kolaylaştırmıştır.

Polis, Atinalı için ve tüm Antik Yunanlılar için uygar bir hayat tarzının en belirgin özelliği idi. Antik Yunanlı için polis dışı örgütlenme barbar² (uygar olmayan) bir hayat tarzıydı. Çünkü rasyonel hayat tarzı ancak poliste mümkün olabilirdi. Polis olmayan yerde devletin de olmadığını düşünüyorlar, bu yüzden “Pers satraplıklarını devlet olarak değil *demos* (halk, topluluk)” (Şenel, 1968: 38) olarak görüyorlardı. Buradan da Antik Yunanlının

² Yunan uygarlığının benimsediği kültürün dışından olan, Yunan olmayanlar anlamında kullanılmaktadır. İ.Ö. 7. yüzyıla kadar olumsuz bir anlam çağrıştırmamasına rağmen, Pers savaşları sonrası kelimenin anlamı olumsuz bir şekle bürünmüştür. Grote ise doğrudan Hellen'in antitezi olarak düşündüklerini iletmiştir. Dil, yaşam, kültür ve diğer ölçülerde Yunan üstünlüğünü belirtmek için kullanmışlardır (Grote, 2009: 311).

ancak polis aracılığı ile bir devlet, sorumlu bir yönetim kurulabileceğini düşündüğünü görmekteyiz. Polis dışı örgütlenmede devletin sorumlu olmadığını, özellikle krallık yönetimlerinde, kraldan başka kimsenin özgür olamayacağını düşünmekteydiler. Siyaset felsefesi üzerine fikirlerini ileten klasik dönem Yunan filozofları da polisi bir amaç olarak görmüşler ve ideal yönetim ve yaşamın ancak poliste gerçekleşebileceğini savunmuşlardır.

1.2 Ekonomik Yapı

Antik Yunan uygarlığında ekonomik yapı, Dor akınları sonrası ciddi bir duraklama dönemine girmiş, kabileler kendilerine yeterli (otarşik) bir şekilde hayatlarını devam ettirmeye çalışmışlardır. Polisler arası ticaret, güvenliğin olmaması nedeniyle neredeyse durma noktasına gelmiştir. Bu durumun sebebi ise yağmacılık faaliyetlerinin krallar ya da feodal beyler tarafından daha kazançlı bulunmuş olmasıdır. Yunan uygarlığı daha önce aktardığımız gibi Minos ve Mykene uygarlıklarının pratik bilgilerini donanarak ekonomik anlamda yükselişe geçmiştir. İ.Ö. VIII. yüzyıldan başlayarak ekonomik açıdan yeniden canlanma dönemine girilmiştir. Yunan dünyasında ticari anlamda en değerli olan ürünler olan şarap ve zeytinyağı ilk olarak İyonya'da daha sonra ise anakara Yunanistan'ın kıyı polislerinde dış ticaret ürünleri olarak üretilmeye başlanmış ve bu da deniz aşırı ticarete önemli bir ivmeyi sağlamıştır. Bu şekilde ticaretin gelişmesi diğer iş kollarının da gelişmesinin önünü açmış, özellikle çömlekçilik konusunda Atina polisi çok ileri düzeylere ulaşmış, bu alanda üretim yapan insanlar bu işten önemli gelir elde etmişlerdir.

Her uygarlığın büyüyüp gelişmesinin ön koşullarından biri, kalıcı bir gıda fazlasını üretmesidir (Bonnard, 2012: 65). Antik Yunanlılar polisleri oluştururken, tüm bu bölgeleri kendilerinden önce elinde tutan Minos uygarlığından tarımı öğrendiler. Minoslular bağcılık, zeytin ve tahıl tarımı yapıyorlar, ayrıca küçük ve büyük baş hayvancılıkla da ilgileniyorlardı. Altını, kelayı bakır tanıyorlar ve tunçtan silah yapmayı biliyorlardı. Fakat demir metalinden haberleri yoktu. Akhalar Minoslulardan tarım ve denizciliği öğrendiler. Akhaların hâkimiyetine son veren Dorlar demir silahlı idi. Akhalar demiri biliyorlar fakat çok az olduğu için altın ve gümüş kadar değerli bir metal olarak görüyorlardı (Bonnard, 2011: 24-27).

Mykene uygarlığı öncesinde yapılan tarım sınıf eşitsizliklerini ortaya çıkarmamıştır. Topraklar ailelerin ihtiyaçlarına göre dağıtılmıştır. Değişen ihtiyaçlara göre toprak satılmıyor ya da kiralanmıyor, yeniden paylaşılıyor. Mykene monarşisi ise askeri bir nitelik gösteriyordu. Dolayısıyla ele geçirilen yeni topraklarda kral ya da kralın vassalı olan kişiler hak iddia ediyor ve eşitlikçi sistem bozuluyordu. Topraksız kalan köylüler zanaatçılığa, denizcilğe ve diğer hizmet alanlarındaki işlere yönleneceklerdi. Toplumdaki bu bölünme,

gelecekte özellikle Atina polisindeki sınıf savaşının aktörlerinin belirlendiği bir evreydi (Bonnard, 2011: 32).

Atina polisi köylerin birleşmesi ile yeni şekline bürünürken, kabile şefleri de soylu ailelere dönüşerek, tarım topraklarının birçoğunu ele geçirmeye başlamışlardı. Bu ele geçirme yönteminden bir tanesi ise borç esareti/köleliğidir. Çiftçiler borçlandırılıyor ve borcunu ödeyemeyen ailelerin toprağı ellerinden alınıyor, aile bireyleri de köle olarak farklı bölgelere satılıyorlardı (Faulkner, 2014: 65; Harman, 2013: 75). Bu şekilde zenginleşen ve aynı zamanda yönetimi de elinde tutan aristokrasi, Solon yasaları ile birlikte borç köleliği kaldırılana kadar hükümlerini sürdürdüler. Kölelerin işlediği topraklar bu sınıf için artı ürünün elde edilmesinde başat konumdaydı. Yunan filozofları ve yazarları, uygar bir hayat için köleliğin zorunlu olduğu görüşündeydiler (Harman, 2013: 74). Köle, başka bir insana ait olan bir alet, bir eşya olarak görülüyordu. Bu sebeplerden Yunan kültürünün kölelik sistemine dayandığını ve köleler tarafından şekillendirildiğini söyleyebiliriz (Cartledge, 2013: 27). Kısaca Antik Yunan ekonomisi de bir köle ekonomisiydi (Croix, 2013: 78). Köleliğin varlığı hem ekonomide hem toplumsal hayatta hem de siyasi yaşamda yurttaşlara önemli bir alan kazandırıyor. Ekonomik anlamda köle ticareti özellikle İ.Ö. V. yüzyıl sonrasında ciddi bir kazanç kaynağı haline gelmişti. Köleler savaş esirlerinden, korsanlık faaliyetlerinden ve borç esaretinden elde ediliyordu. Ayrıca köle bir anneden doğan çocuk da köle annenin sahibinin kölesi oluyordu. Ayrıca özgür bir babadan doğsa dahi bir baba çocuğunu yola bırakarak onun üzerindeki haklarından vazgeçebilirdi. Bu şekilde köle tüccarları tarafından toplanıp satılan köleler de vardır. Kendi çocuğunu satma konusu ise Atina polisinde sadece sefihlikten suçlu bulunan kızlar konusundaydı. Bu durum haricinde Atina polisinde özgür babadan olan çocuğun satışı yasaktı. Fakat birçok Yunan kentinde bu durum yasaldı ve bu satışlardan da köle elde ediliyordu (Bonnard, 2011: 142). Atina polisine ilk zamanlarda köleler Trakya ve Karadeniz kıyılarındaki bölgelerden, ilerleyen zamanlarda ise Küçük Asya'nın iç kesimlerinden getiriliyor ve burada satılıyorlardı (Freeman, 2013: 204). Atina polisinde İ.Ö. V. yüzyıl sonrasında nüfusun yaklaşık yüzde otuzunu köleler meydana getiriyordu. Köle ticaretinin Yunan dünyasında başat bir meta ticareti haline dönüşmesi sonrası köle fiyatları da ciddi şekilde düşmüş ve neredeyse her Atinalının birkaç köleye sahip olmuş olduğunu görüyoruz. Ayrıca devletin mali kayıtlarından da devlete ait kölelerin de bulunduğunu ve bunların imar, madencilik vb. işlerde kullanıldığını bilmekteyiz. Kölelerin en sık kullanıldığı alan ise tarım sektörüydü.

Atina polisi her ne kadar en parlak dönemlerinde ticaret ile anılsa da her zaman bir tarım toplumdurdu (Kallet, 2009: 71). Yunan dünyasında zenginliğin ölçütü, üzerinde tarım

yapılan –özellikle tahıl, zeytin, üzüm- ve aynı zamanda da hayvanların otlatıldığı toprağa sahip olmaktı. Bütün Yunan polislerinin hâkim sınıfları temelde bu toprakların sahiplerinden oluşuyordu (Croix, 2013: 160-161; Finley, 2007: 34-35). Yunan’da toprak sahipliğinin en yaygın biçimi *klaros* denilen babadan oğluna kalan toprak parçasıydı (Freeman, 2013: 200). Artı ürünün esas olarak sağlandığı alan tarım iken, polis hayatındaki en saygıdeğer konum da toprak sahipliğiydi. İnsanların yüzde doksanı tarımla geçimlerini sağlamaktaydılar. Toprak sahibi olan küçük çiftçilerin de köleleri vardı fakat mülk sahibi sınıf olan aristokratların aksine bu köylüler köleleri ile birlikte çalışıyorlardı. Aristokrat sınıfın üyeleri ise toprakla hiçbir zaman ilgilenmezlerdi. Çiftliklerini kahyaları yönetirdi ve bu kâhyaları da yine köleydi. Ayrıca ev işlerini ve çocuk bakımını da köleler yapmaktaydılar. Köleler üretimin alt seviyesinde canlı aletler olarak kullanılıyorlardı (Bonnard, 2011: 145) Daha önce değindiğimiz üzere Attika topraklarında tarım alanı sınırlı idi. Ve aristokrat sınıfın toprakların büyük bölümünü ele geçirmesinden dolayı Atina polisinde kolonizasyon hareketleri başlamıştı. Toprağı olmayan yoksul yurttaşlar Küçük Asya ve Karadeniz kıyılarına göç ederek bu bölgelerde yeni polisler kurmuşlar ve tarım faaliyetleri yapmışlardı. Bu faaliyetler sonucu üretilen ürünler de Atina ile yapılan ticaretin başlıca ürünleriydi. Atina bu polislerden kereste, maden ve tahıl ihtiyacını karşılıyor, karşılığında da zeytinyağı ve şarap satıyordu. Bu ticaretin rotasında bulunan Troya’nın (bugünkü Çanakkale bölgesi) hâkimiyeti Atina için çok önemliydi. Bu bölge Atina polisinin egemenliği öncesinde de kritik bir konumda olmuş ve bu ticaret güzergâhının kontrolü için büyük savaşlar verilmişti. Troya Atina polisinin iâşesi için kilit konumdaydı.

Köle emeğinin dışında ücretli işçi kullanımı Antik Yunan medeniyetinde neredeyse yok denecek kadar azdı. Varlığı ile ilgili kanıtlar ise yine devletin imar işleri için tuttuğu kayıtlardan çıkarılmaktadır. Bu tarz işlerin haricinde tarımda da kısa süreli ücretli işçiliğe rastlanmaktadır. Tarım işlerinde kullanabileceği kadar köle besleyemeyecek olan küçük köylülerin hasat zamanı ücretli işçileri kullandıklarını bilinmektedir. Ancak bu insanların oranı, köle emeği ile kıyasladığımızda yok denecek kadar az bir orandadır (Bonnard, 2011: 147; Freeman, 2013: 205). Zanaat işlerinde ise ücretli işçi çalıştırılmamakta bunların yerine köleler kullanılmaktaydı. Kölelere de belirli bir ücret verildiği kamu kayıtlarında geçmektedir. Kamuya ait imar işlerinde çalışan köle ve ücretli işçilere ücret verildiği bilinmektedir. Kallet köleler, yabancılar ve ücretli işçilere aynı ücretin verildiğini iletmiştir fakat kayıtlarda bu işçilere çok farklı oranlarda ücret verildiği görülmektedir (Kallet, 2009: 76). Aynı zamanda Uygun’un iddia ettiği gibi köleleri ücretli işçi saymamız da mümkün değildir (Uygun, 2015: 109).

Yunan dünyasında ticaret esas olarak sikkelerin kullanılması ile gelişme göstermiştir. Trampa ekonomisi, bilindiği üzere değiş tokuş sistemine dayanıyordu ve bu da ticaretin kolay ve hızlı olmasını engelleyen bir durumdu. Homeros şiirlerine göre, şarap tahılla, zeytinyağı madenler ile değiştiriliyordu (Bonnard, 2011: 123). İ.Ö. VI. yüzyılda³ ilk olarak Lydalılar tarafından kullanılmaya başlandığı düşünülen sikkeler kısa sürede tüm Yunan dünyasında ticarete değişimin aracı oldu. Sikkeler değerli madenlerden yapılıyor ve sikkenin ederi de kullanılan maden ile ölçüldüğü için değer kaybetmiyordu (Freeman, 2013: 161). İ.Ö. V. yüzyıl sonrası ticaretin ciddi anlamda gelişmesi ile birlikte her türden zanaat kolunda üretim artmıştı. Atina, Pers savaşları sonrası Yunan polisleri arasında önce lider konumuna yükselmiş, daha sonra ise imparatorluk benzeri bir hamiliğe soyunarak Akdeniz ticaretinin kontrolünü eline geçirmişti. Bu hâkimiyet hem Yunan ticaret zenginliğinin Atina'da toplanmasına hem de ticaretin yapılması için gereken hammadde ve araçların temini, imarı konusunda polislin giderek zenginleşmesini sağlıyordu. Yetiştirilen en yaygın ürün zeytindi (Freeman, 2013: 201). İlk dönemlerde tahıl üretimi çoğunlukta idi. Şarap ve zeytinyağının geniş pazar olanakları bulunmasıyla birlikte Attika bölgesindeki aristokratlar tahıl üretimini bırakarak üzüm ve zeytin üretimine yöneldiler. Ancak bu geçiş, bahsi geçen ürünlerin doğası gereği uzun dönemde kar getirebilecek bir mahiyetteydi. Zengin aristokratlar bu yatırımı yapabilecek güçteler fakat küçük çiftçi bu yatırımı gerçekleştiremedi ve eğer toprağını kaybetmediyse tahıl üretimine devam etti (Şenel, 2014: 124). Özellikle zeytinyağı ve şarap ticaretinde ileri seviyelere ulaşan Atina, tahıl ihtiyacını ise Karadeniz kıyılarından karşılıyordu. Çünkü Attika bölgesinin iklim şartları buğday üretmeye yetecek kadar yağış içermiyordu. Attika'da genellikle daha az suya ihtiyaç duyulan arpa üretiliyordu (Kallet, 2009: 74). Solon reformlarında alınan kararlardan da bu durumun polislin ekonomik hayatı açısından önemli olduğunu görmekteyiz. Solon zeytinyağı dışındaki diğer yiyecek maddelerinin ihracatını yasakladı. Bu düzenleme ile dış ticarete kullanılan ürünlerin Atina'da kalarak daha yüksek fiyattan satılması sağlandı ve ihracattan kaynaklanan mal sıkıntısı da aşılmağa çalışıldı. Yine Solon, ölçü ve tartı birimlerini ekonomik açıdan Atina polisinden daha gelişmiş olan polislerle eşitleyerek, Atina polislinin dış ticarete etkinliğinin artmasını da sağlayacaktı. Solon ticaret için bu adımları atarken, diğer polislerden zanaatkârların da Atina'ya getirilmelerine ön ayak olarak üretimde de gelişmeyi sağlamaya çalıştı (Yetiş, 1999: 171).

Bu ticaret poliste gemi imalatının, çömlek imalatının ve bunları tamamlayan diğer iş kollarının gelişmesini sağlamıştır. Çömlek imalatı konusunda ileri seviyelere ulaşan Atina, bu

³ Andre Bonnard (2011:123), sikkelerin kullanıma giriş tarihini İ.Ö. 8. yüzyıl olarak belirtmiştir.

zanaatı sadece maddeleri taşımaya yarayan bir aracı üretme durumundan çıkarıp, üzerine işlenen sanatsal resim ve figürlerle bir kültürün oluşmasını da sağlamıştır. Ekonominin canlanması lüks tüketim ve sanatsal ürünlere yönelik ilginin doğmasına yol açtı. Bu da gelişmiş polislere yabancı (*meteikos*) zanaatkarların, sanatçıların ve tüccarların göç etmesini sağladı (Ağaoğulları, 2006: 19). Sofist kuşak da tam olarak bu ortamda Atina polisinde ortaya çıktı. Gezici olan ve ücret karşılığında eğitim veren bu öğretmenler grubunun faaliyet gösterebilmesi için, lüks tüketime olduğu gibi kişisel gelişime para harcayabilecek insanların olması gerekiyordu. Ekonomik olarak bu seviyeye ulaşan Atina yurttaşları Sofistlerden eğitim alarak toplumdaki konumlarını yükseltmeye yönelmişlerdir.

Tarımsal olmayan en yaygın uğraş ise madenlerdi (Freeman, 2013: 203). Atina polisinde Attika'nın güneyinde Laurion gümüş madenleri bulunmakta idi. Özellikle İ.Ö. 480'den sonra bu madenlerdeki üretim artmaya başladı. Ayrıca bu madenler imtiyaz ile belirli kişilere verilir (Peisistratos tiranlığı döneminden başlayarak) ve karşılığında alınan para da polis hazinesine girerdi. Bu madenlerde genellikle köleler çalıştırılmaktaydı. İ.Ö. 4. yüzyılda bu madenlerde on binin üzerinde kölenin zincirlenerek çalıştırıldığı düşünülmektedir (Bakırezer, 2008: 22). Kölelerin yaşam sürelerinin en kısa olduğu ve en ağır şartlarda çalıştıkları iş kolu da madencilikti. Atina polisinin ekonomik yapısı, siyasal yapısını ve toplumsal yapısını da belirlemiştir. Bu ekonomik görünümün sonucunda ortaya çıkan Atina toplumunun yapısı ise şu görünümdeydi.

1.3 Toplumsal Yapı (Zümreler)

Ekonomik yapıda açıkladığımız etkenler düşünüldüğünde İ.Ö. V. yüzyılda Atina polisinin toplumsal yapısı hukuksal açıdan üç kesimden oluşmuş görünmektedir. Bu kesimler yurttaşlar, yabancılar ve kölelerdir (Ağaoğulları, 2006: 19). Ancak esasında Yunanlılar insanlığı yalnızca iki gruba ayırmışlardır: Özgür ve köle (Croix, 2013: 182).

Yurttaşlar Atina polisinin yerel halkını oluşturan ve vatandaşlık hakkı olan özgür insanlardır. Yurttaşların kökeni kabile dönemindeki toprak (*oikos*) sahipliğinden gelmektedir. Polisin oluşma sürecinde toprağa sahip olan erkekler, köleleştirilmediği sürece poliste yurttaşlık hakkına sahiptiler. Bir sonraki aşamada ise “silah kullanma hakkı olan her ergin erkek, yurttaşlığa kabul edildi” (Ağaoğulları, 2006: 19; Freeman, 2013: 208). Atina polisinde İ.Ö. V. yüzyılda 350.000 dolaylarında olan toplam nüfusun yaklaşık 40.000-45.000'i yurttaştı. Bu yurttaş topluluğu tek bir sınıf oluşturmamaktaydı. Ekonomik yapı bölümünde açıkladığımız gelişmelerle birlikte yurttaşlar kendi içlerinde çeşitli toplumsal sınıfları barındırmaktaydı. Yurttaşın hangi sınıfa dâhil olduğu onun hak ve ödevlerinin, yaşam

biçiminin farklı sınıflara göre değişiklik göstermesine sebep oluyordu. Siyasal haklar Atina polisinde her zaman yurttaşların bir ayrıcalığıydı. Ancak polisin kuruluş döneminde soylular (*eupatrid*) yönetimi ellerinde tutmuşlar, sınıf çatışmaları sonrası gelişen demokratik devrimin son aşamasında da tüm yurttaşlar siyasi haklara kavuşmuşlardır (Freeman, 2013: 206-208).

Belirli bir seviyede mülke sahip olan yurttaşın (erkek) ekonomik anlamda herhangi bir meşguliyeti yoktu. Siyaset ile uğraşan bu sınıf, kişisel olarak ticaret ya da imalatla uğraşmamaktaydı. Atina polisinde siyaset, en yüksek düzeyde tam zamanlı bir uğraştı (Croix, 2013: 163-165). Homeros ve Heseidos'un şiirlerinden ulaştığımız bilgilere göre Kahramanlık çağından İ.Ö. 5. yüzyıla gelinceye kadar yurttaşların çalışmaya yönelik bakış açılarında değişiklik olmuştu. İlk dönemlerde çalışmanın herhangi bir toplumsal kötü görünüm şöyle dursun, din tarafından desteklendiğini de görüyoruz. Fakat kölelerin üretim sürecine dâhil olmasıyla birlikte çalışma kavramına bakış açısı değişmiştir. Özellikle ticaret ve zanaatlarla uğraşmayı toplum, saygınca bir iş olarak karşılamamış, Platon ve Aristoteles'in önerdiği siyasi yapılarda da bu işlerin yapılmaması konusunda salık verilmiştir (Bakırezer, 2008: 25-26; Nietzsche, 2015: 20-21).

Atina polisinde hatta neredeyse Yunan dünyasının tamamında kadınlar yurttaş kabul edilmiyorlardı. Kadınlar ve çocuklar özgürlerdi fakat yurttaşlık hakları yoktu ve mülkiyet haklarından ciddi derecede yoksunlardı (Croix, 2013: 136). Toplumsal hayattan soyutlanmışlar ve ev hayatına mahkûm edilmişlerdi. Kadınlar, çocukların bakımı ve ev işlerini köleleri ile birlikte yapmaktaydılar. Kadın ve çocuklar köle satın alacak gücü olmayan, mülkü olmayan erkek için kullanılabilir bir araç olarak da görülüyorlardı (Aristoteles, Politika, 2006, s. 194) Kadın, "mirasın meşru yoldan gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayan tek araçtı" (Freeman, 2013: 213). Çünkü Atinalı bir kadının babasından miras alma hakkı yoktu. Eğer babasının evlatlık veya öz bir erkek çocuğu yok ise, kadının en yakın akrabasıyla evlenmesi ve mülklerin erkek çocuklara geçirilerek aile içinde kalması gerekmekteydi (Croix, 2013: 138). Çocukların konumu ise kadının konumundan biraz daha aşağıdaydı. Çünkü çocuk babası tarafından polise tanıtılana dek (on altı yaşında) yurttaş olamıyordu. Bu tanıtma işlemi erkek çocuğun on altı yaşına geldiğinde festivalde yapılıyordu. Kız çocuklarında yurttaşlık durumu olmadığı için böyle bir uygulama yoktu. Ayrıca küçük yaşlarda (12-15) evlendiriliyorlardı. Çocukların eğitimi geleneksel olarak tabir edilen aileden edinilen bilgilere dayanıyordu. Ayrıca yurttaşların çocukları *gymnasion*larda beden eğitimi, savaş konularında eğitim alıyordu. Eğitime bakış açısı demokrasinin gelişmesi, ekonomik büyüme ve Sofistlerin müdahalesiyle değişecekti. Çünkü demokrasi poliste yerleştiğinde en değerli beceri, bedensel olarak çok güçlü olmak ya da düşüncelerin yazıya

dökülme becerisi değil, retorik sanatını kullanarak yurttaşları ikna etmek olacaktı (Freeman, 2013: 242).

Yabancılara Atina polisinde *meteikos*⁴ denilmekte idi. Bu insanlar poliste yerleşik olarak yaşayan özgür ancak siyasi hakları olmayan bir kesimdi. Fakat mahkemelerde savunma yapmak gibi bazı yasal ayrıcalıklara sahiptiler. Toplumsal hayattan dışlanmadıkları gibi, entelektüel elitin arasına karışabilir ve dini törenlere katılabilirlerdi. Yabancıların mülk edinme hakları yoktu. Ancak imalat ve ticarete sahip oldukları üstünlüklerin olduğu düşünülmektedir (Freeman, 2013: 208). Hatta Atina'nın en önem verdiği iş olan tahıl ticaretinin büyük bir kısmının *meteikos*ların elinde olduğu iddia edilmiştir (Finley, 2007: 55). Yurttaşlık statüsü, siyasi ve ekonomik hakları sağladığı için Perikles (İ.Ö.?-429) dönemine kadar kendilerini yurttaş olarak kaydettirebilenler olsa da Perikles döneminde İ.Ö. 450 yılında çıkarılan bir yasa ile yurttaş olabilmek için Atinalı anne ve babadan olmak kuralı getirilmiş ve yurttaş sayısı sınırlama yoluna gidilmiştir (Ağaoğulları, 2006: 20). Yabancılar da bu yasa sonrası yurttaşlık hakkı ihtimalinden tamamen yoksun kalmışlardır. Yabancılar, Atina polisinde zanaatçılık, sanatçılık, eğitmenlik ve ticaret gibi işlerle uğraşmışlardır. Atina polisinin zenginleşmesi ve çekim merkezi olması sonrasında çok sayıda Yunanlı Atina'ya kısa süreli ya da uzun süreli olarak yerleşmiştir. Yabancıardan, Atina polisi yoğun bir kazanç elde edememiştir. Çünkü yabancılar polise sadece küçük vergiler ödüyorlardı. Eğer bu şartlar ağırlaşır da başka bir yere göç ediyorlardı (Croix, 2013: 186) Aristoteles ve konumuzun temelini oluşturan Sofistlerin de neredeyse tamamına yakını *meteikos*'tu. Yani mülk edinme hakları yoktu. Dolayısıyla Sofistler kendi sanatları olan “erdem” ve “retorik” öğretmenliğini icra ederek geçimlerini sağlıyor ve hayatlarına devam ediyorlardı. Soyluların Sofistleri aşağılamak için kullandıkları, para ile bilgi satmanın aşağılık bir durum olduğu söylemi de ekonomik olarak mülk edinme hakkı olmayan bu insanlar için anlamsızdı.

Köleler, polisteki üçüncü kesimdi. Kölelerin yaşam hakkı dışında bir hakları ve özgürlükleri de yoktu. Ekonomik saikler düşünülerek köleyi öldürme yasağı konmuştu. Bu yasak kölenin bir insan olarak yaşama hakkı olduğu için değil, kölelerin tahammül sınırlarını zorlamamak ve verimliliklerini garanti almak içindi. Diğer bir hak ise kölenin tapınağa sığınarak başka bir yurttaşa satılmasını isteme hakkıydı. Homeros'un şiirlerinden elde edilen bilgiye göre İ.Ö. 8. yüzyıla kadar kralların haricinde Atina polisinde kölelik yaygın bir uygulama değildi. İ.Ö. 7. yüzyıla geçildiğinde ise Heseidos'un şiirlerinden köle kullanımın

⁴ Antik Yunan dilindeki “*meteikos*” sözcüğü dilimize poliste bulunan yabancılar olarak aktarılmıştır. Ancak çalışmamızın ileri bölümlerinde daha da netleşeceği üzere *meteikos* sıfatına sahip olan insanların tamamı kısa süreli ticaret için Atina polisinde bulunan insanlar değildir. Bu sığfata sahip insanlar günümüz dilinde ifade ettiğimiz şekilde mülteci de değillerdir. *Meteikos* konumundaki insanları en iyi şekilde tanımlayacak olan kelime ise “göçmen”dir.

krallar dışında ekonomik durumu iyi olan köylülere de eriştiğine ulaşılmaktadır (Bakırezer, 2008, s: 20). Atina polisinin ticaret ve zanaatlarda hızlı gelişmesine paralel olarak Atina'daki köle sayısı da artmıştı. Köleler, Yunanlı için üretimin bir aracıydı. Onlara insan değil, hareketli bir araç, alınıp satılan bir mal ya da konuşan bir hayvan gözü ile bakılıyordu. Atina polisindeki zengin yurttaşlar yatırımlarını kölelere yapıp, onların ürettikleri vasıtasıyla geçinmeye başladılar ve köleci bir üretim tarzı doğmuş oldu. Ekonomi bölümünde bahsettiğimiz üzere madenlerde, zanaatlarda köle çalışanların sayısı çoğunlukta idi ve bazı kamu görevlerini dahi köleler yapıyordu. 1.000'in üzerinde kamu kölesi olduğu düşünülmektedir. Kölelerin bu şekilde kullanılmaları ise, Atina yurttaşının kültürel ve siyasi faaliyetleri için gerekli boş zamanı yaratmıştı. Doğrudan demokrasinin hayat bulmasını sağlayan en önemli etkenlerden biri de bu köle emeğiydi (Uygun, 2015: 108-111).

İ.Ö. 594/3 tarihinde yürürlüğe giren Solon yasalarına kadar Atina'da borç köleliği vardı. Borç esirliği uygulaması sınıf mücadelesinde çok önemli bir rol oynamıştır (Faulkner, 2014: 65). Çünkü borç esiri köle olmadan önce yurttaştır ve kölelikten kurtulma ihtimali vardır. Borç esirini köleden ayıran sınır, borcunu ödeyip yeniden özgürlüğe kavuşabilme ihtimali idi (Croix, 2013: 180). Geçimini sağlayamayan küçük çiftçiler *eupatrid* olarak tanımlanan aristokratlardan borç alıyorlar ödeyemediklerinde ise topraklarını kaybediyorlardı. Bu durumda aristokratların topraklarını üründen pay almak için ekip biçiyorlardı. Bu konumda olanlara *ektimoroi* (yanaşma, altıda birci) deniyordu (Aristoteles, 2014: 2). Borçlanmalarına neden olan durumlar ise polislin giderleri için toplanan vergiler (donanma, yapı işleri vs.), hasat yetersizlikleri gibi sebeplerdi (Harman, 2013: 75). *Eupatrid*lerin borç vermelerinin ana saiki daha fazla toprağa ve iş gücüne sahip olma ihtimaliydi (Faulkner, 2014: 65). Borçlanmanın ikinci safhasında ise köylüler teminat olarak kendilerini, eşlerini ve çocuklarını gösteriyorlar, borçlarını ödeyemediklerinde de borçlanılan *eupatrid*'in kölesi konumuna düşüyorlardı. Ayrıca yukarıda da bahsettiğimiz şekilde savaş esirlerinden (Croix, 2013: 180), Trakya, Karadeniz ve Küçük Asya'dan satın alınarak ele geçirilen kölelerde ticaretin bir metası olarak Atina polisine getiriliyor ve burada satılıyorlardı. Özellikle Solon yasaları (İ.Ö. 594) sonrası Yunanlıların köleleştirilmesi ahlaki olarak hoş karşılanmamış hatta köle konumuna düşüp Atina dışına satılan köleler yakınları tarafından satın alınmış ve polis yönetimi de bu durumu özendirmiştir (Bakırezer, 2008: 21). Atina'da iki farklı köle durumu olduğunu ve bunlarında sıradan işçi (*ergates*) ve idareci veya kâhya (*epitropos*) olarak tanımlandığını belirtmek gerekmektedir. Atina polisinde bir çiftliğin kâhyasının zorunlu olarak bir köle olduğu varsayılırdı. Aristoteles'in "*politika*" adlı eserinde belirttiği üzere

eksiksiz bir hane, kölelerden ve özgür insanlardan oluşmaktaydı. Efendi ve köle, eş ve çocuklar hanenin en temel ve basit unsurları olarak tanımlanmıştır (Aristoteles, 2006: 11).

Ayrıca Atina'da azat edilen köleler de vardı. Bunlar azat edildiklerinde *meteikos* statüsünde oluyorlardı. Ancak poliste yine bir yurttaşın himayesinde olmaları gerekiyordu ve muhtemelen bu kişi eski efendisi oluyor ve köle efendi bağı kopmuyordu. Nadiren de olsa Meclis tarafından hizmetlerinden ötürü azat edilip yurttaşlık verilen köleler kayda geçmiştir (Croix, 2013: 227). Ayrıca polis bir savaşta mağlup olacağını düşünerek, savaşta kullandığı köleleri azat ettikleri de kayıtlara geçmiştir (Bakırezer, 2008: 24).

Atina tarihinde bir köle ayaklanması kayda geçmemiştir. Atina polisindeki kölelerin icra ettikleri tek hareket, Sparta ile yapılan Peleponnesos savaşı sırasında toplu kaçış hareketi olmuştur. Bu durum dışında kölelerin kaçma girişimlerinin olmaması hem gidebilecekleri güvenli bir polis olmaması hem de kölelerin hizmet ettikleri ailelerin bir parçası olmaları ve festivallere katılabilmelerinin ayaklanmalarında rol oynamış olabileceği düşünülmektedir. Kölelerin bir araya gelip örgütlenmemesinin nedenlerinden bir tanesi de onları satan kişilerin uygulamalarının sonucuydu. Köle tüccarları farklı bölgelerden getirilen köleleri bir arada tutuyordu. Aynı dili konuşan köleler bir arada bulunamıyor ve dolayısıyla birbirleri ile olan iletişimleri sadece sahiplerinin konuştuğu dil ile sınırlı kalıyordu (Harman, 2013: 74). İletişimi sahiplerinin dili üzerinden kuran kölelerin bir araya gelmeleri ve örgütlenmeleri bir anlamda sınırlandırılıyordu.

Antik Yunanlılar İ.Ö. 8. yüzyıl itibarıyla kendilerini Hellen olarak ve diğer toplumları barbar olarak tanımlamaya başladılar. Destanlarında bu ayrım kesin olarak yapılmasa da, destanların bu fikrin gelişmesinde etkili olduğu düşünülmektedir (Şenel, 1968: 15). Pers savaşları sonrasında da galibiyetlerini bu kültür üstünlüğe dayandırmışlar ve özgür Yunan yurttaşını, politikada ve yaşamı hakkında özgürlüğü bulunmayan Asyalılardan üstün görmüşlerdir (Bakırezer, 2008: 26-27).

1.4 Askeri Yapı

Atina polisinde askeri yapıyı özel bir başlık altında incelememizin başlıca nedeni, bu poliste asker olmanın bir ayrıcalık olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü savaşlarda asker olarak görev almak aynı zamanda polis siyasi hayatına katılmanın hem doğal sebebi hem de sonucuydu. Savaş zamanı hangi sınıfın hangi pozisyonda savaşacağı Solon yasalarında (İ.Ö. 594) yasa ile belirlenmişti. Solon yasalarında belirlenen ilk iki sınıf süvari, üçüncü sınıf *hoplit* olarak orduya katılıyor, dördüncü sınıf ise askerlik görevinden muaf tutuluyordu (Ağaoğulları, 2006: 32). Atina polisindeki askerlik düzeni yurttaşlarda polis bilincinin

oluşması ve poliste demokrasinin yerleşmesi sürecinde etkili olmuştur. Polis için savaşan asker olma hakkı ilk dönemlerde sadece arazi sahibi olan ve yurttaş olan belirli bir kesimin ayrıcalığıydı. Daha sonra silah taşıyan diğer insanların da yurttaşlığa kabul edilmesi ile polis için savaşan ordunun sayısı artmıştı. Sınıf farklılıkları orduda net bir şekilde kendisini gösteriyordu. Tahmin edilebileceği üzere üst sınıftan aristokratlar ordunun başını çekiyor ve bu sıralama toprak sahipliğinin seviyesine ve son olarak zanaatçılara doğru geriliyordu. Köleler ise asker olarak savaşa katılamazlardı, savaştaki rolleri sahiplerinin yüklerini taşımak ve ihtiyaçlarını karşılamaktı. İ.Ö. 4. yüzyıldan sonra (Atina polisi Makedonya Krallığı'nın egemenliği altına girmeden önce) köleler de asker olarak kullanılmıştır. Ayrıca, Perikles dönemi sonrası daha önce Atina polisinde kullanılmayan paralı askerler de savaşlarda kullanılmıştır (Naquet, 2013: 111).

Kahramanlık çağının sonuna kadar, yaklaşık İ.Ö. 650 yılına kadar, savaşlarda Homeros'un bahsettiği üzere bireysel kahramanlıklar önem taşımaktaydı. Kahramanlar soylular sınıfından çıkıyordu. Ancak bu tarihten sonra *falanks* ("birleşmiş yoğun bir kitle durumunda koşup saldıracak biçimde eğitilen, derinlemesine sekiz sıradan oluşturulan ve omuz omuza savaşan askerlerden kurulu piyade düzeni" (McNeill, 2007: 139)) örgütlenmesi ortaya çıktı. *Falanks* yapısı gereği bireysel kahramanlığa değil, birlikte hareket etmeye ve oluşturduğu kitlenin uyumuna dayanıyordu. *Falankstaki* askerler geniş ve büyük kalkanlar taşıyorlar ve her kalkan kişinin kendisini değil yanındaki askeri koruyordu. Dolayısıyla herhangi bir askerin yanlış hareketi yanındaki askerin ölümüne ve bu da *falanksın* tamamının yok olmasına neden oluyordu. Dolayısıyla artık kahramanlık, bireysel bir olgu değil ordunun tamamının yani vatandaş-askerlerden oluşan polisin oluyordu. *Falanksın* yapısı, uzun süre beraber idman yapan vatandaş-askerlerin kaynaşmasına ve birbirlerini destekleyen, özgür düşünen polis yurttaşlarının oluşmasını sağladı. Demokrasiye giden yolda bu birlikte hareket etme ruhu ve hayatlarının birbirlerine bağlı olması durumu, polisi ilgilendiren her konuya yansdı.

Falanksı oluşturan askerler profesyonel askerler değildi. Bu yurttaşlar savaş zamanı dışında günlük işlerini yapan sivil kişilerdi. Bu kişilerin oluşturduğu orduya *hoplit* ordusu denilmekteydi. *Hoplitler* (ağır piyade), Solon'un oluşturduğu sistemdeki ilk üç sınıftan oluşuyordu. Fakat *hoplit* ordusunun asıl çekirdeğini küçük çiftçi yurttaşlar oluşturuyordu. Bu kesim polisin halk ordusunu oluşturan, nüfusun üçte birini oluşturan zengin köylülerdi. *Falanks* kara savaşının bir olgusuydu. Lakin *hoplitler*, hem karada hem de denizde savaşıyorlardı. Deniz savaşındaki düzenleri, savaşın mahiyetinin değişikliği sebebiyle *falanks* sistemi değildi. *Hoplitler* kendi silahlarını kendileri temin ediyorlardı. Dolayısıyla *hoplit*

olabilmek için belirli bir seviye zenginlik gerekiyordu. Daha yoksul yurttaşlar ise hafif piyade olarak ya da gemilerde kürekçi olarak savaşa katılıyorlardı. Poliste süvariler de vardı. Bunlar at yetiştirebilecek zenginliğe sahip olan en üst sınıftaki yurttaşlardı (Kallet, 2009: 74). Bu birliğin sayısının çok az olduğu düşünülmektedir. Ayrıca her savaşta da bu birlik kullanılmıyordu. Marathon savaşı (İ.Ö. 490) gibi, Atina polisini hatta tüm Yunan anakarasının geleceğini belirleyecek olan bir savaşta dahi bu birliğin üyeleri *falanks* sisteminde *hoplit* olarak savaşmıştı. *Hoplitler* düz arazide ciddi şekilde etkin oluyorlar, fakat kaçan düşmanı takip edemiyorlardı. *Falanks* bu takip hareketine müsait bir sistem değildi. (Faulkner, 2014: 65; McNeill, 2007: 139-142; Naquet, 2013: 101-104).

Bu ordu sistemindeki askeri makamların nasıl seçildiklerini Aristoteles şu şekilde açıklamıştır. Komutanlara *strategos* denilmekteydi. Meclis tarafından tüm Atina halkı arasından el kaldırma yöntemi ile seçiliyorlardı. Halkın oylarıyla *strategos* görevinden alınıp, mahkemeye verilir ve bu mahkemenin sonucuna göre tekrar görevine atanabilir ya da cezalandırılabilirdi (Aristoteles, 2014: 69-70). Kleisthenes döneminde Atina polisi on *deme*'ye bölünerek örgütlenmişti. Bu sistem orduya da yansımıştı. Her *deme*'nin ayrı bir *strategos*'u bulunurdu ve savaş sırasında askerler *deme*'lerine göre düzen alırlardı. *Hoplitlerin* Atina'nın en baskın askeri gücü haline geldiği tarihin de Marathon Savaşı (İ.Ö. 490) dönemine denk geldiği düşünülmektedir (Naquet, 2013: 103).

Atina polisinde demokrasinin yerleşmesi sonrası *stretegosluk* makamı çok önemli bir pozisyon oldu. Çünkü ileride göreceğimiz üzere polisin liderliğini bu makam üzerinden ele geçiren kişilerin sayısı az değildi.

1.5 Dini Yapı

Antik Yunan dünyasında çok tanrılı bir inanç sistemi mevcuttu. Mitolojik dine göre dünya tanrılardan önce mevcuttu hatta onları dünya yaratmıştı. Her polisin kurucusu olduğuna inandığı bir tanrısı vardı. Polis insanların olduğu kadar tanrılarının da şehriydi. Ayrıca doğa olaylarını, sosyal hayatı ve üretimi kontrol eden veya bu konularla ilgilenen tanrılar vardı. "Din her şey ile her şey dinle iç içe geçmişti" (Cartledge, 2013: 101). Neredeyse her zanaatın tanrısı vardı. Toplumdaki her sınıfın da inandığı ya da kendilerine doğruyu öğrettiğine inanılan tanrıları vardı (Bonnard, 2011: 174-177; Jaeger, 2011: 236). Yunan dünyasının tanrıları, Sümer ve Mısır uygarlıklarının tanrıları ile benzerlik göstermekteydi. Yunan dünyasında genel olarak kabul gören tanrılar bütünü ise Olympos tanrılarıydı. Bu tanrılardan her birinin bir geçmişi vardı. Kimi tanrılarının kökenleri Mykenelilere kadar uzanıyordu. Tanrılarının ortaya çıkış sırasında da önemli bir sosyal durum vardır. Örneğin, Yunanlılar

denizci olana kadar tanrıları hep karada bulunurken, denize açılmaları ile birlikte tanrılar da denize yerleşmeye başlamışlardır (Bonnard, 2011: 161).

Tanrıların babası Zeus idi. Heredotos, Yunan tanrılarının Homeros ve Heseidos tarafından tanımlandığını, soyağacının çıkarıldığını ve onların ilgilendikleri alanlar konusunda iş bölümü yaptıklarını söylemiştir (Uygun, 2015: 98). Olympos tanrıları ölümsüz, yeme içme ihtiyacı olmayan fakat yeryüzündeki aileler arasında çıkabilecek tartışmalar ve çekişmelere benzer çekişmeleri olan, yani insani özellikler taşıyan tanrılardı. Tanrıları insanlaştırma dinin en belirgin özelliklerinden biriydi. Yunan dini dogmatik özellikte değildi. Yunan uygarlığında gelişen dini ihtiyaçlara göre öykücülük üzerinden mitoslar geliştiriliyordu. Yaşanan her olayın tinsel bir boyutu vardı ancak tanrıların istekleri, vahyi gibi bir durum yoktu. Dolayısıyla Yunan uygarlıklarında dini konularda merkezi bir kurum, kutsal bir kitap veya papazlık kurumuna benzer bir yapı yoktu. Ailede babanın rahip benzeri dinsel bir konumu vardı. Tapınma aileden tapınağa doğru yayıldı. Tanrılar, insanların davranışları ile ilgilenmezlerdi fakat doğru davranışları, adaleti (*dike*) ve erdemi (*arete*) desteklerlerdi. Tanrılarla ilgili konularda kâhinlere (büyük tapınakların bilicileri) danışma geleneği vardı. Fakat kâhinler kesin cevaplar vermezlerdi ve kâhine danışan kişi için de bu yorumlar kesin uyulması gereken kurallar değildiler. Yunanlıların din ile ilişkisi daha çok ritüele dayanıyordu. “İnanış, yapılan törensel eylem kadar önem taşımazdı” (Bonnard, 2011: 160). Bunlar kurban kesme, su veya şarap sunma gibi davranışlardı. Bu ritüeller festival dönemlerinde yerine getirilirdi. Kurban hem siyasi hem de dini bir eylemdi (Cartledge, 2013: 109). Çünkü bu törenlere katılmak yurttaş olarak iyi vatandaş olmanın bir göstergesiydi. Olimpiyat oyunları bunların en bilinenidir. Yunanlılar inançlarıyla toplumdaki uyumu kontrol ederek bir ahlak sistemi hayata geçirmişlerdi (Freeman, 2013: 224-231; Russ, 2014: 49-50; Timuçin, 2010: 72).

Din, siyasetle iç içeydi. Meclis açılışlarına tanrılar için kurban kesilerek başlanırdı. Mahkemelerde, yurttaşlar tanrılar üzerine yemin ederek kendilerini savunur ya da suçlamada bulunurlardı. Sokrates inançsızlık suçundan yargılanmış ve cezalandırılmıştı, sofistlerin birçoğu da tanrıtanımazlıkla suçlanarak Atina polisinden uzaklaştırılmışlardı. Protagoras tanrılarla ilgili olarak agnostik bir tavır takındığı için Atina polisinde yargılanmamak için polisten kaçmıştı. Atina polisinde tüm yurttaşların demokrasiye katıldığı dönemde, yurttaşların elinde büyük bir güç vardı. Bu güce, mecliste şehrin tanıdığı tanrılara karşı uygun davranışın ne olup olmadığı konusunda karar verme gücü de dâhildi. Yurttaşlar yasama, yürütme, yargı işlevlerini yerine getirdikleri gibi dinsel faaliyetleri de bizzat yerine getiriyorlardı. Dolayısıyla dinsel alan demokratik sürecin denetimindeydi (Uygun, 2015: 100). Bu süreç kabile şeflerinin tanrısal olayları yorumlamaları ile başlamış, polis

demokratikleştikçe tanrılarla ilgili yorum yapma yeteneği demos'a geçmişti. Mitolojik dinde neyin doğru neyin yanlış olduğu konusundaki yorumlar, yönetimi elinde bulunduran sınıfın diğer sınıflara karşı bir kozu durumundaydı. Aristokratlar özellikle birinci kuşak sofistlere karşı bu kozu kullanırken, demokratlar da Sokrates gibi düşünürleri ellerine geçen dini yorumlama gücüyle saf dışı bırakmaya çalışmışlar ve çoğu zaman da başarılı olmuşlardır.

1.6 Polis'te Sosyal Sınıflar

Sosyal sınıfları, Marx'ın ortaya attığı şekliyle “üretim ilişkileri” üzerinden belirleyebiliriz. İnsan yaşamı üzerinden önemi en fazla olan ve uzun dönemde diğer etkenleri de belirleyebilecek olan şey üretim ilişkileridir. Sınıf oluşumunun nesnel belirlenmesi üretim süreci içerisinde insanların buldukları yere ve rollere göre şekillenmektedir. İnsanların içine girdikleri toplumsal ilişkilerdir (Belek, 2015: 45). Marx, diğer etkenleri de reddetmez. Marx, sınıfı felsefenin harekete geçirici kıvılcımını bekleyen bir toplumsal güç olarak görür ve çözümlemesini yalnızca ekonomi üzerinden değil sosyal bir kategori olarak da değerlendirir (Öngen, 2002: 15-20). Sınıf, her şeyden önce bir karşıtlığın ifadesidir. Üretim araçları belirli bir grubun kontrolünde olduğunda “sınıfların üretim araçları ve emekle olan ilişkileriyle kendi aralarındaki ilişkiler üzerinde tanımladıkları sınıflı bir toplumla” (Croix, 2013: 53) ilgileniyoruz demektir. Croix sınıfı, mülksüzlerin mülk sahibi sınıf tarafından sömürülmesi olarak değerlendirmiştir (2013: 97). Weber, sınıf ve sınıf çatışması olgularını görmezden gelmemekle birlikte siyasetin ekonomiden bağımsız bir alan olduğunu ileri sürerek, ekonomik bir olgu olan sınıfsal durum ile toplumsal hareket arasında tarihsel bir ilişki kuramayacağımızı söyler (Öngen, 2002: 9-10). Statü kavramını da, yaşam tarzındaki, eğitimdeki ve mesleki koşullarda benzerlik sağlayan gruplar için kullanır. Statü, ortak yaşam tarzıyla alakalı bir konumken, sınıf ekonomik bir konumdur ve toplumsal ilişkiler ve kişinin toplumsal konumu ile ilgili belirleyici olan statü konumudur (Belek, 2015: 74). Finley, Marksistlerin sınıfı, insanların üretim araçlarına sahip olup olmamaları ve buna bağlı olarak kendileri için mi yoksa başkasının işçisi olarak mı çalıştığı üzerinden belirlediklerini fakat günümüz sınıflarının Antik dünya toplumlarına uygulamada sorunlar çıkacağını iletmiştir (2007: 42-43). Antik Yunan konusu olduğunda sosyal farklılıklardan doğan sınıflardan ziyade, meslek unsurunun öncelik taşıdığını söylemiştir. Solon'un belirlediği sınıf sistemini kendisinin tabaka olarak tanımladığını söyler. Tabakayı ise imtiyaz, görev ve dezavantajlarla donanmış, hukuken tanımlanmış bir kategori biçiminde tanımlamıştır. Solon'un belirlediği sistemde de, yasal olarak durumları belirlenmiş ve belirlenmemiş gruplar arasında farklar olduğunu belirterek, tabakanın sınıftan önce geldiğini iletmiştir. Ayrıca Finley, Georg Lukacs'ın

kapitalizm öncesi toplumlarda statü bilincinin sınıf bilincini ortadan kaldırdığı tezini benimseyerek, ekonomideki zümrelerle yasal zümrelerin tamamıyla karıştığını ve birbirlerinden ayıramayacaklarını iletmiştir. Tezimiz ise Antik Yunan’da, özellikle de Atina polisinde sınıfların var olduğu ve demokrasiye giden sürecin de sınıf mücadelesinin bir ürünü olduğu üzerine inşa edilmektedir. Tarihsel maddeci sınıf kuramındaki öncelik, toplumsal sınıflardan çok, sınıf mücadelesindedir (Özügurlu, 2002: 32). Burada toplumsal sınıflar, artı ürüne el koyma ilişkisi içinde değerlendirilir. Ayrıca toplumsal sınıflar tarihsel oluşumlardır ve Antik Yunan özelinde kavranabilmeleri tarihi süreç incelenerek yapılabilir.

Atina polisinde sınıf mücadelesi merkezi bir yer tutmaktaydı. Arazilerini oldukça fazla sayıda köle ile ekip biçen ve bedensel işlerle hiçbir şekilde ilgilenmeyen büyük toprak sahipleri ile daha küçük çiftçi ve zanaatçılar kitlesi arasındaki sınıf mücadelesiydi (Harman, 2013: 75). Ekonomi ve toplumsal yapı bölümlerinde açıkladığımız üzere *eupatrid*’lerin (iyi doğmuşlar) tarımdaki ürün değişiminden büyük kazançlar elde etmeleri ve küçük çiftçiyi köleleştirilmesi sonrası ezilen kesimler başkaldırdı ve İ.Ö. 632’de geçici de olsa iktidarı ele geçirdiler. Aristokratlara karşı asıl mücadeleyi verecek olan sınıf, zanaat ve ticaretle uğraşan kentlilerdi. Ekonominin gelişmesi sonucu zenginleşerek büyüyen orta sınıftı⁵ (“burjuvazi” de diyebiliriz (Şenel, 1968: 74; Ağaoğulları, 2006: 23)). Croix, antik dönem söz konusu olduğunda orta sınıf kullanımından kaçındığını, bu terim yerine alt ve üst sınıflar terimlerini kullanmayı tercih etmiştir (2013: 119). Bu sınıf, savaşa *hoplit* olarak katılıyordu. Savaş sistemindeki *falanks* değişikliği ile de saygınlıkları giderek artmıştı. Sınıf savaşında *demiurgoi* (ticaret ve zanaatlarla zenginleşen kentli orta sınıf), *eupatrid*’lere (büyük toprak sahibi soylular) karşı *georgoi*’ler (küçük toprak sahibi fakir köylüler) ve *thetes*’lerin⁶ (toprağı ve belirli bir işi olmayan kentli emekçiler) desteğini almaya özen gösterdi. Bu sınıflar arasındaki çatışmalar hem poliste siyasal rejim değişikliklerine hem de siyasal düşünüşün gelişmesinde doğrudan etki gösterdi (Ağaoğulları, 2006: 24).

Siyasi gelişmeler başlığı altında detaylandırılacak olan Kylon önderliğindeki ayaklanma sonrası aristokratlar tarafından hazırlattırılan Drakon yasaları çatışmaları dindirmeye engel olamadı ve Solon tarafından hazırlanan reformlarla (İ.Ö. 594) birlikte Atina’da toplumsal sınıflar yeniden belirlenmiş oldu. Bu yasaya göre sınıflar soyluluk esasına göre değil yıllık

⁵ Orta sınıf terimi genellikle sanayi devrimi sonrası dönemi açıklamak için kullanılan bir kavram olmasına karşın, Antik Yunan uygarlığında bulunan üretim ilişkileri temel alındığında üretim araçları farklılık gösterse de, üretim ilişkilerinin sanayi devrimi sonrası dönemdeki ilişkilere çok yakın olması mahiyetiyle orta sınıf terimini kullanacağız.

⁶ *Thetes* kelimesi Atina polisinde geleneksel anlamda toprağa ve bir efendiye bağlı serf anlamına gelmekteydi. Daha sonra anlam değiştirilerek emek kiralayan kişi, işçi şeklinde kullanılmaya başlandı (Yetiş, 1999: 173).

gelirlerinin buğday, şarap veya zeytinyağı cinsinden ölçüsüne göre belirlenmişti. Yurttaşlar dört sınıfa ayrıldılar.

500 *medimnos* (kile) buğday ya da buna eşit değerinde şarap veya zeytinyağı üretenler veya başka yollardan bunların değerinde gelirleri olanlar “500 *medimnos*’luklar ya da *pentakosiomedimnos*’lar ” birinci sınıfı oluşturuyorlardı. Bu sınıf genel olarak büyük toprak sahibi aristokratlardan (*eupatrid*) oluşuyordu.

İkinci sınıf aynı mantık ile hesaplanacak olan “300 *medimnos*’luklar ya da *hippeis* (atlılar)” idi. Kentli *demiurgos*’lar (burjuva ya da orta sınıf) bu sınıfın çoğunluğunu oluşturuyordu.

Üçüncü sınıf “150 ya da 200 *medimnos*’luklar ya da *zeugites*’ler” olarak belirlenmişti. Bu sınıfın çoğunluğunu küçük çiftçilerin oluşturduğu düşünülmektedir çünkü *zeugos* sözcüğü Antik Yunan dilinde bir çift öküzü bulunan anlamına gelmekteydi.⁷ (Thomson, 1991: 347)

150 ya da 200 *medimnos*’un altında geliri olanlar ise dördüncü sınıfı oluştururdular (Şenel, 2014: 125; Ağaoğulları, 2006: 31-32).

Oluşan bu yeni sınıflara göre polislin siyasal yaşamında yurttaşların hakları da belirlenmiş oldu. İlk üç sınıf askerlik ve dolayısıyla seçme seçilme haklarını elde ederken dördüncü sınıf askerlikten ve vergiden muaf tutularak sadece seçme hakkına sahip oldu fakat çeşitli devlet görevlerine seçilebilme hakkı bu sınıfa verilmedi. *Meteikos*’lar (yabancılar), kadınlar ve köleler de siyasal yaşamın dışında tutuldular.

Perikles⁸, ünlü cenaze söylevinde yaptığı konuşma üzerinden yurttaşların kanun önünde eşitliğini vurgulayarak sınıf çatışmasının nedeninin yoksul yurttaşlar içerisinde bir grubun, “çalışarak kazanmak yerine, zenginlerin malına el konulmasını savunduğu ve demokratik kurumlardaki faaliyetleri bu amaçla yaptığını” (Uygun, 2015: 94) söylemiştir. Oysa tarihsel süreci incelediğimizde Perikles ‘in cenaze töreninde övünerek bahsettiği kanun eşitliği, Atina polislinde demokrasinin yerleşmesi sonucu oluşan, yani sınıf mücadelesinin sonucu olan bir durumdur. Yurttaşların tamamı henüz Solon yasalarında dahi kanun önünde eşit olarak tüm haklara kavuşmamıştı. Yoksul yurttaşların çalışmadan zenginlerin mallarına el koymak amacı ile sınıf mücadelesine girmesi konusu da yine tarihsel gerçeklikle uyuşmamaktadır. Drakon yasaları ve sonrasında çıkarılan Solon yasalarına kadar bahsi geçen yoksul yurttaşlar, zenginlerin kölesi olarak satılan bir meta haline dönüşmüşlerdir. Atina polislindeki sınıf mücadelesi öncelikle küçük çiftçi ve zanaatçıların özgür bir yaşam mücadelesi idi. Daha geniş perspektiften baktığımızda ise, siyasal hakların tamamını elinde

⁷ Üçüncü sınıfın *medimnos* ölçüsü konusunda iki farklı görüş belirtilmekte olduğundan bu sınıfın *medimnos* ölçüsü 150 ya da 200 olarak belirtilmiştir.

⁸ Perikles hakkında daha detaylı bilgi için Samons’un eseri incelenebilir (Samons, 2009).

bulunduran eupatrid'lerin, yani aristokratların karşısına çıkan *demiurgos* (orta sınıf burjuvazi), *georgoi* (küçük toprak sahibi fakir köylü) ve *thetes*'lerin (emekçi) siyasal hakları elde etme konusundaki mücadeleleriydi.

Sosyal sınıfların görünüşleri Atina polisinin siyasi düzenindeki değişikliklerle birlikte değişikliğe uğramıştır. Özellikle demokrasinin yerleşmesi ve *thetes*'lerin de demokratik sisteme tüm haklarıyla katılmaları, polisi demokratik yönetime ulaştırmıştır. Bu duruma ulaşmada Atina polisinin Pers savaşları sonrası özellikle donanmada güçlenmesine paralel olarak, işsiz emekçi sınıfın bu alanda ücretli olarak çalışmaya başlaması, savaş olmayan dönemlerde de polis merkezinde bulunan bu insanların yönetime katılma oranı, köylü yurttaşların yönetime katılma oranlarından daha yüksek olmuştur. Atina demokrasi hayatını önemli şekilde etkileyen bu durum siyasi yapı ve siyasi gelişmeler başlığında detaylı olarak incelenecektir.

1.7 Siyasi Yapı ve Siyasi Gelişmeler

Kahramanlık çağ olarak anılan dönemde Yunan polislerinde, Atina polisinde de olduğu gibi krallık yönetimleri mevcuttu (Uygun, 2015: 75). Homeros'un *İlyada* adlı eserinden edindiğimiz bilgilere göre krallar meşruiyetlerini dine dayandırıyorlardı. Kralların soyları Zeus'tan ya da ikinci derecede önemli tanrılardan gelmekteydi. Yönetim yetkisini temsil eden asayı Zeus vermişti ve ayrıca yasaları da krala Zeus öğretmişti. Din üzerinden hem yönetimi hem de yasaları kral ele geçirmişti. Adalet kavramından bahsedilmeyen eserde hak gücünün alabildiği şeydi. Dolayısıyla yasalar, aristokratik geleneklerin ve imtiyazların belirtildiği ifadelerdi. *Odyseia* eserinde de *İlyada*'nın devamında yaşanan olaylardan bahsedilmektedir. Bu iki eser arasında yüz yıllık bir zaman farkı olduğu tahmin edilmektedir. *Odyseia*'da da yönetim değişmemiştir fakat feodal beyin yanındaki soylulardan kurulu danışma meclislerinin, güçlenmeye başladıkları görülür. Aynı zamanda toplumdan yetişkin erkeklerin katıldığı halk meclislerinin de olduğu anlaşılmaktadır fakat son karar feodal beye aittir. Homeros'un bu destanlarında aristokratik ilkeler Yunan kültürüne kalıcı izler bırakarak işlenmiştir. Bu durumun en can alıcı noktası ise adalet konusunda olmuştur. Yunan mitolojisinde *Themis* de *Dike* de adalet tanrıçaları olarak tanıtılırlar. Aralarındaki önemli fark ise şu şekildedir. *Themis*, aristokratik gelenek ve yasaların koruyucusudur ve tanrısal otoriteden gücünü alır. Adaletten çok doğruluk anlamını taşır ki bu doğruluk, aristokrat kurallara uygunluğun doğruluğudur. *Dike* ise gerçek anlamda adaleti tanımlamaktadır. Kanun önünde eşitlik ve toplumun genel iradesine uygunluk gibi anlamlar taşır. Polisin gelişmesine paralel olarak *Dike*'nin önemi artmış, *Themis*'in önemi azalmıştır (Şenel, 1968: 16-19).

Atina polisinde krallık İ.Ö. 8. yüzyılın sonunda yıkılarak, Attika bölgesinin dört kabilesinin ileri gelenleri kralın görevine son vererek aristokratik bir yönetim kurmuşlardır. Bu kişiler kralın danışmanlık görevini yürüten *areopagus* adındaki soylular kurulunun üyeleri idi. Krallığın yıkılması ile yasama ve yargı yetkilerini *areopagus* meclisi devralmış oldu. Yürütme erki ise, aristokratlar arasından seçilen üç *arkhon*'a (yüksek devlet görevlisi) verildi. *Arkhon*'ların sayısı daha sonra dokuza yükselmiştir. *Arkhon* sayısının dokuza yükselmesi, ilk dönemde hukuksal işler için *thesmothet* adında oluşturulan altı kişilik kurumun üyelerinin daha sonra *arkhon* olarak anılması ile olmuştur (Ağaoğulları, 2006: 26).

İktidarı ele geçiren aristokratların, topraklarını genişleterek servetlerini artırmalarına paralel olarak yoksul yurttaşların tepkileri de yoğunlaşmaya başlamıştır. Ayrıca *demiurgoi* sınıfı da siyasetin dışında tutulmuştur. Bu şekilde ilerleyen toplumda zenginlik ve yoksulluk arasındaki uçurum giderek açılmış ve sınıf mücadelesi şiddetlenmiştir (Bonnard, 2011: 126). İ.Ö. 632'de Kylon, yoksul yurttaşların desteğini alıp, darbe ile yönetimi ele geçirmeye çalışmıştır. Aristokratlar tarafından önlenen darbe girişimi, *eupatrid*lerin kendilerini güvenceye almaları gerektiğini göstermiştir. Aristokratların girişimde buldukları ilk konu "yasa" olmuştur. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere ilk zamanlarda yasalar, aristokrat içerikle donanmış tanrısal buyruklardı ve Yunanlılar tarafından kutsal kabul ediliyordu. Bu yasalar yazılı değildi ve bunlara *thesmoi* deniyordu. *Thesmoi* kelimesi, adalet tanrıçalarından aristokratların sahiplendiği Themis'in isminden türemiştir. *Thesmoi*'ler yalnızca aristokratlar tarafından yorumlanıyor ve sıradan yurttaşın üzerinde yorum yapmasının imkân tanınmıyordu. Sözlü olan bu yasalar İ.Ö. 7. yüzyılın birinci yarısında, yargı kararlarında birörnekliliği sağlamak amacıyla *thesmothet*'lerce düzenlenerek yazılı duruma getirildiler. Yasaların yazılı duruma gelmesi sonucu *eupatrid*lerin *thesmoi*'yi kendi isteklerine göre yorumlama süreci son bulmuş oldu. Aristokrat yönetim yasaları yazılı hale getirerek yurttaşın yönetime olan muhalefetini kırmak istiyordu. Fakat yazılı hale gelmiş olsa da *thesmoi* hem zengin yoksul çatışmasının hem de aristokratlar arasındaki çatışmaların önlenmesine yeterli olmuyordu. Bunun sonucu ise tanrısal kökenli *thesmoi*'nin yerini *nomoi*'nin (*nomos*, insan yapısı yasa) alması olacaktı (Şenel, 2014: 124; Ağaoğulları, 2006: 27-28; Bonnard, 2011: 123).

Atinalı aristokratların talepleri üzerine görevlendirilen Drakon, İ.Ö. 624'te bir ceza yasası hazırladı. Bu yasa *eupatrid*lerin, sınıf mücadelesinde kendilerini korumaya çalışmalarının bariz bir yansıması idi. Siyasi haklar, silahlarını ve savaş aletlerini kendi imkânlarıyla sağlayabilen yurttaşlara verildi. Dokuz *arkhon* ve hazine sorumluları, en az on

*mna*⁹ değerinde mal varlığına sahip olanlar arasından seçiliyordu. Yasa, varlıklıların hayatlarını ve mülkiyetlerini koruma üzerine oluşturulmuş ve bu alanları korumak için ölüm cezaları getirmişti. Siyasal yapıda herhangi bir değişiklik öngörmeyen Drakon yasaları Atinalılar için yeni bir başlangıç sunuyordu. Yasanın insan yapısı olması, *eupatridlerin* denetiminden çıkmasının ilk adımıydı. Yine bu yasa ile hukuksal kararların yayımlanması kuralı getirildi. Kuralların her yurttaş için geçerli olduğu belirtilerek, yurttaşların hukuk önünde eşitliği konusunda başlangıç yapılmış oldu. Bu durum, yurttaş olan bireyin hukuksal bir kişilik kazandığını gösteriyordu (Ağaoğulları, 2006: 28-29; Şenel, 1968: 62; Şenel, 2014: 124; Uygun, 2015: 76).

Drakon yasaları aristokratların beklediği gibi sınıf mücadelesinin şiddetini azaltmadı. *Eupatridler*, ceza, baskı ve şiddetle düzeni sağlayamayacaklarını idrak ettiler. *Demiurgoi*, ticaret ve üretim faaliyetleri sonucu gittikçe kalabalıklaşarak, maddi anlamda güçlü bir sınıf haline gelmişti. Ayrıca *demiurgoi* siyasal haklara ulaşmak için mücadele ettiği *eupatridlere* karşı, *georgoi* ve *thetesler*le yakınlaşıyordu. Yoksul köylüler ve kente göç etmiş köylülerin oluşturduğu yoksul işçiler ve işsizler, *demiurgoinin* önderliğinde güçlü bir grup oluşturuyordu. *Eupatridler* için sınıf mücadelesini yumuşatmak için reformlar yapmaktan başka çare kalmamıştı. Amaçları *demiurgoinin* üst kesimlerini kendi yanlarına çekmekti. Reform için yapılacak yasanın yazarı hem *eupatridlerin* hem de diğer sınıfların üzerinde uzlaştıkları isim olan Solon'du. Solon, serveti ve konumu bakımından orta sınıfa mensuptu (Aristoteles, 2014: 6-7).

Solon, Yunan dünyasının yedi bilgesinden biri sayılıyordu. Solon yasaları, sadece hukuksal anlamda değişikliklerle sınırlı kalmamış, siyasi yapıyı da yeniden düzenlenmişti. *Eupatridlerin* sınıf mücadelesini yumuşatma isteği, bazı ayrıcalıklarından vazgeçerek, diğer sınıfların lehine ödün vermelerini gerektirmişti. Yetiş'in ifade ettiği biçimde yönetimdeki konumunu geleneksel yollarla devam ettiremeyeceğini anlayan her egemen sınıf gibi, *eupatridler* de devrimsiz devrim olarak tanımlanabilecek olan "pasif devrim" yöntemini seçmişlerdir (Yetiş, 1999: 169). Yukarıda da değindiğimiz gibi Drakon yasalarında *thesmoi*'den yararlanılarak ortaya yeni bir yasa çıkmıştı. Fakat Solon yasaları *thesmoi*'den faydalanmayarak *nomoi*'nin tam kabulünü sağladı. Toplumun birçok alanını düzenleyen yasaların tanrısal değil de bir insan tarafından hazırlanması yasanın kutsal, mutlak, değişmez ve sonsuz özelliğini ortadan kaldırmıştır. Diogenes Laertius'un aktardığına göre Solon, demokratik bir yönetim kurduğunu, yaptığı yasaların mükemmel olmadığını, yasa koyucuların tek başlarına polise bir faydalarının olamayacağını ancak yasaları uygulayan

⁹ Antik Yunan'ın ilk para birimidir.

yöneticilerin polise yararlı olabileceklerini iletmiştir. “Halk iyi yönetiliyorsa, tanrı ve yasaların önemi vardır, ama kötü yönetiliyorsa, hiçbir işe yaramaz” (Laertios, 2007: 35).

Tüm sınıfların üzerinde uzlaşarak *nomothet* (yasa koyucu) olarak atadıkları Solon İ.Ö. 594'te, Drakon yasalarından tam otuz yıl sonra, hazırladığı anayasa ve yasalarla Atina polisini demokrasiye götüren siyasi düzenin başlıca kurumlarını oluşturdu. Solon, “demokratik bir düzende yaşamak benim için her şeyden önemli” (Laertios, 2007: 36) diyerek yurttaşlık statüsünün kendisi için ne kadar değerli olduğunu belirtmiş ve yasaları ile de Atina polisinde yurttaşlık statüsünü sağlam temellere dayandırmıştır. Bunların başında özgür bir babanın çocuğu olan kimsenin köle yapılamayacağı ilkesi gelmektedir. Bu kural borç köleliğinin de kaldırılması anlamına gelmekteydi. Solon, borçların silinmesi ve bu borçlar yüzünden yapılan hacizlerin ve köleliğin kaldırılmasını yasalarına koydu. İlk olarak babasından kendisine kalan yedi *talentlik* alacağını bağışladı ve yurttaşlara da bu şekilde davranmalarını öğütledi. Bu yasaya borç affı yasası denildi. Solon cinayetlerle alakalı olanlar dışında Drakon'un bütün yasalarını değiştirdi (Aristoteles, 2014: 6-8; Uygun, 2015: 76; Laertios, 2007: 28).

Toplumsal yapıda ciddi değişiklikler yapan Solon hem ekonominin kalkınmasını hem de daha fazla yurttaşın (farklı sınıflardan) siyasi yaşama katılmasını sağladı. Yurttaşlar, soy esasına göre değil mülkiyet esasına göre dört sınıfa ayrıldılar. Bu sistem “modern anlamdaki sınıf kavramına uymuyordu” (Ağaoğulları, 2006: 31) çünkü başlığımızın giriş bölümünde açıkladığımız üzere bu şekilde ayrıma tabi tutulan toplumda sınıf, kişilerin üretim ilişkisi içinde bulunduğu yere göre belirlenmiyordu. Bu sınıflar daha çok yurttaşların hukuksal statülerini belirliyordu. Getirilen bu kural, yurttaşların hangi sınıfa göre askerlik yapacakları, vergi verecekleri ve siyasi yaşama katılacakları ile ilgiliydi. Bu sınıflar dört ögeden oluşuyordu ve 500 *medimnos*'luklar, 300 *medimnos*'luklar, 150-200 *medimnos*'luklar ve bunun altında gelire/mülkiyete sahip olanlar şeklinde ayrıma tutulmuştu. Aristoteles, *Atinalıların Devleti* adlı eserinde bu sınıfların Drakon zamanında da bu şekilde olduğunu ifade etmiştir (2014:9). Sosyal sınıflar başlığımızda detaylı olarak aktardığımız için sınıfların imtiyaz ve dezavantajlarından tekrar bahsetmeyeceğiz fakat burada değinmemiz gereken en önemli durum, en üstteki sınıf ile en alttaki sınıf bireyi arasında yurttaşlık bakımından hiçbir farkın kalmamış olmasıdır (Bonnard, 2011: 132-135).

Solon, dört yüz üyeli bir meclis (*bule*) oluşturdu. Dört Attika kabilesinden ilk üç sınıf üyesi yüzer kişinin seçilmesi ile oluşan meclisin görevi ise, *ekklesia*'nın gündemini belirlemek ve görüşülecek yasa, karar tasarılarını hazırlamaktı. Halk meclisi (*ekklesia*), bütün sınıflardan yurttaşların katılabildiği, yasama yetkisine ve devlet görevlilerini seçme hakkına sahipti. Halk mahkemeleri (*heliaia*), otuz yaşını dolduran her yurttaşın kura ile bir yıllığına

üyeliğe girebileceği bir kurumdu. *Areios Pagos* Meclisi¹⁰ de daha önceki görevi olan, yasaların uygulama durumlarını kontrol etmekle görevlendirildi. Ayrıca bu meclise, demokrasiyi yıkmak için örgütlenenleri de yargılama yetkisi verildi. Solon yasalarının, halkın yararına olan en önemli üç özelliği ise şu şekildedir. Öncelikle, yurttaşların kendi bedenlerini rehin göstererek borçlanmalarını yasakladı. İkincisi, yurttaşlar haksızlığa uğradığını düşündüğünde sınıf farkı olmaksızın her yurttaş hakkını aramak için *heliaia*'da dava açabilecekti. Sonuncu özellik ise, mahkeme kararlarına itirazların halkın önünde değerlendirilmesi idi. Oylama aracılığıyla mahkeme kararlarına hükmedebilen halk, polis de hâkimi oluyordu (Bonnard, 2011: 137; Aristoteles, 2014: 11). *Eupatridler* dışındaki diğer sınıfların egemenliğini geliştiren başka uygulamalar da vardı. Örneğin, yurttaşların borçları affedilerek ekonomik özgürlükleri sağlanmaya çalışıldığı gibi, ağırlık ve uzunluk ölçülerinin Yunan dünyasına göre yeniden düzenlenmesi, paranın değerini yükseltme çabaları de halkın egemenliğini artırmak için yapılan uygulamalardı (Aristoteles, 2014: 12; Ağaoğulları, 2006: 33-34; Şenel, 1968: 63-64).

Solon, yasalarını bu şekilde yayınladıktan sonra soylular da halk da memnuniyetsizliğini dile getirdi. Halk, onun toprakları yeniden paylaşmasını beklerken, soylular da eski rejime benzer bir rejim kurmasını bekliyorlardı. Fakat Solon bu istekleri geri çevirmiş ve en az on yıllık bir süreden önce dönmeyeceğini söyleyerek Atina'dan ayrılmıştır (Herodotos, 2016: 18; Yetiş, 1999: 177). Ayrıca Diogenes Laertios'un belirttiğine göre polisten ayrılma isteğinin bir başka nedeni de, Peisistratos'un hileyle tiran olmaya çalışması konusunda yurttaşları uyarmaya çalışmasına rağmen onların ikna olmamış olmasıdır (2017: 35-38). Atina'dan ayrılış sebebi ne olursa olsun Solon, her iki kesime de mesafeli durmuş ve yaptığı yasalarda güncelleme yapmamıştır. Şehirden ayrıldıktan sonraki dört yıl Atina polisinde istikrar ve düzen sağlanmıştır. Fakat beşinci yıl sınıf çatışmaları yine kendini göstermeye başlamış ve *arkhon* seçilememiş, Atina polisinde tekrar iç karışıklıklar gündeme gelmiştir. Aristoteles, bu dönemde üç grubun etkin olduğunu iletmiştir (2014: 15-16). Sahilliler grubunun (ticaret ve gemicilikle geçinenler) ılımlı siyaset güdülmesini istediğini, Ovalılar grubunun (Attika ovasında geniş arazileri olan büyük toprak sahipleri) ise oligarşi taraftarlığı yaptığını aktaran Aristoteles, Dağlılar grubunun (dağlık araziye sahip, daha çok hayvancılıkla geçinen yoksul çiftçiler) ise halk egemenliğinden yana olduklarını belirtmiştir.

¹⁰ *Areios Pagos* Meclisi, bazı kaynaklarda *Areopag* olarak da isimlendirilmektedir. Ares tepesinde bulunduğu için bu ismi alan aristokratlar meclisidir. Tecrübeli soylulardan oluşan bu meclis, dini, siyasi, hukuki konularda hükümete danışmanlık yapmıştır. Demokrasinin kurumsallaşması öncesinde ise doğrudan bir hükümet gibi hareket ettiği de tarihe geçmiştir (Şenel, 1968: 61).

Halk egemenliğinden yana olan ve polis siyasetinde etkin olacak olan Dağlılar grubunun başında Peisistratos vardı.

Peisistratos, yetenekli bir komutandı. Tiran olarak başa geçmesi, birçok kaynakta hileye başvurularak elde edilen bir olay olarak gösterilmektedir. Peisistratos kendini bilinçli bir şekilde yaralamış ve halkı bu saldırıyı rakiplerinin yaptığına inandırarak meclisten koruma talep etmiştir. İsteği Meclis tarafından kabul edilen Peisistratos'a "sopa taşıyıcılar" adı verilen koruma ekibi tahsis edilmiştir. Peisistratos ise bu korumalarla *Akropolis*'i ele geçirmiş ve hükümet darbesi yapmıştır. Peisistratos'un kendisini bilinçli bir şekilde yaralayarak iktidara giden yolu açtığı hikâyesinin rakipleri tarafından bu şekilde aktarılmış olma ihtimali de vardır (Yetiş, 1999: 179). Ancak Peisistratos, polisi diktatörce değil yasalara dayanarak yönetmiştir. Birkaç kez darbe ile görevinden alınmış ve Atina polisinden sürgün edilmiştir. Fakat, Atina'ya son dönüşünde paralı askerlerle dönmüş ve iktidarı ele geçirmiştir. Halkın silahlarını yine bir hileye başvurarak toplamış ve bu kez iktidarını sağlamlaştırmıştır (Şenel, 1968: 67; Aristoteles, 2014: 17-18; Ağaoğulları, 2006: 35).

Solon'un kurduğu sistemi değiştirmeyen Peisistratos, yüksek makamlara kendi adamlarını yerleştirmiştir. Aristokratik *arkhonluk* kurumu ve *Areios Pagos* meclisinin nüfuzlarını azaltmıştır. Büyük çiftlikleri zenginlerden alarak halka dağıtmış, ayrıca geçinebilmeleri için yoksul köylülere borç para vermiştir. Aristoteles, bunun iki sebebi olduğunu iletmektedir. Birincisi, halk çalışmak için tarlalarında zaman geçirmekte ve kent içinde bir araya gelme zamanını bulamamıştır (2014: 18-19). Ayrıca özel işleriyle uğraştıkları için siyasetle uğraşmaya zamanları da istekleri de kalmamıştır. İkinci neden de Peisistratos'un tarım faaliyetlerinden gelir sağlama isteğiydi. Peisistratos, tarım faaliyetlerinden onda bir vergi alıyordu. Bu sebeple *demos*lara hâkimler görevlendirmiş, köylülerin tarlalarından ayrılıp mahkemeye başvurmak için dahi kente gitmelerine engel olmuştur. Bu devir yoksul köylü tabakasının altın çağıdır. Peisistratos zenginlerden ekstra vergiler toplamış ve Laurion gümüş madeninden elde edilen gelirlerle imar faaliyetlerinde bulunarak, Atina'yı ekonomik yönden canlandırmıştır. Bu uygulamalar sonrası ticaret ve üretim faaliyetleri hızlı bir gelişme dönemine girmiştir (Aristoteles, 2014: 18; Şenel, 1968: 67; Ağaoğulları, 2006: 37).

Kenti yasalara uyarak yöneten Peisistratos, kendisine ayrıcalık tanımamıştır (Aristoteles, 2014: 19). Solon'a yazdığı mektupta da Solon'un kurduğu sisteme bağlı kaldığını, bulunduğu konumun soyuna Atinalılar tarafından verildiğini ve kendisinin sadece bu konumu tekrar ele geçirdiğini iletmiştir (Laertios, 2007: 31). Soyluların da halkın da çoğunluğu Peisistratos'u desteklemiştir. Sürgünden defalarca dönüp, iktidarı ele geçirmesi bunun kanıtı olabilir. Ancak, ölümünden sonra tiran (*tirannos*) olarak tarihe geçmiştir. Tarih

soylular tarafından yazıldığı için, halkın yanında olup halkı destekleyen Peisistratos da tarihe tiran olarak geçmiştir (Şenel, 1968: 68).

Tiran kelimesinin Asya kökenli olduğu ve Yunan diline Lyda dilinden geçtiği tahmin edilmektedir. Kelimenin orijinal anlamı efendi ya da kraldır. Ancak Yunanlılar bu kelimeyi Doğulu despotları tanımlamak için kullanmışlar ve kelime bu şekilde aşağılayıcı bir anlam değişikliğine uğramıştır. Yunanlı için tiranın kraldan farkı, iktidarı yasal ve geleneksel olmayan şekilde ele geçirmesi, keyfi bir yönetim sürmesidir (Ağaoğulları, 2006: 36). Peisistratos'un da yönetimi darbe ile geçirmesi dolayısıyla Antik Yunan tarihine Peisistratos tiran olarak yazılmıştır.

Kendisinden sonra iktidara Peisistratos'un oğulları geçmiştir. Hipparkhos bir bayramda öldürülmüş ve kardeşi Hippias (sofist Hippias değil) onun intikamını almak ve iktidarını korumak amacıyla yönetimi sertleştirmiştir. Yönetimin katılaştırılması sonrasında soylular bir darbe ile yönetimi ele geçirerek, Peisistratos'un oğullarının egemenliğine son vermişlerdir. Babalarından sonra tiranlığı on yıl daha sürdürmüşlerdir.

Peisistratos ve oğullarının iktidarı döneminde Atina polisinden sürgün edilen soylular, Kleisthenes önderliğinde birleşip demokratların da desteğiyle İ.Ö. 510'da Hippias'a karşı başarılı bir darbe yapmışlar ve Hippias'ı ailesiyle birlikte sürgüne göndermişlerdir. Kleisthenes iktidarı ele geçirdikten sonra şaşkıncu bir biçimde politika değiştirerek soyluları karşısına almış ve sınıf mücadelesinde halkın tarafına geçmiştir. Bu politika değişikliğinin sebebinin ise, rakibi Isagoras'ın siyasi dernekler tarafından desteklenmesi sonucunda yalnız kalan Kleisthenes'in kentin yönetimini çoğunluğa vereceğini söyleyerek iktidarı ele geçirdiği iletilmiştir. Isagoras ise bir hile ile Kleisthenes'i sürgüne göndermiş ve sonrasında *Bule*'yi dağıtma girişiminde bulunmuştur. Bu hareketler sonucu karşı saldırıya geçen halk, Isagoras ve taraftarlarını Atina'dan uzaklaştırmış ve sürgün edilen yedi yüz aile ile birlikte Kleisthenes'i de Atina'ya getirerek, halkın önderi olmasını istemişlerdir (Aristoteles, 2014: 23-24). Kleisthenes ise yönetime geldikten sonra yaptığı reformlarla soyluların nüfuzunu neredeyse tamamen kırmış, yalnız hukuken değil, fiilen de bütün yurttaşların yönetime katılmasını sağlamıştır.

Kleisthenes'in reformlarından ilki, yönetimde aristokratların nüfuzuna destek olan kabile örgütlenmesini değiştirmek olmuştur. *Genos* (kabile) örgütlenmesinin yerine *Deme* (bölgesel alan, *phyle*) örgütlenmesini kurmuştur. *Genos* örgütlenmesinde dört bölge vardı. *Deme* örgütlenmesine geçildiğinde bu sayı ona çıkmıştır.¹¹ Kleisthenes bu şekilde sadece Atina'nın bölge sayısını artırmış olmamıştır. *Genos* örgütlenmesi geçerli iken polisin

¹¹ Kleisthenes'in bu yeni sistemi ile ilgili daha detaylı bilgi için Stephen Todd'un makalesi incelenebilir (Todd, 1998).

merkezinde üst sınıftan aristokrat tüccarlar, iç topraklarda orta sınıftan çiftçiler ve başkasının toprağını işleyen köylüler, deniz kıyısında ise işçi, balıkçı gibi alt sınıflar ile ticaret ile uğraşan *demiurgoi* (burjuvazi) vardı. Kurulan her *deme*'nin içerisine bu bölgelerin tamamından yurttaşlar katılarak sınıflar birbirleriyle karıştırılmış oldu. Ayrıca *bule* üyeliğine de bu her bölgeden elli kişi seçilerek, *bule*'nin üye sayısı beş yüze çıkarıldı. Hem soylu iktidarını kırmak hem de yurttaşlığa yeni katılanların belli olmaması için yurttaşların baba adlarıyla değil, buldukları *deme*'nin adıyla anılmaları şartını getirdi. *Deme*'lerin işleriyle ilgilenen *demarkhos*'lar atandı. Ayrıca, bölgesel işlerde de asiller nüfuzu kırılarak, halkın etkisi artırılmış oldu. Diğer yandan “aile (*genos*), klan (*fratrie*) ve dinsel ayrıcalıklara ilişkin düzenlemeleri eskiden olduğu gibi bıraktı” (Aristoteles, 2014: 25).

Bu değişiklikler sonrasında polis'in yönetimi Solon yasaları sonrası dönemden çok daha demokratik bir görünüm sergiliyordu. Peisistratos ve oğulları Atina'yı toplamda kırk dokuz yıl tiranlıkla yönetmişlerdi. Bu durumun Kleisthenes reformlarına yansması ise *ostrakismos* (çanak çömlek –sürgün- mahkemesi) yasası olacaktı. Bu yasa ile hem halk daha da güçlenecek hem de tiran tehdidi savuşturulabilecekti. Oluşturulan bu kurumun amacı, gereğinden fazla güçlenip, bundan faydalanarak demokratik düzeni yıkma niyeti taşıyabilecek olan tiranlık ihtimallerini her yıl için araştırmaktı. Süreç *agora*'ya konan bir çömleğe, yurttaşların tiran olma isteği olduğunu düşündükleri kişilerin isimlerini yazarak atmaları sonucunda anlaşılırdı. Eğer altı bin kişi aynı ismi yazarsa, ismi yazılan kişi on yıl süre ile Atina'dan uzaklaştırılıyordu. On yıl sonra polise döndüğünde tüm siyasi haklarına yeniden kavuşabiliyordu. *Ostrakismos* kurumu bir sürgün kurumuydu. İlk olarak İ.Ö. 487'de uygulanmış daha sonra ise amacından çıkarak demokratlarca oligarşik grubun güçlü liderlerini sürgün etmek için kullanılmıştır (Aristoteles, 2014: 25; Şenel, 1968: 69-70).

Kleisthenes reformları ile birlikte yurttaş statüsüne sahip bütün erkeklerin devlet işlerine doğrudan katılma hakkı kazandıkları bir devlet düzeni oluşmuştur. Solon yasaları ile *Isonomia* (kanun önünde eşitlik) düzeni gerçekleşmişti. Kleisthenes reformları ile de Solon yasalarına *demokratia* ismi verilmeye başlanmıştır (Şenel, 1968: 70).

Kleisthenes yönetimi ile birlikte siyasi anlamda büyük dönüşümler gerçekleştiren Atina'nın kaderini değiştirecek bir diğer olay ise Pers savaşlarıdır. Pers savaşlarının kaderini değiştirecek gelişme de *trireme*¹² denilen savaş gemilerinin yapılması olmuştur. Maroneia'daki maden yataklarının keşfi sonrasında buradan kazanılan gelirin halka

¹² *Trireme*, bulunduğu dönemin en yeni ve işlevi yüksek savaş gemisiydi. Üç katlı güvertesi bulunmakta ve bu katların her birine kürekçiler yerleşmekteydi. Döneminin en hızlı savaş gemisi olan *trireme*ler İ.Ö. 4. yüzyıla kadar kullanılmışlardır (Faulkner, 2014: 65).

dağıtılması *demos* tarafından talep edilmesine karşın bu gelir donanmaya harcanmıştır. Alınan bu karar savaşın kazanılmasındaki en önemli harekettir (Aristoteles, 2014: 26-27).

Pers İmparatorluğu İ.Ö. 546 yılında Ionia polislerini egemenliği altına almıştı. İonialılar bu boyunduruktan kurtulmak için Sparta polisinden yardım talep ettiler fakat bu istekleri reddedilince Atina polisinden talepte bulundular. Atina polisi ise Ionia ayaklanmasını desteklemek için yirmi gemiden oluşan bir yardım gönderdi. İonialılar İ.Ö. 500 yılında Pers İmparatorluğu'na karşı ayaklandılar, fakat bu ayaklanma kısa süre içerisinde Persler tarafından bastırıldı. Persler bu ayaklanmanın sebeplerinden biri olarak gördükleri Atina'yu cezalandırmak için sefer hazırlığına giriştiler. Atina'da ise İ.Ö. 492 yılında Themistokles, partiler üstü bir yönetici olarak, *arkhon* seçildi. *Arkhon* seçilen Themistokles'in ilk işi de donanmayı güçlendirme faaliyetlerine girişmek oldu. Fakat henüz üretim devam ederken İ.Ö. 490 yılında Pers İmparatorluğu Yunan anakarasına asker çıkarttı. Marathon savaşında Atinalı *hoplitler* Sparta'nın yardımı olmadan Pers ordusunu yenilgiye uğrattılar. Bu savaş Atina polisinin Yunan polisleri arasındaki prestijini olumlu yönde etkilemiştir (McNeill, 2007: 187). Atina polisi, savaşa Yunanlıların lideri olarak başlamış fakat zaferi kendisi elde etmiş ve sonucunda da Pers hâkimiyetinden kurtardığı polislerin üzerinde kendi egemenliğini kurmuştur (Naquet, 2013: 289).

Bu savaş sonrasında İ.Ö. 487 yılında, Atina polisi devlet düzeninde bazı değişiklikler gerçekleştirildi. Bu tarihe kadar *arkhonluk* makamına gelecek kişiler seçimle belirleniyorlardı. Atinalılar için ise seçim, aristokratların seçimi anlamına geliyordu. Çünkü sıradan yurttaş bu seçimde başarı gösteremiyordu. Dolayısıyla bu tarih itibariyle *arkhonlukların*, seçim değil kura ile belirlenmesi kuralı getirildi. Kura sistemi ile herhangi bir yurttaş, soyuna ya da maddi imkânlarına bakılmadan bu görevi yerine getirebilirdi. Atina'nın dokuz *arkhonu* bu tarihten sonra *demelerin* belirlediği beş yüz aday arasından kura yoluyla seçilmeye başlandı. Bu durum aristokratik öğeleri bünyesinde barındıran *arkhonların* nüfuzunu kırarken, beş yüzler meclisinin yetkilerinin artmasını sağladı. Diğer yandan savaş zamanlarında polisin en geniş yetkileri *strategoslara* (kumandan) verilmeye başlandı ve bu yetkiler genişleyerek devam edecekti. *Strategoslar* on kişiden oluşuyordu. Bu grubun koordinesi için bir başkomutan ihtiyacı doğdu. Başkomutan, diğer *strategoslar* gibi demeler yoluyla değil, bütün Atina yurttaşları tarafından bir yıllığına seçimle belirleniyordu.

Savaş koşulları başkomutanlık görevinin saygınlık ve önemini artırdı. Çünkü yurttaşlar savaşta başarı elde etmek için, başkomutana polisin idari işleriyle ilgili yetkilerini de vermeye başladılar. Dolayısıyla geniş yetkilere sahip olan başkomutanlık makamı, iktidarı ele geçirmek isteyen grupların liderleri ve devlet görevlileri için yarışılacak bir makam haline

geldi. Artık *arkhon* olmak yerine başkomutan olarak seçilmek yönetimin tamamını ele geçirmenin en kısa yoluydu. Başkomutanlar, meclise herhangi bir kanun tasarısı sunabilmekte ve meclisten olağanüstü yetkiler isteyebiliyorlardı. *Demagogos* (önder) kelimesi de başkomutanlar için bu şartlar içinde kullanılmaya başlandı. Halk meclisinde etkileyici konuşmalar yaparak yurttaşları istekleri konusunda ikna eden ve istediği kararları aldırın başkomutanlar, *demagogostu*. *Demagogos* kelimesi daha sonra farklı anlamlara gelecekti. Bu konu üzerinde tezimizin ikinci bölümünde açıklamada bulunacağız. Themistokles'den (İ.Ö.482) Alkibiades'e (İ.Ö. 408) kadar Atina'yı yöneten kişilerin neredeyse hepsi başkomutandı. Başarılı başkomutanlar 10-15 defa ardı ardına seçilerek yönetimde bulundular (Şenel, 1968: 71-72). Atina polisi demokrasinin, halkın yönetime katılımı anlamında en uç duruma geldiği bu evrede Pers ve Peloponnesos savaşlarını geçirmiş, bunun sonucu da bu evrenin başkomutanlar eliyle yönetilmesi olmuştur.

Aristoteles, *Areios Pagos* meclisinin etkisinin artmasını şu şekilde aktarmıştır. Pers savaşları sonrası strategoslar sorunlarla başa çıkamamışlardır (2014: 28). Bunun üzerine *Areios Pagos* Meclisi maddi destekte bulunarak gemilerine asker ve tayfa bulmuş, Atinalılar da bu sebeple meclise boyun eğmişlerdir.

Persleri Marathon savaşında mağlup eden Atina polisi ve Yunan anakarasında bulunan diğer polisler bu savaşın devamının geleceğini biliyorlardı. Atina polisinde Themistokles tekrar başa geçirildi ve donanmanın yapımına kaldığı yerden devam edilmeye başlandı. İ.Ö. 482-481 yılları arasında yüz seksen parçadan oluşan yeni bir donanma inşa edildi (Freeman, 2013: 187). Bu donanma, Atina'nın deniz imparatorluğuna giden yolda attığı ilk adım olacaktı. Donanmanın inşa sırasındaki giderleri ise gümüş madenlerinden çıkarılan gümüş ile sağlanmıştı. Bu şekilde iki yüz parçalık donanma inşa edilmiş oldu (Rhodes, 2009: 25).

İ.Ö. 481 yılında Atina ve Sparta önderliğinde Yunan polislerinin bir araya geldiği Hellen Birliği oluşturuldu. Yine aynı tarihte Persler çok güçlü bir ordu ve donanma ile Troya'yı (Çanakkale Boğazını) geçip Yunan anakarasına saldırdı¹³. Persler çok hızlı bir şekilde ilerledi ve Atinalılar polisi terk ederek çekildiler. Polisi sahipsiz bir şekilde bulan Pers orduları, kenti yakıp yıkararak harap ettiler (McNeill, 2007: 189; Freeman, 2013: 190). Fakat donanmasını güçlendirmiş olan Atinalılar İ.Ö. 480 yılında Salamis koyunda Pers donanmasını yok ettiler. Donanmanın yok olması sonrası ordularının ihtiyacını lojistik olarak karşılayamayacağını düşünen Pers kralı Kserkes, Yunan anakarasındaki ordularının büyük bir bölümünü geri çekti. Kalan orduları ise Platae'da Hellen orduları tarafından yok edildiler. Persler bu iki saldırı sonrasında Yunan anakarasına geniş kapsamlı bir ordu ile saldırmadılar.

¹³ McNeill, Perslerin Hellespont'a (Çanakkale Boğazı) yüzen bir köprü kurduklarını ve yaklaşık 60 bin kişilik orduyu bu şekilde Yunan anakarasına geçirdiğini iletmiştir (2007: 189).

Perslerle Yunanlıların mücadelesi İ.Ö. 446 yılına kadar devam etti. Bir araya gelen Yunan kentleri, neredeyse her yaz başında Küçük Asya kıyılarındaki Pers birliklerinin bulunduğu kentlere saldırı için bir filo gönderdi ve sonbaharda küçük ya da büyük zaferlerle geri döndüler. Özellikle Hellespont'a kurulan köprüyü yıkmak için Troya'ya doğru harekete geçtiler. Pers saldırısı tehdidi ortadan kalkınca Sparta polisi (bahsi geçen dönemin en büyük kara ordu gücü) savaşa devam etmek istemedi ve askeri harekâtların önderliğini Atina polisi sahiplendi. Sparta'nın Hellespont ile ilgili bir planı yoktu fakat Atina buğday ticaretinin önemli yollarından olan bu boğazı kurtarmak için savaşa devam edecekti. Bu durum Atina polisinde *falanksa* katılamayan yurttaşların da gemilerde tayfa ya da asker olarak savaşılabildiğini ve askerlikle birlikte polisin siyasi hayatına girebilmelerini de sağlamış oldu (Freeman, 2013: 193; McNeill, 2007: 190; Şenel, 1968: 72).

Perslerin tekrar gelmelerini beklemek yerine Atinalılar karşı harekete geçmeye karar verdi. İ.Ö. 477 ya da 478'de Attik-Delos Deniz Birliği kuruldu. Birlik, Perslere karşı ortak hareket edecek, gemi ve asker verebilen polisler birliğe bu şekilde katkıda bulunurken, bu imkânlarla sahip olamayan polisler ise maddi olarak birliğe destek vereceklerdi. Polisler bağımsızlıklarını koruyorlardı, fakat birliğin liderliğini Atina polisine vermişlerdi. Birliğe üç yüzden fazla polis katılmıştı. Birliğin hazinesi de Delos polisinde muhafaza ediliyordu. Birliğin adının Delos olması da hem birlik hazinesinin hem üyelerin toplanma yeri olarak bu adanın seçilmesiydi. Adanın Ionialılar için dinsel bir önemi de vardı. Her yıl adada bir konsey toplanır ve bir sonraki yıl yapılacak girişimlere karar verilirdi. Birlik ilk kurulduğunda Atina'nın bir önderlik rolü yoktu fakat çok geçmeden Atina'nın gücü olmadan birliğin savaş kazanamayacağı ortaya çıktı. Ayrıca birliğin hazinesini de Atina polisi kontrol ediyordu (Freeman, 2013: 233; Bonnard, 2011: 217).

Atina'nın Ege bölgesinde hâkimiyet kurmasının asıl nedeni ekonomikti. Daha önce de değindiğimiz gibi Karadeniz bölgesinden tahıl ithali en öncelikli konuydu. Ayrıca Trakya'daki gümüş madenleri ve Ege'nin kuzeybatısındaki zengin kereste kaynakları hammadde ihtiyacını karşılamak için gerekliydi. Atina'ya gücünü veren filonun bu hammaddeleri karşılamaya ihtiyacı vardı (Freeman, 2013: 233). Sparta bu dönemde Atina'nın Ege'deki bu önderliğinden rahatsız değildi fakat Atina imparatorluk tarzı hareketleri benimsemeye başladıkça Sparta ve müttefiklerinin tavrı değişecekti.

Birlik adına ilk savaşların başlamasından itibaren Atina'nın, savaşları kendi hammadde ihtiyacına göre yönlendirdiği görülmektedir. Atina'nın ikinci önemli hareketi ise birlikten ayrılmak isteyen Naksos adasına yönelik olmuştur. İ.Ö. 470 yılında Naksos adası birlikten ayrılmak istedi. Sebebi ise Atina'nın deniz savaşları üzerinden gücüne güç katmasını

görmeleri idi ve birlik kuralları gereği savaşa göndermeleri gereken gemileri göndermediler. Ancak Atina, adaya donanmasını göndererek adayı tekrar birliğe katılmak için zorladı. Ayrıca ada halkını vergi benzeri bir haraca bağladılar. Bu olay birlik kurallarının ihlalini başlatan ilk olaydı ve ihlallerin arkası gelecekti. Naksos adasının askeri güç tehdidiyle yönlendirilmesinin ardından Atina, birliğin bir başka üyesi Thasos adasının altın madenlerine el koydu. Thasos adası bu duruma karşı koyduğunda ise yine askeri gücünü kullanarak Thasosluların madenleri Atina'ya teslim etmelerini sağladılar. Görüldüğü üzere henüz birliğin kurulmasından on yıl geçmeden Atina hem savaşları istediği gibi yönlendirmeye başlamış hem de iki üyesinin bağımsızlığına son vermişti. Perslere karşı özgür polislerin oluşturduğu birlik, bu şekilde devam ederek yaklaşık elli polis üzerinde egemenlik kuracak olan Atina İmparatorluğu'na evrildi (Freeman, 2013: 234; McNeill, 2007: 191; Şenel, 1968: 73; Bonnard, 2011: 217).

Atina, İ.Ö. 454 yılında Perikles döneminde birlik hazinesini Delos adasından Atina'ya taşıdı. Taşınan bu hazine ile Perslerin yakıp yıktığı Atina yeniden imar edildi. Ayrıca Atina, birliğin üyelerini kendi para birimini ve ölçü birimlerini kullanmaya zorladı (Freeman, 2013: 250). Bu şekilde hem bağlaşıklık polislerin bağımsızlıklarına müdahale ederken hem de emperyalist bir tavır takınarak kendi sistemlerini diğer polislerle zorla kullandırarak egemenliğini ilan ediyordu. Kendi siyasi sistemini de birlikteki polislerle dayatıyordu. Atina bu dönemde kendi içinde demokrasiyi ilerletmişti. Birliğin hazinesinden, yani birlikteki polislerin haraçlarından elde edilen kazancın bir kısmını Atina halkının fakir kesimlerinin durumlarını iyileştirmek için de kullanıyordu (Ağaoğulları, 2006: 44).

Bağımsızlığını yitiren adalar Atina'nın saldırganlığına karşı Sparta'dan yardım istediler ve Sparta'da bu yardım talebini kabul etti. Fakat İ.Ö. 464 yılında Sparta'da bir deprem meydana geldi ve polis büyük zarar gördü. Sparta'nın bu zayıf anını yakalayan *helotlar* ayaklandılar. *Helotlar*, Spartalıların toprağa bağımlı köleleriydi. Depremden dolayı zarar gören Sparta'ya yardım için Atina polisi, dört bin *hoplitten* oluşan bir orduyu yardım için gönderdi fakat Spartalılar *hoplit*lerin *helotlara* yardım edeceklerini düşünerek bu yardımı geri çevirdiler. Bu olayların ardından İ.Ö. 461 yılında Atina'da demokratik bir devrim gerçekleştirildi. Oligarşik Sparta bu durumdan hoşlanmadı ve demokratik devrimi gerçekleştiren halk da Sparta'ya karşı aynı duyguları besliyordu. Atina ve Sparta arasında başlayan bu huzursuzluklar bir sonraki yüzyılın tamamına yayılan savaşlar dizisine neden olacaktı.

Pers savaşları sırasında Atinalı yurttaşlar mecbur kalarak yönetimde birçok yetkinin kullanımını *Areios Pagos* meclisine bırakmışlardı. Meclis gücünü giderek kaybederek on yedi yıl iktidarını devam ettirdi. Savaşlardaki galibiyetler sonrası halkın gücü tekrar artmaya

başladı. Bu sırada Ephialtes başa geçmişti. Ephialtes, *Areios Pagos* meclisinin daha önce sahip olmadığı fakat zamanla ele geçirerek elde ettiği yetkileri, aynı zamanda rejimi koruyan yetkilerini de ellerinden aldı. Bu yetkilerden bir kısmını *bule*'ye (beş yüzler meclisi) bir kısmını da *ekklesia* ve *heliaia*'ya (halk mahkemesi) verdi (Freeman, 2013: 237). Sadece kan davalarına bakma yetkisini *Areios Pagos* meclisine bıraktı (Şenel, 1968: 74). Daha sonra Ephialtes, Themistokles ile birlikte *ekklesia*'da *Areios Pagos* meclis üyelerine karşı suçlamalarda bulundu ve *Areios Pagos* meclisinin tüm yetkileri elinden alındı. Dokuz *arkhon*'un seçim yöntemi değiştirilmedi. Ancak *arkhonluk* için kuraya katılacak sınıflar genişletildi. Ephialtes'in ölümünden sonra ilk kez *zeugites* sınıfından bir kişi *arkhon* seçilmişti. Yasalara uyulması halinde *zeugites*ler sadece sıradan memurluklara gelebiliyorlardı (Ağaoğulları, 2006: 43). Bu değişikliklerden sonraki dönemde Atina polisinde yurttaş sayısı çok fazla arttığı için Perikles'in önerisi ile yurttaş olarak kayda geçecek kişinin hem annesinin hem de babasının Atina yurttaş olması kuralı getirildi. Perikles genç yaşında bu gibi önerilerle ve polisin yetkililerine karşı açtığı davalarla poliste sivrilmeye başlamış ve halkın önderi konumuna yükselmiştir (Aristoteles, 2014: 29-31). Perikles, İ.Ö. 461 yılında Ephialtes'den sonra demokrat partinin lideri oldu ve başkomutan seçildi. Birkaç aylık kısa bir çekilme haricinde İ.Ö. 429 yılına kadar otuz iki yıl iktidarda kalacaktı (Şenel, 1968: 74; Bonnard, 2011: 207).

Perikles için Aristoteles, onun döneminde rejim daha da demokratikleşti ve Atina'yı bir deniz gücü olmaya yönlendirdi demiştir(2014: 31). Perikles halkın önderi konumuna yükseldi fakat kendisinden önceki halk liderleri gibi o da soylu bir aileden geliyordu. Elealı Zenon ve Anaksagoras'tan eğitim almıştı. Perikles döneminde Atina'nın emperyalist faaliyetleri daha da hız kazandı ve buna paralel olarak gelişen ekonomi ile de Atina polisi, kültür ve sanat konularında büyük bir ilerleme gösterdi. Kısa zamanda Yunan dünyasının en önemli sanatçıları, filozofları Atina'ya yerleşmeye veya polisi ziyaret etmeye başladı ve Atina polisi, döneminin en görkemli kenti haline geldi. Perikles döneminde *Areios Pagos* meclisinin görevleri daha da azaldı ve halk kitleleri artık yönetim yetkisinin tamamını eline geçirmiş oldu. Fakat esasında Atina yönetimi tek bir kişiydi, Perikles (Freeman, 2013: 237). İ.Ö. 446 yılından itibaren on beş yıl art arda strategos *autokrator* (*polemarkhos*, başkomutan) seçildi (Şenel, 1968: 74; Ağaoğulları, 2006: 44).

Perikles 'in amacı Attik Delos deniz birliğindeki polisleri Atina'nın otoritesi altına alıp, Atina'yı emperyal bir deniz imparatorluğu haline getirmektir. İ.Ö. 443 yılında birliğin üyelerini bağlaşıklık haline getirmek için birliği konfederasyona dönüştürdü. Bazı polislerde Atina'ya ait askeri alanlar oluşturdu ve göçmenleri bu bölgelere yerleştirdi. Bazı polislerde ise

oligarşik rejimlerin yıkıldığını ve yönetimlerinin demokratikleştiğini görmekteyiz (Bonnard, 2011: 218; Rhodes, 2009: 27). Plutarkhos, Perikles'in amaçlarından birinin polisin ayakta kalmasını bu bölgelere göndererek onlardan kurtulmak amacı olduğunu iletmiştir (Freeman, 2013: 249). Bu tahmin Perikles dönemi düşünüldüğünde doğru görünmektedir. Çünkü Perikles dönemine ulaşıldığında polis nüfusunun neredeyse üçte ikisi kente yerleşmiş ve polisin olanakları ile geçinir olmuştu. Sadece polisin koruması için ve donanmada kürekçi olan insanlar düşünüldüğünde, Attik Delos deniz birliğinin hazinesinin ancak belli sayıda yurttaş polisin hizmetinde tutabileceğini tahmin edebiliriz. Dolayısıyla her geçen gün artan Atina yurttaş sayısının polisin geçim sınırlarını aşmamak için ilhak edilen birlik polislerine yerleştirilmesi Atina için hem askeri hem idari hem de ekonomik açıdan faydalı olmuştur. Ayrıca zengin Atina yurttaşlarının da bu ilhak bölgelerinde arazileri olduğuna dair kanıtlara ulaşılmıştır. Perikles'in emperyalist politikaları sonucu elde ettiği Ege bölgesindeki gücünü Atina polisinin iç siyasetini dengelemek için kullandığını söyleyebiliriz.

Birliğin üyeleri bağımsızlıklarını tamamen kaybedip, ağır vergileri ödeyemediklerinde ayaklandılar. Birlik meclisi artık toplanmıyordu ve üç yılda bir haraç miktarını da Atina halkı belirliyordu. Anlaşmazlıkların birçoğuna da Atina mahkemeleri bakıyordu. Perikles meclis konuşmalarından birinde bu imparatorluk tavrının tiranlık olduğunu, bu duruma devam etmenin haksızlık yapmak gibi görünse de bundan vazgeçmenin tehlike oluşturacağını iletmiştir (Bonnard, 2011: 219). Atina polisi bu politikaya paralel olarak ayaklanmaları şiddetle bastırdı. Bu gelişmeler karşısında Sparta polisi, Atina'dan Attik Delos deniz birliğini dağıtmasını talep etti. Atina'nın bu isteği kabul etmemesi üzerine Peloponnesos savaşı başladı. İ.Ö. 431 yılında başlayan savaş aralıklarla otuz yıl sürdü. Bu savaş Yunan dünyasını ikiye bölmüştü; demokrat Atina'nın müttefikleri ve oligarşik Sparta'nın müttefikleri olarak (Xenophon, 1984: 64-65). Sparta'yı rahatsız eden diğer bir davranış da Perikles'in Hellen birliği kurmaya yönelik olan bir girişimidir. Perikles, Perslerin yıktıkları tapınakların yeniden yapılması, denizlerin güvenliği ve bütün Yunanlılar arasında barışı sağlamak için Atina adına görev yapmak üzere yirmi Atina yurttaş görevlendirdi. Sparta ve müttefikleri, Atina'nın bu teklifine sıcak bakmanın Yunan dünyasındaki üstünlüğünü kabul etmek anlamına geldiğini düşünerek bu Hellen birliği kongresini reddettiler ve bu oluşum hiçbir zaman toplanamadı. Savaşın başlangıç yıllarında veba salgını başladı ve Atina polisinin nüfusunun yaklaşık üçte birinin bu salgında hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir. Veba salgınında İ.Ö. 429 yılında Perikles de hayatını kaybetmiştir (Şenel, 1968: 75; Bonnard, 2011: 228; Freeman, 2013: 281).

Perikles iktidarını sağlamlaştırırken polisteki tüm yurttaşların da siyasi hayata katılmasını teşvik eden kararlar almıştır. Solon, Peisistratos ve Kleisthenes yasalarının

eksiklerini giderdi. Perikles herhangi bir sınıfın veya partinin iktidarını savunmadı. *Zeugites*lerin ya da *thetes*lerin yararına zenginlerden alarak bu sınıflara yardım yapma gibi bir amaç taşımadı. Yunan aristokratik kültürünün aksine o çalışmaya inanıyordu. Mecliste yaptığı bir konuşmada utanılacak şeyin yoksulluk değil, bundan kurtulmamak için bir şey yapmamak olduğunu iletmiştir (Bonnard, 2011: 212). Bu şekilde aşağı seviyedeki sınıfları korurken üst sınıflara zarar vermemesini sağlayan şeyin ise yukarıda bahsettiğimiz gibi birlik ülkelerinden alınan haracın olduğu düşünülmektedir. *Grapshe para nomon* denilen bir yasa ile yurttaşlara temel yasaları koruma hakkı verildi. Bu yasa ile herhangi bir yurttaş meclisten çıkan bir yasaya karşı temel yasalara (anayasaya) uymadığı gerekçesiyle dava açabiliyordu. Bu hak, aristokratların meclisi sayılabilecek olan *Areios Pagos* meclisinin bir görevi iken, artık tüm yurttaşların bir hakkı konumuna geldi. *Arkhonluk* makamını üçüncü sınıftan yurttaşlara doğru genişletti fakat *thetes*leri bunun dışında bıraktı. Yurttaşların maddi sorunlar gerekçesi ile çeşitli devlet görevlerine talip olmamaları üzerine Perikles, *bule* ve *heliaia* oturumlarına katılanlara belirli bir ödeme yapılmasını ve kura ile devlet memurluğu yapan kişilere de ücret verilmesi kuralını getirdi. Fakat *ekklesia*'ya katılanlara herhangi bir ödeme yapılmasına karşı çıkıyordu, çünkü ona göre yurttaşların bu meclise katılmaları polise karşı yüklendikleri bir ödevdi (Bonnard, 2011: 212). Aristoteles, özellikle yargıçlara ödeme yapılmasının sonucunun, mahkemelerin bozulmasına ve burada görev alan kişilerin rüşvet alma gibi yolsuzluklara başvurmalarına neden olduğunu iletmiştir (2014: 32).

Perikles döneminde *ekklesia* ve diğer yönetim memurluklarını incelediğimizde doğrudan demokrasinin yerleşmiş olduğu izlenimi edinebiliriz. Bu dönemde neredeyse her Atina yurttaşı siyasi mekanizmada yer almış görünmektedir. Ancak sistemin karar alma mekanizmasının özünde temsili demokrasinin politika belirleme ve karar alma sistemine benzeyen bir durum söz konusudur. Polisin yönetimi ve alınacak siyasi kararların birçoğunun çok kalabalık olan *ekklesia*'da alınmasının imkânının olmaması nedeniyle birçok karar alma yetkisi *bule*'ye verilmiştir. *Bule*'yi ise *strategos* makamına seçilen kişiler kolaylıkla yönlendirmekteydi. Dolayısıyla Perikles, Kleon gibi yöneticilerin iktidarı *bule* aracılığıyla kullanmış olduğunu görebiliriz. Fakat bu *strategos*lar da meclisi ikna etmeden hareket edemiyorlardı. Alınacak kararlarda son söz *bule*'ye aitti. *Ekklesia* ise yurttaşlara yönetimde olduklarını ve alınan kararlarda kendilerinin de etkileri olduğunu hissettiren siyasal eğitim yeri görevi görüyordu (Freeman, 2013: 237). Konumuzun temelini oluşturan Sofistler de tam olarak bu dönemde etkinlik göstermişlerdir. Yurttaşların yönetimde bu denli etkin oldukları bu sistemde Sofistlerden siyasi yaşam eğitimi alarak, yurttaşlar çıkarlarını maksimize etmeye çalışıyorlardı.

Bonnard ise bütün önemli kararların yurttaşlardan oluşan mecliste alındığını, mecliste de kentte bulunan işçiler ve denizcilerin çoğunluğu oluşturduğunu ve köylülerin kolaylıkla toprağını bırakıp meclis toplantılarına katılmadığını iletmiştir (2011: 212-213). *Arkhonlukların*, memurlukların ve mecliste bulunanların kura ile seçilmesi ve görev sürelerinin bir yıl ile sınırlanmış olması iktidarı halka bağlamıştı. Mahkemeler de halkın egemenliğindeydi. Dolayısıyla Atina demokrasisinin antik dünyanın en yetkin demokratik düzenine ulaştığını iletmektedir. Bonnard, *arkhonların* ve başkomutanın halkın kontrolünde olduğunu vurgulamaktadır. Tüm bu ileri demokratik uygulamalara karşın Perikles'in koyduğu yurttaş olma kıstası ile Atina'da bu dönemde yurttaş sayısı 14.240 kişiydi. Yaklaşık on bin kişinin Perikles'in koyduğu anne ve babanın Atina yurttaşı olması ölçütüne uymadığı için yurttaşlıktan çıkarıldığı hesaplanmaktadır. Atina'nın bu dönemde reel nüfusu ise yaklaşık 400.000 kişiydi. Tabi ki meclisin gücü bu dönemde Atina polisi için en üst seviyedeydi ve karar almada halkın iradesi esastı. Fakat Bonnard, başkomutan ya da arkhonların retorik kullanarak halkın yönlendirilebildiğine hiç değinmemiştir.

Perikles'ten sonra radikal demokrat liderler başa geçmeye başladı. Çünkü Perikles halkın önderi konumuna gelen aristokrat kökenlilerin sonucusuydu ve artık ılımlı demokrasi dönemi de bitmişti. Başa geçen liderlerin radikallikleri ise, çok önemli kararları meclisi yönlendirmeden tamamen yurttaşlara bırakmasından kaynaklanıyordu. Savaşın anlamayan ve genelde *demiurgos* sınıfından olan bu yeni liderler, meclisin desteğini sürekli kılabilmek için savaşın yönetimini de meclise bıraktılar. *Demagogos* (*demagog*, lafazan) sözcüğü anlam değişikliğine uğradı ve bugünkü anlamına, halkın duygularını kullanarak, gerçek olmayan süslü cümlelerle halkın beğenisini kazanmaya çalışan politikacı anlamını geldi. Bu kişiler genellikle maddi imkânları yüksek, iyi eğitim görmüş ve sistemin başında olmak isteyen insanlardı. Demokratik sistemde başarılı olabilmek için yönlendirici olmak yerine halka hoş görünmek için çoğunluğun görüşlerini takip ediyorlardı. Meclis de farklı duygular ve heyecanlarla isabetli olmayan kararlar aldı. Yönetimin bu tarz kişilerle dolu olduğu bu dönemde oligarşik ve demokratik darbeler birbirini takip etti. Aristokratların gözünde demokrasi çoğunluğun tiranlığıydı, halk ise aristokratlara kin besliyordu. Demokrasi artık Kleisthenes'in, Perikles'in dönemindeki gibi tüm sınıfların yönetime katıldığı bir rejim olmaktan çıkmış, alt sınıfların soylular sınıfı üzerinde kurduğu bir egemenlik biçimine dönüşmüştü. Demokrasi, belli sınıfların çıkarını gözeten bir sınıf iktidarıydı (Ağaoğulları, 2006: 49-50).

Peloponnesos savaşında Sparta güçlü durumdaydı. Demokratik hükümet savaşta etkin olamayınca İ.Ö. 411 yılında oligarşik bir devrim gerçekleşti ve aristokratlar iktidarı ele

geçirdiler. Savaş iki tarafın güçleri arasında dengede iken Atina'da demokrasi yönetimi devam edebiliyordu. Atina polisi Sicilya seferi ile Sparta'yı kuşatma niyeti taşıyordu. Fakat Atina, Sicilya seferinde büyük bir yenilgiye uğradı. Spartalılar da Pers kralı ile anlaşma yapmışlardı. Spartalılar Atina polisine karşı destek vermeleri karşılığında Küçük Asya'daki Yunan polislerini Perslere teslim ediyordu. Bu gelişmeler sonrasında demokrasi yürürlükten kalktı ve yerine Dört Yüzler yönetimi kuruldu. Yurttaşların da oligarşik bir yönetim kurarak Pers kralını kendi yanlarına çekebilecekleri düşüncesinde olduğu aktarılmaktadır. Yönetim mekanizması ise şu şekilde olacaktı. Yurttaşlar mevcut olan on danışman (*provulos*) sayısını kırk yaşını aşmış yurttaşların arasından on danışman daha seçerek yirmi danışmana çıkaracaktı. Yirmi danışman yasa önerileri sunacaklardı. Ayrıca her yurttaş da öneri sunabilecekti. Polisin kurtuluşu için her öneri dikkate alınacaktı. Yurttaşların her konuda fikir sunabilmesi için daha önce yürürlükte olan yasalara aykırı davranışlardan dolayı açılan davaları, rejimi yıkmaya teşebbüs suçlamaları yürürlükten kaldırıldı. Polis hazinesi savaş giderlerinden başka bir konuya harcanmayacaktı. Savaş süresince dokuz *arkhon* ve *prytanes*ler haricindeki devlet görevlileri ücret almayacaktı. Polisin diğer konulardaki yönetim yetkisi de savaş süresince, beş binden az olmamak koşulu ile bedenen ve maddi anlamda güçlü olan yurttaşlara devredilecekti. Seçimle oluşturulan kurulun önerileri bu şekildeydi. Bu öneriler kabul edilerek yasa haline geldikten sonra her *deme*'den otuz yaşından büyük yurttaşlar arasından kura ile kırkar kişi seçilecek ve Dört Yüzler Meclisi oluşturulacaktı. Yurttaş sayısı da beş bin kişiye indirilmişti. Bu değişikliği getirenlerin başında Peisandros, Antiphon gibi soylu ailelere mensup, bilge olarak tanınan kişiler vardı. Oligarşi yönetimi muhaliflerinden sürgün politikası ile ya da onları öldürerek kurtulmaya çalıştı. Fakat bu politika oligarşi taraftarları ve demokrasi taraftarları arasında karşılıklı olarak devam etti ve sınıflar arası uzlaşma ortamının tamamen ortadan kalkmasına neden oldu (Aristoteles, 2014: 38-39; Şenel, 1968: 76).

Alkibiades, bu oligarşik yönetimden memnun olmayan donanma askerlerinin başına geçerek demokrat bir devrim gerçekleştirdi ve İ.Ö. 408 yılında demokrasiyi tekrar kurdu. Kurulan yeni sistem kendisini başkomutan seçti. Ancak Sparta komutanı Lysandros'la savaşmaya korkunca, halk kendisini görevden aldı ve sürgün etti. Bu sırada Atina hızlı bir şekilde donanma hazırlamaya girişti. İ.Ö. 406 yılında bu donanma ile Arginusai Deniz Savaşı'nda Sparta karşısına çıkıldı ve zafer kazanıldı. Fakat dört yüz asker¹⁴ denizde kalmış ve fırtına sebebiyle kurtarılamamıştı. *Ekklesia* bu haberleri aldı ve heyecana kapılarak ayrıca

¹⁴ Aristoteles'in Atinalıların Devleti eserinde bu sayı hakkında beş bin rakamı verilmiştir.

kanunlara da aykırı olarak, donanma amirallerinin (*strategos*) onunu¹⁵ da idam ettirdi (Aristoteles, 2014: 39).

Bu hatalı karar sonrası Atina donanması ciddi bir şekilde zayıfladı ve İ.Ö. 405 yılında Sparta amirali Lysandros tarafından Aigos Potamoi Deniz Savaşı sonrası ele geçirildi. Donanmayı kontrolüne alan Lysandros, Atina'yı abluka altına aldı. Ciddi açlık problemleri ortaya çıktı fakat demokrasi taraftarları mücadele etmeye karar verdiler. Oligarşi taraftarları ise Spartalılarla anlaşıp yönetimi İ.Ö. 404 yılında ele geçirdiler ve Atina'yı Spartalılara teslim ettiler. Pers savaşlarının kahramanı Atina'yı yıkmak istemeyen Sparta, polisi donanma edinmekten men etti ve Attik-Delos Birliği'ni dağıtmaya ikna etti. Son olarak da Atina'nın surlarının yıkılmasına karar verdiler (Ağaoğulları, 2006: 51; Şenel, 1968: 76-77; Aristoteles, 2014: 40).

Yönetimi ise otuzlar tiranlığı olarak bilinen otuz oligark (aristokrat) ele geçirdi. Bu iktidar Sparta ordusunun desteğiyle kurulmuştu. İktidarı ele geçirdikten sonra daha önceki kararları dikkate almayarak kendilerinin oluşturduğu bin kişilik listenin içinden beş yüz kişilik bir meclis oluşturdu ve memurları atadılar. Ayrıca kentin güvenliğinden sorumlu kişileri de kendileri atayarak silahlı gücü de ellerine aldılar. Egemenlikleri pekişene kadar ılımlı davrandılar ve en kısa sürede geleneksel yönetim şekline dönüleceğini iddia ettiler fakat egemenlikleri pekişince hiçbir yurttaşı rahat bırakmadılar (Aristoteles, 2014: 41). Otuzlar tiranlığı, Atina tarihine idam ve sürgünler ile geçmiştir. Yaklaşık 1500 demokrat idam edilmiş ve daha fazla sayıda kişi de sürgüne gönderilmiştir. Sürgüne gönderilen kişilerin sayısı o kadar fazlaydı ki, bu kişiler bir ordu kurarak otuzlar tiranlığına saldırdılar. Otuzlar tiranlığını Sparta ordusu da desteklemedi ve yönetimlerinin sekizinci ayında Kritias'ın (sofist) önderliğindeki otuzlar tiranlığı yıkılarak demokrasi yeniden tesis edildi. Kritias'a daha detaylı olarak değindiğimizde de göreceğimiz üzere, kuvvet kuramının destekçisi olan ve soy, akıl olarak güçlü olanın *demosu* yönetmesi gerektiğine inanan bir kişiydi. Demokrasi yönetiminde Atina tekrar canlandı ve nüfusu arttı. Ancak bu dönem sonrası Atina, Yunan dünyasının kültürel önderliğini sürdürmekle beraber, önemli bir askeri ve siyasi güç olma konumundan çıktı (Ağaoğulları, 2006: 51). İ.Ö. 389 yılında deniz birliği tekrar kurulmak istendi. Fakat Pers imparatorluğunun desteğini alan Sparta donanması Atina'yı abluka altına alarak teslim olmasını sağladı. İ.Ö. 386 yılında "Kral Barışı" anlaşması yapılmıştı. Bu anlaşmanın en önemli yanı ise, anlaşmanın iki polis arasında olmasından çok Pers imparatorluğunun da anlaşmanın bir tarafı olmasıydı. Pers imparatorluğu Peloponnesos savaşı boyunca savaşın her iki tarafına da yardımda bulunmuş ve herhangi bir tarafın galip gelerek Yunan birliğini

¹⁵ Alâeddin Şenel bu sayıyı altı olarak vermiştir.

sağlamaya kalkışmasını önlemeye çalışmıştı. Pers imparatorluğu Kral Barışı anlaşmasına taraf olarak Ion polisleri üzerinde kurduğu egemenliği hem Atina'ya hem Sparta'ya onaylatmış oluyordu. Savaşların sonunda Sparta zafere ulaşmıştı fakat gücü de ciddi anlamda zayıflamıştı. Gücünü toparlar toparlamaz Pire Limanı'nı (Atina'ya ait liman) ele geçirmeye çalıştı. Bunun üzerine Atina İ.Ö. 378 yılında ikinci Attik-Delos Birliği'ni kurdu.

İkinci birlik, daha önce tecrübe ettikleri deneyimlerden yola çıkarak kurulmuştu. Birlik meclisi oluşturuldu. Her üyenin bir oy hakkı vardı ve Atina mecliste temsil edilmiyordu. Birlik meclisinde alınan kararlar Atina *ekklesia*'sına bildiriliyordu. Atina'nın üye polislerde toprak edinemeyeceği gibi vergi oranlarını da birlik meclisinin belirleyeceği kararlaştırılmıştı. Her üyenin bağımsızlığı vurgulanıyordu. Ancak birlik uzun süre ayakta kalamadı. İ.Ö. 357 yılında bazı polisler birlikten ayrıldı ve Atina tekrar birliğe katılmaları için bu polislere savaş açtı. Fakat bu savaşlarda başarısız oldu ve sonucunda birlik dağıldı. Bu olay sonrası Yunan dünyası “siyasal bir anarşi” (Şenel, 1968: 77) dönemine girdi. Atina polisinde olan iktidar mücadeleleri diğer polislerde de benzer şekilde devam ediyordu. Bir poliste sınıf savaşını kaybeden ya da kaybetmek üzere olan sınıf, diğer polislerde iktidarda olan aynı ya da benzer sınıflardan yardım istiyordu. İttifaklar ve düşmanlıklar farklı polisler arasında değil, farklı polislerdeki rakip sınıflar arasında oluyordu. Neredeyse tüm Yunan dünyası birbirine düşman demokrasi ve oligarşi grubuna ayrılmıştı. İ.Ö. 4. yüzyılın değişen ekonomik koşulları, toprağın ve servetin az kişinin elinde toplanması ve köle emeği kullanıldığı için iç piyasanın durgunlaşması, işsizliğin çok yüksek olması, ayrıca dış ticaretin zayıflaması ile birlikte yiyecek maddelerinin temin edilememesi sonucu kıtlığın baş göstermesi sınıf mücadelesinin şiddetlenerek devam etmesine neden oldu (Ağaoğulları, 2006: 52).

Yunan dünyası savaşlardan bıkmaya başlamıştı ve bu durumun sonucunda da pasifist akımlar ortaya çıktı. Atina'da elli yıllık retorik okulu bulunan Isokrates, Yunan birliğinin sağlanması, Perslere ve diğer tüm barbarlara karşı Yunan hâkimiyetinin sağlanabileceği bir ortamın hazırlanması için önce Atina'ya daha sonra ise Sparta'ya destek vermişti. Bu iki polisin de bunu başaramayacağını görünce İ.Ö. 380'li yıllarda Yunan Birliği'ni Makedonya'nın sağlayabileceğini düşünmüş ve II. Philip'e nutuklar yazarak onu bu amaca yönlendirmeye çalışmıştır.

Demosthenes ise Atina'nın demokrat önderlerinden bir hatipti. Askeri bir yeteneği olmamasına rağmen, retorisi iyi kullanarak Atina'nın önderi haline gelmişti. Sofistlerin öğrettikleri en önemli şey olarak sundukları retorik sanatı, Atina polisinde imkânsız olan bir durumu ulaşılabılır kılmıştı. Çünkü Atina polisinde sadece hitabet sanatını kullanarak yönetimin başına geçen ilk kişi Demosthenes'ti. Isokrates'in tersine meclis konuşmalarında

Makedonya'nın Yunanlılar için tehlike arz ettiğini ve bütün Yunan polislerini işgal ederek Yunan bağımsızlığına son vereceğini iddia ediyordu (Bonnard, 2004: 150). Bu uyarılar sonrası Atina İ.Ö. 348 yılında Makedonya'ya savaş açtı fakat yenildi. Statükoyu koruma üzerine barış yapıldı ancak Makedonya, Atina'nın iç işlerine müdahale etmeye devam etti. Makedonya'ya karşı ortak bir Yunan ordusu kuruldu ancak Makedonya bu savaşı da kazandı. II. Philip bu zafer sonrasında da Atina'ya ılımlı davrandı. Atina halkı bu duruma memnuniyetini bildirmek için II. Philip ve oğlu İskender'in heykellerini diktirerek, onlara Atina yurttaşlık hakkı verdi.

İ.Ö. 338 de II. Philip Yunan polislerini birleştirmek ve Hellen Birliği kurmak amacı ile tüm Yunan polislerini "Korinthos Kongresi"ne çağırdı. Genel barış ilan edildi ve birlik kuruldu. Bu birlik, üyelerinin bağımsız olduğu ve birlik kararlarını birlik meclisinin alacağı bir birlikti. Makedonya birliğe dâhil değildi fakat birlikle askeri ittifak yaparak II. Philip kendisini birliğin başkomutanı seçtirdi. Perslere karşı ortak bir harekât teklif etti ve teklifi kabul edilerek görevine başladı. Fakat İ.Ö. 336 yılında suikast sonucu öldürüldü ve hayalini Yunan kültürü ile yetiştirmiş, Yunan hayranı olan ve bu kültürü yaymak isteyen İskender gerçekleştirdi. İskender Asya seferine çıkmadan önce arkasında bırakacağı Yunan dünyasına gözdağı vermek için Atina'nın kışkırtması ile ayaklanan Thebai halkını kılıçtan geçirdi ve öldürülenleri de köle olarak sattı. Bu olaydan etkilenen Thebaili insanların sayısı yaklaşık otuz bindi. Korinthos'da toplanan Yunan meclisince daha önce babası Philip'e verilen "Helenlerin başkomutanı, Yunanistan'ın koruyucusu" (Bonnard, 2004: 152) unvanı verilmesi onaylandı. Bunun üzerine İ.Ö. 334'te İskender Perslere karşı açtığı seferi bir Yunan seferi niteliğine büründürmüştü. Thebai olayı, geride bıraktığı Yunan dünyasına bir gözdağıydı ancak İskender bununla yetinmeyerek ayaklanma çıkması ihtimaline karşı on iki bin piyade ve beş bin süvariden oluşan bir orduyu Avrupa'nın güvenliği için geride bırakmıştı. Atina'da bu sırada demokrasi yönetimi devam etmekteydi ve Atina diğer polislerle iletişimine devam etmekteydi fakat İskender'in gücü her zaman tepelerindeydi. İskender Küçük Asya'ya geçip Perslerin hâkimiyetinde olan polisleri ele geçirdi ve buralardaki oligarşik yönetimleri görevden alarak demokratik yönetimler kurulmasını sağlamış, bu yönetimlere de Makedonyalı bir valinin otoritesini kabul ettirmiştir (Bonnard, 2004: 153).

İskender'in ölümü sonrası imparatorluğu dörde bölünerek parçalanınca Atina ve diğer Yunan polisleri bağımsızlık için savaşımaya başladılar fakat mağlup oldular¹⁶. Artık Yunan

¹⁶ İskender'in ölümü sonrası mücadeleye girişen komutanlar birbirlerine saldırmaya başladılar. Bu savaşlar sırasında Antigonos'un oğlu Demetrios Atina'yı ele geçirir ve burada babasının hamiliğinde bağımsızlığını ilan eder. Atinalılar ise onu kurtarıcı kralları olarak kabul edecektir. Bu durum Ptolemaios'un Demetrios'u mağlup etmesine kadar devam edecek ve Atinalılar bu mağlubiyet sonrası tanrılaştırdıkları Demetrios'u hemen unutacaklardır (Bonnard, 2004: 186-188).

anakarasında, Küçük Asya'da özgür ve demokratik polislerin izleri silinmeye başlamıştı. Dört parçaya bölünen İskender İmparatorluğu'nda artık özgür yurttaşlar yoktu. Tüm bu insanlar uyruklar kalabalığıydı. Roma'nın imparatorluk haline gelmesi ile İ.Ö. 148 yılında Makedonya Roma imparatorluğunun bir eyaleti haline geldi. İ.Ö. 146 yılında da Yunanistan anakarası Makedonya valisi emrine girdi. Romalılar polislerin kendilerini yönetmelerini kabul etmişlerdi ancak demokrasiye güvenmiyorlardı. Atinalılar Makedon yasalarına göre yönetilmiyorlardı. Zaten Roma'nın ele geçirdiği bölgeleri Romalılaştırma girişimleri Yunan anakarasında işe yaramıyordu. Yunanistan'ın doğu bölgesi olarak adlandırılan Atina polisinde Yunan dili her türlü alanda kullanılmaya devam ediyordu. Hatta Roma asilzadeleri, sanatçıları ve düşünürleri Yunan dilini, sanatını ve felsefesini çok iyi biliyorlar, ikinci dil olarak da Yunan dilini kullanıyorlardı. Bu tarihlerde iç işlerinde bağımsız olan Atina, bağımsızlık için son kez savaşıma karar verdiğinde İ.Ö. 86 yılında Roma tarafından tamamen işgal edildi. Roma artık merkezi bir krallık haline dönüşmeyi istemiş ve merkezi yönetim kurulması için Atina polisi statüsünde olan polisleri doğrudan merkeze bağlı eyaletler içine dâhil etmiştir (Şenel, 1968: 78; Jones, 1963: 1-7).

Atina polisi bu şekilde tarih sahnesinden silindi ancak polis siyasi hayatında süregiden tartışmalar ve sistemler modern zamanlara dek tartışılarak ideolojilerin temellerini etkilediği gibi, ideoloji sonrası döneme de uzanmıştır. Siyaset felsefesinin başlangıç noktası olarak ele aldığımız Atina polisinin, yukarıda açıklanan siyasi gelişmeleri düşünsel temelleriyle birlikte yaşama geçirdiği bir siyasi yaşamı vardı. Felsefenin çıkış noktası olan ve bugünü anlamak için araştırdığımız Yunan dünyası bir sonraki bölümde felsefi temeller üzerinden ele alınarak yaşanan siyasi süreçler düşünsel temelleri üzerinden incelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK YUNAN DÜNYASINDA FELSEFENİN ORTAYA ÇIKIŞI

Yunan dünyasında felsefeden önce toplumu yönlendiren başlıca çalışmalar Homeros'a ait mitolojik hikâyelerdi¹⁷. Bu hikâyelerde mitolojik tanrılar üzerinden Yunan toplumunun aristokratik yapısını meşrulaştırıyordu. Bir başka ifade ile, Homeros aristokratik kültür ve yönetim tarzının topluma işlenmesinde önemli bir işlev görüyordu. Ancak, polis düzeni yerleştikten sonra toplumsal yapıdaki değişmelerle birlikte orta sınıf ortaya çıkmış ve güçlenmeye başlamıştı. Demokrasi ile birlikte farklı sınıfların yönetime dâhil olması sonucu mitolojik öykülerde de değişiklikler görülmeye başlandı. Bu değişimin ilk örneğini Heseidos'ta görüyoruz. Heseidos, İ.Ö. 700 yıllarında yaşamıştır. Bu dönem ise tam olarak kahramanlık çağının sona erdiği ve polisin kurumsallaşmaya başladığı yıllara denk gelmektedir. Heseidos eserlerinde aristokratların elinde bulunan yönetim ve yargı erklerini eleştirmiş ve kendi düşüncesine göre oluşturduğu mitolojisinde adalet tanrıçalarına ciddi bir şekilde önem vermiştir. Ayrıca Heseidos, kahramanlık çağının bireysel yiğitlik hikâyelerinin yerine toplumun tamamını ilgilendiren ve yönlendiren çalışma ve adalet erdemlerinin başat olduğu hikâyeleri koymuştur (Wood, 2013: 57-59).

Felsefenin ortaya çıkması öncesinde tragedyalar da toplumu yönlendirme konusunda önemli olmuşlardır. Tragedyalar konularını, mitolojik hikâyelerden alıyorlardı. Tragedya yazarı olan üç büyük isim Aiskhylos (İ.Ö. 525-456), Sophokles (İ.Ö. 495-405) ve Euripides (İ.Ö. 480-406) idi (McNeill, 2007: 195). Bu yazarlar tragedyalarını oluştururken mitolojideki hikâyeleri kendi bakış açılarına göre değiştiriyor ve topluma sunuyorlardı. Bu yazarlardan ilk ikisi geleneksel dinsel inançlara katıldı. Euripides yaşadığı dönemin de etkisiyle geleneksel inançları eleştirdi fakat bunu gizli bir biçimde yaptı. Toplumsal yapıdaki değişim destanları olduğu gibi tragedyaları da etkilemiş ve sınıf mücadelesinin yansıması eserlerde görünüm kazanmıştı.

Mitosların ve dinsel inançların evreni ve dünyayı açıklamakta yetersiz kaldığını düşünen Yunan aydınları evreni laik ve soyut bir söylemle inceleme ve açıklama yoluna gittiler. Sofistlerden önceki dönemin felsefecileri neredeyse bütünüyle doğa olayları üzerine yoğunlaşmış, kurgusal akıl yürüterek doktrinler ürettiler. Amaçları *kozmos*'un (evren) temel ilkesini, düzenini keşfetmek ve bu şekilde insanın da dâhil olduğu oluşumu, gelişmeyi ve

¹⁷ Bu hikâyeler *theogonia* (tanrıların doğuşunun anlatımı) olarak adlandırılmaktadır. Şiirsel bir dille aktarılan metinleri incelediğimizde, tanrılar üzerinden topluma verilen mesajların yukarıda açıklandığı gibi olduğu gözlenmektedir (Kranz, 2014).

ölümü açıklayabilmektir. Böylece *theogonia*'dan, *kosmogonia*'ya (evrenin oluşumunun açıklanması) geçilmiş ve sonraki felsefi sistemleri etkileyen düşünceler üretilmiştir.

Yunan dünyasında felsefenin ortaya çıkması ve gelişmesinde Asya ve Kuzey Afrika medeniyetlerinin etkisi olmuştur. Ancak modern Batı dünyası felsefeyi antik Yunan felsefesi ile başlatmaktadır. Bunun sebebi ise, Sümer, Hint ve Mısır medeniyetlerinde bilimsel faaliyetlerle ilgilenen kesimler genellikle rahipler sınıfındandı. Dolayısıyla ulaşılan bilgiler ilerleme olanağı gösteremiyor, çünkü dinsel dogmalar şeklinde topluma sunuluyordu. Ayrıca pratik amaçlar için kullanılan bilgi, Yunanda topluma doğrudan pratik yarar sağlamayan bir şekildeydi. En önemlisi ise, felsefe bir disiplin şeklinde aklın önderliğinde ve kısıtlamaların dışında ilerleyerek kurulmuştu¹⁸ (Ağaoğulları, 2006: 56). Bahsi geçen bu felsefe akımlarını aşağıda kısaca açıklayarak Sofistler döneminde felsefenin nasıl bir konumda olduğunu ve Sofistlerin düşüncelerinin nasıl bir düşünce sistemi sonrasında şekillendiği görebileceğiz.

2.1 İonia Doğa Felsefesi (Miletos Okulu)

Felsefenin ilk olarak ortaya çıktığı bölge Yunan dünyasının Küçük Asya'da bulunan polislerinden oluşan İonia idi. İonia, anakara Yunanistan'a göre ekonomik olarak daha hızlı bir gelişim göstermişti. Günlük ihtiyaçlarla ilgilenmek zorunda kalmayan aristokrat kesim, entelektüel faaliyetlerde bulunabilecek boş zamana sahipti. Ayrıca, ticaret ile ilgilendikleri için farklı medeniyetler ile tanışmışlar ve onların düşünce sistemlerini de öğrenmişlerdi.

Dünyanın oluşumu ile ilgili ilk bilgiler yukarıda da bahsettiğimiz gibi mitolojik kaynaklı idi. Bu konu üzerine eğilen filozoflar konuyu eleştirel bir şekilde incelemeye başladılar ve mitosların açıklamalarının yetersiz olduğunun farkına vardılar. Evrene ait olayların açıklamasının mitoslar üzerinden yapılması sistemini terk ederek, dinsel olmayan fikirlerle açıklamaya başladılar. Bu da düşünce tarihinin en önemli dönüşümlerinden biriydi.

Miletos okulunun kurucusu ve felsefe tarihine ilk filozof olarak geçen kişi Thales'dir. Thales (İ.Ö. 625-545) evrenin *arkhesini* (ilk maddesini) aramaya koyulmuş ve evrenin tek bir ana maddeden meydana geldiği sonucuna ulaşmıştır. Thales'e göre evren "su" dan meydana gelmiştir. Bu iddia ile evrenin oluşumu ile ilgili dini açıklamaların dışında, oluşumu madde ile açıklamanın önü açılmıştır (Aster, 1999: 18-19).

Thales'ten yaklaşık bir kuşak sonra, Miletos okulunun bir diğer temsilcisi Anaksimandros (İ.Ö. 610-545) *arkheyi* "*aperion* (sınırsız)" adını verdiği bir madde ile açıklamıştır. Thales ile başlayan ana maddenin ne olduğu sorusuna, Anaksimandros ana maddenin niteliği, yapısı, sayısı gibi özellikleri konusunu eklemiş oluyordu. Miletos okulunun

¹⁸ Antik Yunan'da felsefenin gelişimi ile ilgili detaylı bilgi için ayrıca Nietzsche'nin "Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe" (Nietzsche, 2015) isimli eseri incelenebilir.

üçüncü ismi Anaksimenes (İ.Ö. 588-525) ise *arkheyi* “hava” olarak belirlemiş, havanın yaşamın ve ruhun (*psykhe*) ana maddesi olduğunu söylemiştir. Thales, ruh ile maddeyi aynı şey olarak kabul etmiştir. Anaksimenes havayı bu şekilde bir ayırma tabi tutmuş fakat ayırımı fonksiyonel bir ayırım olarak kullanmıştır (Guthrie, 1999: 33-34; Kranz, 2014: 39).

Ionia okulunun son temsilcisi ise Herakleitos’dur (İ.Ö. 540-480). Herakleitos, evrenin bir akış içinde olduğunu söyleyerek her şeyin sürekli olarak değiştiğini iddia etmiştir. “Oluş” felsefesini kuran Herakleitos *arkheyi* “ateş” olarak belirlemiştir. Her şeyin “evrensel akla (*logos*)” uyarak *kozmosun* yasal düzenini oluşturduğunu söylemiştir (Şenel, 1968: 85; Ağaoğulları, 2006: 63-65; Cevizci, 2016: 73-74).

Görüldüğü üzere Ionia bölgesindeki filozoflar kozmosu madde ile açıklama yoluna gitmişlerdir. Felsefenin Küçük Asya’daki varlığı Pers istilaları sonrası kesintiye uğramıştır. Felsefe tarihi İtalya ve Yunan anakarasında devam etmiştir.

2.2 Güney İtalya Felsefesi

Ionia felsefesinin materyalist bakış açısına karşılık, Güney İtalya’da Pythagoras (İ.Ö. 580-500), bir yüzyıl sonra dinsel felsefeyi kurdu. Mısır’ı ziyaret ettiği söylenen Pythagoras’ın Doğu düşünce sisteminden etkilenmiş olduğu görülür. Pythagoras’ın fikirleri Güney İtalya’daki Yunan halkları arasında bir dine dönüşmüştür. Pythagorasçılık, ruhun ölüm sonrası farklı bedenlere geçtiğine inanan, Doğu kaynaklı olan ve Yunan halk tabakası arasında yaşam bulan *Orphik* ve *Dionisosyan* dinlerinin aristokratik hale getirilmiş ve felsefi anlamda işlenmiş bir devam niteliği gösterir (Elmalı ve Özden, 2016: 41).

Pythagoras bir matematikçidir ve *arkheyi* “sayı” olarak tanımlamıştır. Somut varlıklar olarak tanımlanan sayıların, dünyadaki her madde ve düşüncenin temelini oluşturduğunu düşünmüştür. Sayılar tek-çift ve sınırlı-sınırsız olarak ikiye ayrılmıştır. Bu ayırım varlıkta, iyi-kötü, aydınlık-karanlık gibi karşıtlıklar şeklinde kendini gösterir. Bu karşıtlıklar bir uyuma ulaşırlar ve bu uyum *kozmosta* bir düzenin olduğunu gösterir (Russell, 2016: 82-84).

Pythagorasçılara göre evrende sayılar kaynaklı oluşan düzenin yeryüzünde de egemen kılınması gerekmektedir. Bu inanişe göre toplumsal düzenin oluşabilmesi için, yetkin sayı olan kare sayısının gösterdiği adaletin yerleşmesi, her bireyin yaradılışına uygun konumda bulunması gerekmektedir. Her insan akıl, ruh ve istekten oluşmaktadır. Bu öğeler insanlarda eşit bulunmamaktadır. Pythagorasçılar, akıl öğesinin fazla olduğu kişilerin topluma egemen olması gerektiğini savunmuşlardır. Toplumu da bu öğelere göre üç sınıfa ayırmışlardır (Ağaoğulları, 2006: 67-69; Timuçin, 2010: 195-197).

Güney İtalya'daki bir diğer felsefe okulu ise Elea Okulu'dur. İonia felsefesinin, özel olarak da Herakleitos'un fikirlerinin karşısında yer almışlardır. Okulun kurucusu Parmenides'tir (İ.Ö. ?-540). Parmenides, Ksenophanes'in "tanrısal mutlak Bir" (Ağaoğulları, 2006: 70) anlayışından etkilenmiştir. Parmenides'e göre evrende şeylerin var olup yok olması, evrende bir akış olduğunun düşünülmesi duyularımızın bizi aldatmasının sonucudur. Soruna akıl ile yaklaştığımızda var oluş ve yok oluşun, değişimin imkânsız olduğunu görürüz. Oluşun var olması için, yoktan var olması gerekirdi. Oysa hiçbir şey yoktan var olamaz, bu mantıksızdır. Aynı mantık ile var olan bir şey de yok olamaz. Dolayısıyla tek bir varlık vardır, doğmamış ve yok olmayacaktır. Bu varlık "tek" dir. Sınırsız ve sonsuzdur.

Parmenides'in öğrencisi Elealı Zenon ise hareket ve değişimin de imkânsız olduğunu savunmuştur. Böylece İonia felsefesindeki şeylerin çokluğu fikirlerine karşın "tek bir varlık" bulunduğu ve "oluş" felsefesine karşı da, hiçbir şeyin hareket etmediği ve değişmediği fikri ortaya atılmıştır. Zenon'un diğer bir önemli özelliği de diyalektik yöntemin kurucusu olduğu düşünülmektedir. Bunu Aristoteles ileri sürmüştü ve Zenon'un kanıtlama yöntemine diyalektik adı verilmiştir. Bu yöntem belli bir soruya karşı verilecek yanıtları araştırarak sonuca ulaşmaya dayanmaktadır (Timuçin, 2010: 200).

2.3 Plüralist Doğa Felsefecileri

Sicilya'nın Akragas polisinde doğan Empedokles'in (İ.Ö. 492-432)¹⁹ öğretisi Herakleitos ve Parmenides'in felsefelerinin uzlaştırılması görünümündedir. Oluş ve yok olmanın mümkün olamayacağını iletir. *Arkheyi* toprak, ateş, hava ve su olarak dört madde olarak sıralar. Var olma ve yok olma sanılan şeyin, bu maddelerin birbirleri ile bir araya gelme ve birbirlerinden ayrılmaları olduğunu söyler. Bu unsurları birleştiren kuvvet "sevgi", birbirlerinden ayıran ise "nefret" ögesidir. Empedokles bu şekilde maddenin hareket etmediğini ve hareketi sağlayanın madde dışı iki öge olduğunu kabul etmiştir (Şenel, 1968: 87).

Perikles'in dostu olan ve İonia'dan Atina'ya göç etmiş olan Anaksagoras, doğadaki olayları, farklılıkları açıklamak için dört ögenin yetersiz olduğunu savunmuş ve arkhenin sonsuz sayıda olduğunu söyleyerek bunlara "*sperma*" adını vermiştir. Bu maddeleri harekete geçirenin ise, onlara belli bir amaç veren "*nous* (zihin, an)"un olduğunu söylemiştir. *Nous* da bir maddedir ve temel maddelere benzemez. Bu yönetici madde *spermalardan* bağımsız olarak her şeyi belirli bir amaca göre düzenler (Elmalı ve Özden, 2016: 72).

¹⁹ Alâeddin Şenel bu tarihi İ.Ö. 485-415 olarak belirtmiştir (Şenel, 1968: 87).

Leukippos'un öğrencisi olan Demokritos (İ.Ö. 460-370), materyalist doğa felsefesini sistemleştirerek idealist felsefenin karşısına çıkmıştır. Demokritos'a göre evren maddedir ve maddenin dışında ruh gibi bir şey yoktur. Evren, sayıca sonsuz ve devingen olan atomlardan oluşmuştur. Atomlar boşlukta belli bir yönde düşmektedirler. Farklılık ise ağırlıklarındadır, dolayısıyla kimisi yavaş, kimisi ise hızlı düşmektedir. Bu sebepten çarpışan atomlar, birbirlerine birleşip ya da birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Bu hareketler de evrendeki olayları meydana getirmektedir. Demokritos evreni mekanik bir sistem ile açıklamaktadır. Herhangi bir tesadüfe yer yoktur, her şey bir zorunluluk prensibine göre hareket etmektedir (Cevizci, 2000: 65-67; Marx, 2013: 83).

Görüldüğü üzere varlığın özünü ve prensiplerini araştıran bu felsefi tartışmalar metafizik tartışmalardır. Bir sonraki bölümde göreceğimiz üzere bu tartışmalar Yunan dünyasında karşılık bulacak ve felsefe evrenden insana yönelecektir.

Bu bölümde kısaca açıklamaya çalıştığımız felsefi tartışmalara değinmemizin nedeni, Yunan toplumunda siyasi düşüncenin temelinde bu tartışmaların olmasıdır. Çünkü bahsi geçen dönemde bilimsel alanlar henüz birbirlerinden ayrılmamışlar, hepsi felsefenin içinde bulunmaktaydılar. Dolayısıyla siyaset felsefesini anlamamız için genel felsefeyi anlamamız gerekmektedir. Ayrıca, Sofistlerin nasıl bir ortamda ortaya çıktıklarını ve Atina polisinde nasıl tutunabildiklerini anlayabilmemiz için de genel felsefeden bahsetmemiz gerekmiştir. Çünkü burada tartışılan ve siyaset ile ilgili görünmeyen birçok tartışma, bu dönemden sonraki filozoflarca topluma ve siyasete aktarılmış ve temellendirilmiştir.

2.4 Yunan Aydınlanması ve Antik Yunan Dünyasında Felsefi Düşüncenin Dönüşümü

Tarihin her döneminin farklı özellikleri olduğunu ve birbirinin aynı olan dönemlerin olmadığını kabul etmekteyiz. İbn-i Haldun'un benzetmesini kullanarak bir su damlasının diğer bir su damlasına benzemesi gibi tarihteki olayların da birbirine tam olarak benzemediğini görmekteyiz. Ancak, tarihi ve tarihte geçen siyasi, sosyal olayları incelediğimizde benzer sebeplerin ve şartların benzer sonuçlar doğurduğunu da kabul etmekteyiz. Antik Yunan dünyasının tarihi de genel olarak Batı Avrupa tarihi ile kıyaslanmakta ve birbirlerine benzer dönemlerin olduğu söylenmektedir. Örneğin Yunan uygarlığının İ.Ö. 1000-700 yılları arası dönemini Yunan ortaçağı olarak tanımlayıp bunu da Batı Avrupa ortaçağı ile karşılaştırarak benzer özellikler bulabiliriz. Aynı şekilde İ.Ö. 700 sonrası dönemi de Batı Avrupa tarihinin modern dönemi ile kıyaslayarak benzer özelliklere ulaşabiliriz. Bu benzerlikleri ekonomi, siyasi yapılanmalar ve toplumsal hareketler üzerinden, bilim ve felsefedeki dönüşüm üzerinden değerlendirebilmekteyiz (Arslan, 2014: 5-7).

Aydınlanma terimini de modern Batı dünyasının bir kavramı olarak kullanmaktayız. Kant, 18. yüzyılda “Aydınlanma Nedir” (Kant, 1984) sorusuna cevap vermiş ve aydınlanmanın ne olduğunu genel hatları ile ifade etmiştir. Aydınlanmanın temel ilkesi, insanın içinde bulunduğu ergin olmama durumundan kurtulmaktır. İnsanın bu durumdan kurtulabilmesi onun bu durumda kalmasına neden olan vasilerin egemenliğinden sıyrılarak aklın öncülüğünde sorgulama yapması ve dogmalardan kurtulması ile mümkün olmaktadır. Bu şekilde özgürlüğüne kavuşabilecek insan aydınlanmaya giden yola girmiş olmaktadır. İnsanlığın yaşadığı her dönemde bu özgür olma isteğine ve erginliğe ulaşmaya giden yola vasiler tarafından engel olunmaya çalışılmıştır. İktidarını korumak isteyen vasiler nedeniyle bireyler aydınlanma yolunda hızlı ilerleme imkânı bulabilirken, kamu bu konuda daha yavaş ilerleyecektir. Çünkü devrimler yoluyla baskıcı yönetimler yıkılsa bile, sadece yönetim değişikliğe ile kamunun aydınlanması mümkün değildir. Devrimler de akli bütün yönleriyle, kısıtlamalar olmaksızın kitlenin önünde kullanma özgürlüğü gerekliliğinden doğmuştur. Aydınlanma bağımsız düşünmeye, özgürlüğe kavuşma isteğinden doğmaktadır.

Kant’ın tanımlamış olduğu bu özelliklere baktığımızda Antik Yunan dünyasının Thales ile birlikte aydınlanma yoluna girdiğini söyleyebiliriz. İlk olarak Thales, mitolojik dinin sınırlarının dışına çıkarak evrenin nasıl meydana geldiği ve ana maddesinin ne olduğu konusunda aklın rehberliğinde, gözleme dayanarak cevaplar aramıştır.

Antik Yunan’da bilimlerin neredeyse tamamı felsefenin içerisinde tanımlanmıştır. Felsefe kelimesi ilk olarak Küçük Asya’da Herakleitos tarafından, şeylerin doğasını araştırma anlamında “*philosophos*” kelimesi kullanılmıştır. Daha sonra “bilgelik sevgisi” anlamına gelmesi Yunan anakarasında gerçekleşmiştir. Thales ile başlayan süreç sadece felsefenin değil aynı zamanda Yunan aydınlanmasının da başlangıcıdır. Felsefe, eleştiriye ve sorgulamaya dayalı bir disiplindir. Dolayısıyla felsefedeki ilerleme aydınlanma ile de paralel bir süreçte ilerlemiştir. Ayrıca aklın izini takip etme sadece felsefe ile sınırlı değildir. Sanatta, bilimde insanın aklını kullanarak ulaştığı her alanda aydınlanma sağlanabilir. Antik Yunan’da da gördüğümüz üzere polis kurumsallaştıkça her alanda aydınlanmanın yaşandığını görmekteyiz. Genel olarak Yunan aydınlanması denildiğinde Sokrates ve Sofistler ile başlayan, insana özgü sorunların ele alındığı felsefi düşünce biçimi dikkate alınmaktadır. Yine tıpkı Batı Avrupa tarihinde bulunan “ansiklopediciler” benzeri bir şekilde Sofistler de Yunan’ın “ansiklopedicileri” olmuşlar ve ayaklı kütüphane misali çalışmışlardır (Copleston, 1997: 76; Taftalı, 2007: 161). Antik Yunan’da aydınlanmanın iki kolu ile karşılaşmaktayız. Bunun bir kolu Sofistlerin bakış açısından gelişen, diğer bir kolu ise Sokrates’in görüşlerinden gelişen tarafıdır. Yunan aydınlanmasının bu dönem ile başlatılması şu konunun göz ardı edilmesine

neden olmaktadır. Aydınlanma bir anda Sofistler döneminde ortaya çıkmamıştır. Her fikrin gelişmesinde olduğu gibi aydınlanma da mitolojik dinin, geleneksel polis yaşamının ve yönetiminin içerisinde yeşermiştir. Dinin özellikleri gelişen polisin filozoflarına yeterli açıklamayı sunamadığı için aklın yönetiminde sorgulamaya ve cevap aramaya başlamışlardır. Sorgulama süreci bu şekilde gelişmiştir. Sorgulamanın aracı olan dilin varlığı ise yine aydınlanma öncesi dönemin ürünüdür. Thales ile başlattığımız felsefe sürecinin öncesinde mitolojik din ve toplumsal yaşam felsefe yapılabilecek olgunlukta olan bir “dil”i ardıllarına sunmuştur. Filozoflar da bu dil ile yetişip onunla olgunlaşmışlardır (Erdemli, 2015: 174-178).

Felsefenin insana yönelmesi doğa filozoflarının savlarının çıkmaza girdiği ve artık insanların bu fikirlere olan ilgisini yitirdiği bir dönemde gerçekleşmiştir. Doğa filozofları *arkhe* ve evrenin oluşumu üzerinde fikir birliğine varamamışlar ve dönemin koşullarından dolayı kanıt sunma olanağından da yoksun olduklarından dolayı evrenin kökenini araştırma süreci bir çıkmaza girmiştir. İşte tam bu dönüm noktasında Sofistler ve Sokrates felsefenin araştırma alanını ve odağını insana yönlendirdiler. Toplumsal koşullar da felsefenin bu yöne evrilmesine olanak sağlıyordu. Atina polisi, siyasi gelişmeler başlığında aktardığımız üzere ekonomik olarak büyük bir atılım göstermiş, siyasi anlamda da demokrasi polisin yönetim şekli haline gelmiştir. Hem ekonomik atılımda hem demokrasiye giden süreçte filozoflar dogmaları ve geleneksel kalıpları kırmak için aklın öncülüğünde halka düşüncelerini iletmeye çalışmışlardır. Yunan aydınlanmasının en önemli dönemeçi olan bu süreç, aristokratik kültürün her alanda yıkılması ve aklın sorgulamasında yeni bir düzene ulaşmanın ilk adımını oluşturuyordu. Felsefe de artık insanı konu ediniyor, bireyi göz önünde bulunduruyordu. Bireyin ve toplumun gerçek bilgiye ulaşması, mitolojik dinin, hakikatin ve nihayet en etkili ve doğru yönetimin nasıl olması gerektiği gibi konular hem felsefeyi hem de toplumu alakadar eden konular haline gelmişti. Sosyal sınıflar arasındaki farklar, ekonomik faaliyetlerle uğraşma, yurttaş olma ve polise siyasi anlamda hizmet etme unsurları sorgulanmalı ve yeniden tanımlanmalıydı. Bu da Thales ile başlayan dönüşümün, polisin değişiminin ürünüydü. Artık Yunan toplumunda mitlerden *logos*'a, tanrısal anlayıştan insan anlayışına, somut düşünceden soyut düşünceye ve sözlü gelenekten yazılı kanuna, kısaca “bir tanrılar şehrinden akıl şehrine” (Cartledge, 2013: 90) geçilmişti.

Antik Yunan'da felsefedeki dönüşüm sadece ekonomik, siyasi gelişmeler üzerinden toplumsal durumla açıklanamaz. “İnsanın, insanlık önüne konulan ilk problem olmadığı” (Foucault, 2001: 538) cümlesinden hareketle felsefenin ortaya çıktığı Milet Okulu'nda da filozoflar ilk olarak kendilerini çevreleyen dünyayı, varoluş ve yok oluşu açıklamaya çalışmışlardır. Ancak Herakleitos ve Parmenides'in savları sonrası Zenon ve özellikle de

Demokritos tarafından şeyleri anlamaya çalışan insanın, bilgi kabiliyeti üzerinde ciddi olarak düşünmeye başladığını görmekteyiz. Araştırmanın konusu insanın kabiliyetlerini tartışma sürecine geldiğinde ise Doğa filozofları çıkmazda kalmışlardır. Ayrıca doğa filozofları arasında aynı konuda dahi bir uzlaşma bulunamaması ve birbirlerine karşıt ve çelişik sonuçlara ulaşmaları, Sofistler tarafından insanın bilme yeteneğinin kısıtlı olduğu şeklinde yorumlanmıştı (Cevizci, 2000: 72). Geçen bu yüz elli yıllık dönem içerisinde ortaya çıkan bu zıt görüşler, Yunan toplumunda bu kişilere ve konulara karşı şüphe ve güvensizlik doğurmuştur. Bu güvensizlik ve ilgisizlik sonucu Yunan insanı da kendisiyle ilgili konularla ilgilenmek istemiştir. Çünkü içine girilen dönemde Yunan dünyası her alanda dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüm sonrası ortaya çıkan dünyanın ihtiyaçlarını en açık biçimde dile getiren insanlar, Sofistler ve bu anlamda baktığımızda Sokrates olmuştur (Arslan, 2014: 15-17). İ.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısı olan ve Perikles'in de yönetiminde ciddi etkilerinin olduğu dönem "Aydınlanmacı Yüzyıl" olarak tanımlanmıştır (Göçmen, 2016: 98; Kranz, 2014: 200).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOFİSTİK HAREKET

Siyasi gelişmeler başlığımızda kapsamlı olarak değindiğimiz gibi İ.Ö. 5. yüzyıl, Antik Yunan tarihinin en önemli yüzyıllarından biridir. Bu yüzyılda Yunan polisleri bir araya gelip Pers İmparatorluğu ile mücadele etmiş, sonrasında ise Peloponnesos Savaşı'nda hem savaşın kaybedeni Atina ve müttefikleri hem de kazananı olan Sparta ve müttefikleri güçlerinin ve zenginliklerinin büyük kısmını kaybetmişlerdir. Bu yüzyılda Yunan dünyasının kültürel ve entelektüel önderliği Atina polisindedir. Bu yüzyıl Yunan uygarlığının altın çağı olarak değerlendirilmektedir. Bu yüzyılda neredeyse büyük bir çoğunluğu Atina polisinde olmak üzere neredeyse her alanda (siyaset, ekonomi, mimari, sanat vs.) çalışmaları ve isimleri zamanımıza kadar ulaşan düşünürler, sanatçılar yetişmiştir.

Doğa filozofları ya da fizikçiler olarak adlandırdığımız filozoflar spekülative-dedüktif yöntemi kullanarak ilgilerini doğa bilimlerine yönlendirmişler, toplumla, siyasetle, ahlakla ve insanla ilgili olan konuları ikinci planda tutmuşlardır. Sofistlerle başlayan dönüşüm ise ilginin insana, dine, ahlaka, siyasete, gelenek ve göreneklere kısacası insanla ilgili olan alanlara yönelmesi ve fizikle, metafizikle ilgili konuların ikinci plana atılmasıdır. Bu yüzyılda Yunan toplumu geleneksel değerlerin değiştiğini görmüş, bu durumu anlamlandırabileceği yeni düşüncelere ihtiyaç duymuştur. Aynı zamanda değişen sistemin içinde rol almak, yeni koşullara ayak uydurabilmek için de bilgilenmek istemişlerdir (Ağaoğulları, 2006: 77). Sofistler, Yunan toplumunda oluşan insana dair bu bilgi eksikliğini gidermek amacıyla yurttaşlara dersler vererek Yunan aydınlanmasının temsilcileri olmuşlardır.

Sofistler, poliste yüzyıllardır süregelen aristokratik temelli düzeni eleştirmişler, bu tavırları da onları destekleyen yurttaşlar kadar onlara karşı olan yurttaş sayısını da arttırmıştır. Antik Yunan felsefi ve edebi metinleri incelendiğinde aristokrat sınıfın çıkarlarını savunan yazarların Sofistlere karşı acımasızca saldırdıklarını görmekteyiz. Özellikle Platon felsefi anlamda, Aristophanes ise yazmış olduğu tragedyaalar aracılığıyla bu muhalefeti sonuna kadar sergilemişlerdir. Sofistlerin birçoğu mevcut düzeni eleştirerek sınıf mücadelesinin tarafı olmuşlardır. Bu Sofistlerin *demos*'un yanında yer almışlar ve demokrat görüşler savunan ilk kişiler olma özelliğini edinmişlerdir. Sofistler bilgiye pratik bir anlam yüklemişler ve kuramsal bilginin yaşama hiçbir yararı bulunmadığı için gereksiz olduğunu öne sürmüşlerdir. Pozitivist bir tavır takınarak epistemolojik, “insan neyi, nasıl ve ne kadar bilebilir” (Şenel, 1968: 103) sorunu ile ilgilenmişlerdir. Kendisinden önceki felsefi düşünüşe karşıt olarak doğmuş ve İ.Ö. 5. yüzyıl ortasından başlayarak yaklaşık bir yüzyıl Yunan düşünce dünyasına

hâkim olmuşlardır. Bu dönemde Atina polisindeki koşullar, önceki dönemde olduğu gibi çıkar gözetmeyen entelektüel çalışmalar için de elverişli değildir (Cevizci, 2000: 73).

Sofistler değişen polis dünyasında ortaya çıkan profesyonel eğitim ihtiyacını karşılayan kişilerdir. Eğitim talebinde bulunan kişilere para karşılığında eğitim veren Sofistlerin en önemli ve ünlü temsilcileri Protagoras, Gorgias, Prodikos, Hippias, Antiphon, Thrasymakhos ve Kallikles'tir. Bir arada anılmalarının en önemli nedeni belli bir mesleğin üyesi olmalarıdır. Demokrasi yönetiminde halkın siyasi bilgilenme ihtiyacını pratik bir şekilde karşılayan, bu açığı kendilerine bir meslek ve yaşam stili haline getirmiş gezgin öğretmenlerdir. Eğitim verdikleri konular ise felsefe, yönetim ile ilgili ilkeler, retorik, mahkeme ve meclislerde kendini savunma yeteneği, mantık, matematik gibi birçok alanda hayatta başarılı olmak ve önemli konumlara ulaşmak için yükselme sanatını öğretme iddiasında bulunmuşlardır. Bir felsefe okulu kurmamış olsalar da birtakım genel özelliklere sahiptirler.

Sofistlerle ilgili kaynaklara ulaşmaya çalıştığımızda, bu gruptan kişilerin eserlerinin neredeyse tamamına yakınının ortadan kaldırıldığını görmekteyiz. Özellikle çok fazla yazılı eser kaleme aldığı bilinen Protagoras'ın dahi doğrudan tam metinlerine ulaşılabilmiş değildir. Gorgias'ın daha fazla metnine ulaşılabilmesine rağmen, günümüze ulaşan eserler toplumsal konuların ve felsefenin dışında olan yazılardır. Hippias, Kritias, Antiphon, Prodikos gibi diğer Sofistler hakkındaki bilgilere de Platon başta olmak üzere kendilerinden sonraki yazarların eserlerinde, bu kişilere yapılan referanslar aracılığıyla bilgi sahibi olmaktayız. Sofistlere karşı neden böyle bir tavır takınıldığı konusunu, Sofistleri daha yakından inceleyerek ulaşabileceğimizi düşünmekteyiz.

3.1 Sofist Kelimesinin Anlamı

Sofist (*sophistes*: bilgelik öğreten kişi) kelimesi Yunan dilinde *sophos* (*sophia*: bilgi) kelimesinden türemiştir. Olumlu bir anlama sahip olan kelime zamanla olumsuz anlamlarla da kullanılmıştır (Ağaoğulları, 2006: 78). Marx, *sophos* kavramının karanlık çağlardan Helenistik döneme gelene kadar en az üç anlam değiştirdiğini belirtmektedir. Bu dönemler ise Yedi Bilgeler dönemi, Sofistler ve Sokrates dönemi ve Helenistik felsefe okullarında ideal olarak kullanılmış bir kavram olarak Helenistik dönemdir (Göçmen, 2016: 95). Yedi bilgeler döneminde kelimenin olumsuz bir anlamı yoktur. Kelimenin olumsuz anlamı Sofistlerden rahatsız olan Atinalılar tarafından üretilmiştir (Guthrie, 1999: 72; Kaya, 2015: 3). Geniş anlamda sofist kelimesi şair ve filozof kişiler için kullanılmıştır. Heredotos da “*Tarih*” eserinde Solon’u sofist olarak tanımlamıştır (Cartledge, 2013: 92). Özel anlamda ise İ.Ö. 5.

yüzyılda yaşamış olan ve konumuzun öznesini oluşturan kişiler için kullanılmıştır (Aster, 1999: 98). Sofist kelimesi yaptığı işte yetenekli olan kişilere verilen bir nitelik olarak da kullanılmıştır (Elmalı ve Özden, 2016: 84). Bu anlamda hem konumuzun öznesi Sofistler grubu hem de Yunan dünyasının son dönemlerine kadar sofist kelimesi ile tanımlanan insanlar karşımıza çıkmaktadır (Arslan, 2014: 19).

Sofistler kendilerine sofist ismini seçmişler ve *sophistes* (bilgili, bilen kişi) olduklarını söylemişlerdir. Sofistler bilgiye pratik bir anlam yüklemişler, sadece ansiklopedik bir bilgi değil aynı zamanda çeşitli zanaat ve sanatların da teknik bilgilerini bilmek ve en doğru şekilde uygulamak konusunda kendilerine güvenerek bunu insanlara sunmuşlardır. Platon'un "*Küçük Hippias*" adlı eserinde Sokrates Hippias'la tartışırken onun "tüm bilgilerde en usta kişi" (Platon, 2011a: 39) olduğunu kinayeli bir şekilde ifade ederek "üzerindeki her şey kendi el emeğiyle yapılmış" (Platon, 2011a: 39) der. Hippias'ın her konuda yetkin bilgi sahibi olduğu ve her konunun ustası olduğu söylemini yineler.

Kamusal yaşam konusunda da bilgi sahibi olduklarını ve "siyasal erdem"i öğretebileceklerini iddia eden Sofistler (Ağaoğulları, 2006: 79), poliste eğitim konusundaki açığı kapatmak istediler. Çünkü Atina polisi artık tam anlamıyla bir demokrasiydi ve halkın kendisini meclislerde ifade etme ve oyunu kullanırken doğru karar verme ihtiyacı vardı. Aristokrat kesimden gelenler uzun zaman boyunca siyasi kontrolü ellerinde bulundurdukları için kendilerinden sonra gelecek kişiler için eğitimi aile içerisinde veriyorlardı. Bu sınıfa mensup gençler siyasi konularda aile büyüklerinden öğrendikleri ile siyasi yaşamlarına başarılı bir şekilde devam edebiliyorlardı. Oysa *demiurgoi* sınıfından olanlar ve daha düşük gelir seviyesindeki sınıfa mensup insanlar siyasi yaşam konusunda pratik bilgiye ihtiyaç duyuyorlardı. Çünkü Atina polisinde her yurttaş siyasi konularda ya da temel eğitim anlamında bir eğitim verilmiyordu. Sofistlerin, siyasi konularda para karşılığı dersler vermeleri, sofist kelimesinin siyaset öğretmeni anlamına gelmesini sağladı. Sofist kelimesi artık öğretmen anlamında kullanılıyordu (Şenel, 1968: 105).

Yunan toplumunda siyasi erdeme sahip olmak bir yurttaş için hayatın en önemli unsuruydu. Platon, "*Menon*" adlı eserinde Menon'a bir erkeğin erdemini, devlet işlerini ustalıkla yapıp, kendisine zarar vermeden dostlarına yardım etmekten ve düşmanlarına zarar vermekten oluştuğunu söyler (Platon, 2011b: 8). Yurttaşın devlet işlerini ustalıkla yerine getirmek için meclislerde güzel söz söylemeyi öğrenmesi ve görüşlerini karşıt fikirlerde olabilecek olan kalabalıklara karşı savunabilmesi gerekiyordu. Bu yetileri öğretecek olanlar ise Sofistlerdi. Sofistler böylece retorik ustası, politika sanatı ustası olarak tanımlanmaya

başlamışlardır. Gorgias retoriği²⁰ Platon'un aktardığı şekliyle “hiçbir el işi gerektirmeyen, bütün eylem ve etkisi sözler” (Platon, 2015a: 8) olan sanattır. “Mecliste senatörleri, halk meclisinde ve bütün öteki toplantılarda yurttaşları ikna etme gücüne sahiptir” (Platon, 2015a: 12) şeklinde açıklar. İbn-i Sina da Sofist kelimesini filozof görünümü sunan fakat öyle olmayan kişi olarak tanımlamış, Sofistin ulaşabileceği en üst noktanın filozof zannedilmesi olduğunu iletmiştir (Sina, 2014: 14).

Sofistlerin bu şekilde halka pratik bilgiyi ve en önemlisi yurttaşların siyasi hayatlarında başarıya ulaşmalarını sağlayacak yetenekleri öğretmesi demokratik sistemden rahatsız olan aristokratlar tarafından hoşnut karşılanmıyordu. Aristokratlar, siyasi erdemini kendilerine ait bir ayrıcalık olduğunu, halkın siyasi erdeme sahip olamayacağını, bu yüzden de yönetimde söz hakkına sahip olamayacaklarını savunuyordu. Bu sebeple sofist kelimesinin anlamını olumsuz şekle sokacak ithamlar da yine bu kesim tarafından yönlendirilmiştir. Özellikle Platon, sofist kelimesinin anlamının olumsuz anılmasının başlıca müsebbibidir. Platon sofistleri, bilgi ticareti yapan, yalan ticareti yapan “zengin delikanlıların peşinde koşan çıkar avcısı” (Platon, 2000: 42), safsatıcı kişiler olarak birçok diyalogunda tanımlamıştır. Yine eserlerinin birçoğunda Thrasymakhos, Antiphon gibi ikinci kuşak sofistleri komik durumlara sokar. Bu eserlerde Sofistler insanı utandıracak, rahatsız edecek fikirler öne sürerler ve ahlaken zayıflıkları ile kötü insan olarak küçümsenmeyi hak edecek duruma sokulurlar (Arslan, 2014: 19). Çünkü Sokrates ve ardıllarına göre filozof, bilgiyi seven, bilginin dostu, gerçeği arayan kişidir. Platon Sofistleri “konuşmalarında erdemini çıkarından başka çıkar bulunmayan, ama bu iş için bol para alan hoca” (Platon, 2000: 23) şeklinde tanımlamıştır. Sofistlerden rahatsız olan ve aristokrat sınıfın sözcülüğünü yapan Ksenophon ve Aristophanes gibi yazarlar da sofistleri ciddi anlamda karalamışlar ve eleştirmişlerdir.

Sofist kelimesinin olumlu anlamından olumsuz anlamına evrilmesine neden olan şey aristokrat sınıfın, demokrat fikirde olan ve halka siyaseti öğreten bu öğretmenlerden rahatsız olmalarıydı. İleri bölümlerde göreceğimiz üzere Sofistler Atina polisinde eskiden beri gelen aristokratik değerleri şüphe ile karşılamışlar ve bu fikirlerini de yurttaşlarla paylaşmışlardır. Aristokratlar kendi değerlerine karşı olan bu fikirlerin polis gençlerine aktarılmasından ve diğer sınıfların mensuplarına siyaset sanatının inceliklerinin öğretilmesinden çok rahatsız oluyorlardı. Ayrıca Sofistler ahlak ve hukuk alanlarında da yeni fikirler gündeme getiriyorlar ve aristokrat sınıfın hiç hoşlanmadığı bir şekilde yaptıkları tüm bu işler karşılığında para alıyorlardı. Aristokrat sınıfın emek harcayarak çalışmayı ve para kazanmayı aşağılık bir iş olarak gördüklerini daha önce belirtmiştik. Ayrıca Sofistlerden eğitim alacak maddi gücü

²⁰ Platon tarafından özellikle üzerinde durulan retorik ve eristik, Aristoteles tarafından da incelenmiş ve Sofistik anlamda bu terimler İbn-i Sina tarafından da tartışılmıştır (Sina, 2014).

olmayan ve bu sebepten dolayı kamusal ve özel işlerinde bilgi eksikliğinden dolayı zarar gören yurttaşlar da Sofistlerden hoşlanmıyorlardı (Arslan, 2014: 20). Ağaoğulları bu konu ile ilgili “demokrasiyi destekleyen yoksul yurttaşların, kişisel açıdan Sofistlerden kazanacakları hiçbir şey olmadığı gibi, yitirebilecekleri çok şey vardı” (Ağaoğulları, 2006: 81-82) yorumunu yapmıştır. Sofistlerin Atina polisinde görünür olmalarını ve polisi etkilemelerinin en önemli etkeni polisin değişen ekonomik ve sosyal koşullarıdır.

3.2 Sofistlerin Gündeme Gelmesini Sağlayan Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler

Sofist kuşak İ.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak İ.Ö. 4. yüzyılın ortalarına kadar Atina polisinin siyasi ve sosyal hayatında etkili olmuşlardır. Perikles dönemi Sofistlerin en etkili olduğu dönemdir. Birinci kuşak sofistler olarak tanımladığımız sofistlerden Protagoras, Perikles’in yakın dostlarından. Perikles dönemi, siyasi gelişmeler başlığında değindiğimiz üzere Atina polisinde yurttaşların tüm sınıflarının seçme ve seçilme anlamında yönetime katılabildiği bir dönemdir. Perikles dönemine kadar demokrasi Atina polisinde adım adım yerleşmiş ve Perikles ile birlikte tüm yurttaşların yönetime katılmasının sadece önü açılmamış ayrıca maddi imkânı olmayan yurttaşlar için, yasa ile meclis ve diğer yönetim kademelerinde görev alacak yurttaşlara maddi destek verilmesi kuralı getirilmiş, yönetime katılma teşvik edilmiştir. Perikles’in ünlü cenaze söylevi töreninde de açıkça belirttiği üzere yönetime katılmak bir ayrıcalık değil bir yurttaşlık görevi olarak tanımlanmıştır. Perikles bu konuşmasında özgür yurttaşlardan oluşan demokrasinin diğer medeniyetlere göre en üstün özellikleri olduğunu, bunu sürdürmek için de diğer polisler üzerinde uygulanan Atina baskısı ve hegemonyasının devam etmesi gerektiğini savunmuştur (Raaflaub, 2009: 113).

Demokrasinin Atina’da ilerlediği ve ekonomik anlamda yurttaşların polisin hazinesinden yararlandığı bu dönemde yurttaşlar para karşılığında siyaset ve felsefe dersleri alabilecek konumdaydılar ayrıca buna ihtiyaçları da vardı. Yukarıda da değindiğimiz üzere özellikle *demiurgoi* (burjuva) sınıfının bu eğitime ihtiyacı vardı. Perikles de aristokrat bir aileden geliyordu. Ancak siyasette etkin olabileceği alanın demokrat kesim olduğunun farkına vararak böyle bir tercihte bulunmuştu. Yunan uygarlığının özelde de Atina polisinin “klasik ya da altın çağı” (Arslan, 2014: 5) olarak adlandırılan bu dönem aristokrat değerlerin sorgulandığı ve etkisini kaybetmeye yüz tuttuğu bir dönemdi. Ayrıca hem yurttaşlar hem de eğitimciler Atina’nın bu emperyal döneminde farklı uygarlıklardan kişilerle temasta bulunmuş, ticaret yapmış ve farklı uygarlıkların kendi doğruları ve yaşam tarzlarıyla karşılaşmışlardır. Bu temaslar değişmez ve kutsal kabul edilen aristokrat orijinli değerlerin sorgulanmasında ciddi şekilde etkili olmuştur (Copleston, 1997: 76).

Bu dönemde Perikles, imparatorluğun verdiği ekonomik güç sayesinde imar faaliyetlerini arttırmış, bu sayede hem polisin itibarını yükseltirken hem de polisin ekonomisini canlı tutmaya çalışmıştır. Yine ekonomik yapı bölümünde bahsettiğimiz gibi, donanmaya personel olarak birçok yurttaş katılmıştır (Kallet, 2009: 78). Atina bu dönemde Yunan uygarlığının ekonomik başkenti konumundadır. İthalat ve ihracatın en yüksek olduğu bu dönemde, polis hazinesi de bu faaliyetlerden alınan vergiler sayesinde zenginliğini koruyarak yurttaşları ekonomik anlamda sübvans etme kabiliyetini elinde bulundurmuştur.

Peloponnesos Savaşları sebebiyle ekonomik durgunluk başlayana kadar Atina polisi altın çağını yaşamıştır. Tahmin edileceği üzere ekonomik sıkıntıların baş göstermesi ile demokratik sisteme itirazlar yükselmeye başlamış ve darbeler yoluyla sistem değiştirilmeye çalışılmış, yurttaşları ekonomik anlamda sübvans etme imkânı da giderek azalmış ve nihayetinde son bulmuştur. Doğal olarak polisin içinde bulunduğu zenginlik de ekonomik sıkıntılar da ve bu durumlar dolayısıyla ortaya çıkan siyasi hareketler de Atina polisinde yaşayan Sofistlerin düşün dünyalarını ve söylemlerini yönlendirmiş ve etkilemiştir (Guthrie, 1999: 75). Kısa süreler içerisinde Atina polisi aristokrasiyi, demokrasiyi ve oligarşiyi yaşamış ve bu siyasi çalkantılar felsefede yansımaları bulmuştur. Ortaya çıkan felsefi fikirlerin bu değişik yönetim sistemlerini yermesi ya da onlara düşünsel temel hazırlaması kaçınılmaz olmuştur. Bu çalkantıların tamamı felsefede aristokrasi ve demokrasi arasındaki gerilimi ortaya koyuyordu.

3.3 Sofistlerin Genel Özellikleri

Sofistler belirli bir görüşe sahip felsefi bir okul oluşturmamışlardır. Onları ortak noktada buluşturan şey ise belirli bir düşünme biçimini paylaşmış olmalarıdır (Copleston, 1997: 76). Atina polisine yeni bir tarz ve ideal sunmuşlardır. Sofist kuşağı kadar özgür Yunan erkekleri kendilerini sadece bedensel olarak yetiştirme gayretinde iken, demokrasinin poliste yerleşmesi ile Sofistler onlara farklı bir ideal sunmuştur; yurttaşlık. Yurttaşın sadece bedensel olarak kendisini geliştirmesi değil, aynı zamanda ruhunu eğitmesi, siyasi ve kültürel alanda bilgili olması, meclis ve mahkemelerde kendisini savunacak ve kendisine yarar elde edecek becerilere sahip olması gerekiyordu. Bu olanakları sunan Sofistler çok farklı bir insan anlayışı ve hayat tarzının temsilcisidiler. İnsan, toplum, siyaset ve felsefi incelemelerinin birincil konularıydı. Sofistlerin ortak olan yönlerinden biri ise, geniş bir çerçevede insan yaşamının amacının dünyevi başarı olduğuna inanmalarıydı.

Sofistlerin en belirgin özellikleri her konuya yönelik eleştirel tavırlarıdır, kritisizmdir. Yunan toplumunda kendilerine değin sorgulanmamış olan, toplumun hukuki ve siyasi

temellerini, polisin dinini, kurumlarını eleştirmişlerdir. Bu faaliyet Atina polisinin kutsallarına, hâkim sınıflarına, gelenek ve göreneklerine ve kurumlarına meydan okumuş ve kendilerini akla dayalı olarak meşrulaştırmak için gereken zemini de hazırlamışlardır. Bu eleştirel faaliyet değişen polis koşullarında kaçınılmaz olmakla birlikte zaman zaman sınırları zorlamış ve eleştiriye hedef olan konuyu tamamen ortadan kaldırma sonucuna vardığı olmuştur.

Antropolojik yaklaşımlarıyla ün kazanan Sofistler insani kurumların ve insanla ilgili her şeyin kökenini araştırmışlardır. Yunan dünyası için yeni olan bu olgu Doğa filozoflarının evrenin doğuşu ve ilkelerini arama çabalarının şekil değiştirmiş halidir. Sofistlerin bu yaklaşımları insanlığın içinde bulunduğu dönemi anlamak amacıyla ortaya konmuştur (Cevizci, 2000: 76). Bu yaklaşımın din ve inanç konularındaki sonucu ise din eleştirisidir. Sofistlerin birinci kuşağı tanrıların var olup olmadığı konusunda şüpheci davranırlarken, ikinci kuşak sofistler var olmadıkları kabulü üzerinden insanların tanrıları nasıl yarattıklarını ve tanrıların kurallarına nasıl uydukları konusunda yazılar yazmışlardır. Dinin bu şekilde eleştirisi aynı zamanda yasanın ve toplumsal düzenin de eleştirilmesidir. Çünkü Yunanda yasa, tanrısal bir esinle yasa koyucular tarafından yapılıyor ve yasanın da tanrısal bir dayanağı olduğuna inanılıyordu.

Sofistlerde ortak olan özelliklerden bir tanesi de doğa felsefesinin ilgi alanına, özellikle Elea Okulu bağlamında gerçek-görünüş ayırımına ve özelde duysal bilgi (*doksa*), rasyonel bilgi (*episteme*) ayırımına karşı çıkmalarıdır. Sofistler bilgiye ulaşmak için ayrıca bir gerçeklikler dünyasına ihtiyaç duymuyor, fiziki nesnelere duysal deneyimlere indirgenebileceği görüşünü savunuyorlardı. “Görünüşü gerçekliğe, görünmeyi var olmaya eşitleyen” (Cevizci, 2000: 79) Protagoras, Gorgias, Hippias ve Prodikos fenomenal deneyimin çelişik yapısını ve bu durumun gerçekliğin özelliklerinden biri olduğunu kabul etmişlerdir. Platon ve Aristoteles’in Sofistlere karşı olumsuz tavırlarının kökeninde de bu fenomenalizmin yattığı düşünülmektedir. Çünkü fenomenal dünya Platon’a göre gerçekliğin olmadığı bir dünyadır ve hakikati bu dünyada bulmak da mümkün değildir. Oysa Sofistler hakikatin bu dünyada olduğunu benimsemiş ve öğrencilerine de bunu öğretmişlerdir.

Duyu dünyasına dayanan bu hakikat arayışı özü gereği bilgi alanında ampirizmdir. Ampirist yaklaşımı benimseyen Sofistler kavramlarımızın, yargılarımızın deneyime dayandığını, bilginin kökeninde de duyuların deneyi olduğunu iletirler. Kendilerinden yüzyıllar sonra George Berkeley, Ernst Mach gibi bilim insanları bu durumu, varlığın “algılanabildiği kadar bilinebileceği”ni ifade etmişlerdir (Taftalı, 2007: 156). Bu özellikleriyle Doğa filozoflarından yöntem konusunda da ayrılmış olmaktadır. Doğa filozofları da

gözlemden yararlanmalarına karşın tümdengelmisel bir yöntem kullanmışlardır. Önce varlığın temel ilkesi olan arkheyi, dünyanın temel ilkelerini, gerçekliği araştırmaya koyulduktan sonra dünyanın oluşumunu ve diğer olayları açıklamaya koyulmuşlardır. Sofistler ise ampirist yöntem kullanarak, gözlemlerini, olguları bir araya getirerek sonuca ulaşmışlardır. Bu yöntemde gezici öğretmenler olmalarının da etkisi önemlidir. Bu sebeplerden Sofistlerin ampirizmi deneysel-tümevarımsal bir yöntemdir (Cevizci, 2000: 81; Copleston, 1997: 76).

Tümevarımcı-deneysel yöntem kullanan ve bilgiye ulaşmayı duyulara bağlayan Sofistler, bu durumun doğal sonucu olarak *rölativizmin* savunucusu olmuşlardır. Protagoras, insanın her şeyin ölçüsü olduğunu söylemiş, mutlak bir hakikatin olamayacağını bilginin bireylerin algılarına göre toplumsal, kültürel ve kişisel yönelimlere göre değişebileceğini vurgulamıştır (Guthrie, 1999: 72). Sofistler bilginin göreliliğine inanırlar. İnsanlar arasındaki fiziksel farklılıklar onlarda farklı algıların doğmasına yol açmaktadır. Bilgiye duyu organları yoluyla ulaştığımız için farklı görünüş veya izlenimlere ulaşmaktayız. Bedenin sağlık durumu, yaşı, fiziksel ihtiyaçları bu farklılığın doğmasına neden olmaktadır. Sofistler özellikle de Protagoras bu rölativizmi etik konusuna da yansıtmıştır. Farklı kültürlerle iletişime geçen Sofistler insanların geleneklerinin ve yaşam biçimlerinin değişmesiyle kültürel özelliklerinin ve buna ilişkin düşüncelerinin de değiştiğini görmüşler ve kültürel rölativizme ulaşmışlardır. Ahlaki yargıların bireyin onlara verdiği tepkiyle yani onları algılama tarzıyla ahlaki yargılar hakkındaki düşüncelerinin kişisel olduğunu savunmuşlardır (Aster, 1999: 102; Gibert, 2006: 40). Dolayısıyla iyi ya da kötü olarak tanımlayabileceğimiz bir şey yoktur. Şeyleri ya da algıları iyi ya da kötü olarak yargılayan insanların algılarıdır.

Sofistlerin her alanda sergilediği bu rölativizm onları *septisizme* yöneltmiştir. Kesin ve mutlak bilginin mümkün olamayacağına ilişkin güvensizliği savunmuşlardır. Duyulara dayanan algılar kişiden kişiye değiştiğine göre nesnel bir görüş ortaya konulamamaktadır. Gorgias bu konuda daha ileri giderek gerçek ve nesnel doğru olmadığını, hiçbir şeyi bilemeyeceğimizi ve bilginin değersiz, göreliliği ve anlamı olmadığını söyleyerek bilginin imkânsızlığı söyleminden nihilizme ulaşmıştır (Cevizci, 2000: 84; Elmalı ve Özden, 2016: 85).

Eğitim konusu Sofistlerin ortak, genel özelliklerinden bir diğeridir. Sofistler neredeyse her konu (dil, siyaset, din, felsefe, retorik) hakkında eğitim vermişler ve bunu gezici olarak yapmışlardır (Aster, 1999: 98). Eğitim verdikleri konular sayesinde yurttaşların polisi daha etkin bir şekilde yönetebileceklerini ve erdeme ulaşabileceklerini iddia etmişlerdir. Eğitimci yönleri ve erdemi öğretme iddiaları Sofistlerin en önemli özellikleridir (Guthrie, 1999: 72). Daha önce değindiğimiz üzere aristokrat ailelerin kendi içlerinde verdikleri eğitimle

kendilerinden sonra gelecek yöneticileri hazırlaması durumundan, sıradan yurttaşın eğitim olarak aynı yönetim pozisyonuna dâhil olması ve dâhil olurken bilgiyle donanmış olması Atina toplumu için bir devrimdir. Plutark'a göre Sofistler aristokrat bireysel eğitimin yerine kurumsal bir eğitim anlayışı oluşturmuşlardır (Copleston, 1997: 77). Bu anlamda verilen eğitimin en önemli kısmı retorik sanatı eğitimidir. Retorik sanatı, düzgün konuşma ve düşünülenleri en etkili bir biçimde ifade etmek ve dilin kurallarına hâkim olarak onu çözümlenmek anlamına gelmektedir. Doğrudan demokrasi ile yönetilen bir poliste yurttaşların ihtiyaç duyduğu en önemli şey konuşma kabiliyetine sahip olmak olduğu için retorik sanatını kendisinde bulundurmamak yurttaş için hayati öneme sahip olmuştur. Fakat Atina polisinin ekonomik ve askeri anlamda giderek gücünün azalmasına paralel olarak her şey yozlaşmaya başlamış, retorik de eristiğe dönüşmüştür. Retorikte etkili konuşmanın içinde bulunan anlam bütünlüğü ve iyiyi arama özellikleri eristik ile birlikte dili sadece biçimsel anlamda etkili kullanarak iyi mefhumu göz önünde bulundurulmadan kullanılmaya başlamıştır. Protagoras ve Gorgias bilginin sınırları ve her konuda konuşmanın alanını daraltmaya çalışmalarına rağmen, kendilerinden sonra gelen Sofistler her konuyu bilme ve her konuda konuşma iddiasında bulunmuşlardır. Bu da Sofistlere yönelik olumsuz söylemlerin artmasına neden olmuştur.

Sofistlerin tüm bu özelliklerinden anlaşılacağı gibi onların genel özellikleri Yunan felsefe dünyasının temel tartışması *nomos-physis* ayrışmasında daha önceden kabul edildiği gibi *nomos*'u tanrısal kabul etmemeleri ve insan yapısı kanunlar olduğunu savunmalarındır. *Nomos* antik Yunan dilinde sadece kanun değil gelenek, görenek, sosyal kanunlar; *physis* de fiziki (doğal) kanunlar anlamına geliyordu. Bu iki kavramın da uyulması zorunlu evrensel kanunlar olduğu kabulü vardı. *Nomos*, *physis* tartışması Sofist kuşaktan daha önceki bir döneme rastlamıştır. Aristokratların yönetimi elinde bulundurduğu dönemlerde *nomos*, aristokratik gelenekleri ve hukuku ifade eden bir kavramdı. Tanrısal olarak kabul edilen bu yasaların değişmez tanrı buyrukları olduğu ve tanrıların soyundan gelen aristokratlarca yorumlanabildiği kabulü vardı. *Nomos* bu özelliği ile *physis*'ten ayrılıyordu fakat tabiat kurallarından da farklı görülüyordu (Şenel, 1968: 108). İhtiyaçlar dâhilinde ve daha önce değindiğimiz gibi Drakon, Solon yasalarında olduğu gibi *nomos*'un değiştirilebileceği, tanrısal ve değişmez olmadığını ortaya koydu. Aynı zamanda diğer uygarlıklarla iletişime geçilmesi bu kanunların evrensel olmadığını da ortaya koydu. Sofistler de bu kesin doğrulara karşı çıkmışlar, gerçek bilgiye ulaşamayacağını, kültürel değerlerin, gelenek ve göreneklerin, insanlar arasına konulmuş yapay sınırların insanın ürünü olduklarını ve kabul edilemez olduklarını savunmuşlardır. Bu düşüncelerinde, Atina polisinde uzun süre

yaşamalarına karşın vatandaşlık hakkı ve siyasal haklar elde edememeleri nedeniyle polisin kutsal kabul edilen kanunlarını benimsememeleri etkili olmuştur.

3.4 Sofistlerin Tabii Hukuk Görüşleri

Bir önceki başlıkta değindiğimiz üzere Sofistler şu soruya cevap aradılar. Sosyal kurallar, gelenek, örf ve adetler doğadan gelen ve onun eseri olan tanrısal kanunlar mıdır, ya da insanların ürettikleri, yaşamın formuna göre şekillenen insan yapımı kanunlar mı? Sofistler bu soruya kanunlar insanların ürettiği kurallardır şeklinde cevap verdiler. Bu cevabın mantıksal bir sonraki adımı ise, insanlar tarafından oluşturulan bu kanunların, yine değişen şartlara göre insanlar tarafından yeniden yapılabileceğini, bu kanunlarla ilgili reforma gidilebileceğini düşünmeleridir. Fizik yasalarına getirdikleri yoruma paralel olarak nasıl ki doğada gerçeğe ulaşamıyorsak aynı şekilde toplumun düzenini belirleyen sosyal kurallarda da mutlak gerçeğe ulaşamayız yorumunu yaptılar (Şenel, 1968: 110). Bu yorum aristokratların nüfuzunun bulunduğu sosyal kurallara bir tepkiydi. Sofistleri isim isim incelediğimizde detaylı olarak değineceğimiz üzere Protagoras gerçeğin, doğrunun ölçüsünü insanda ararken, ikinci kuşaktan Sofistler, köleliğin doğaya uymadığını söyleyerek toplumsal kabulleri eleştirmişlerdir. Tüm bu eleştiriler geliştirilirken hukuki ve sosyal kuralların tanrısal olmadığını, sadece insanların belirli şartlar dâhilinde üzerinde uzlaştıkları kurallar bütünü olduğunu savunurken, bu kurallara karşı insanın özünde bulunduğunu ve evrensel olduğunu ilettikleri bir “tabii hukuk” aramaya başlamışlardır.

Tabii hukuk evrensel ve mutlak olan, değişmeyen hukuku tanımlamaktadır. Ancak bu ideal bir durumu tasvir etmektedir. Adaleti belirli kriterlere bağlayarak, insanlar arasında ortak bir hukuk yaratma isteğidir. Evrensel olan *physis*'in *nomos*'a uyarlanması amaçlanmıştır (Ağaoğulları, 2006: 102). Tabii hukuk tartışmalarında doğal olanın ne olduğu üzerinde Sofistler arasında farklı fikirler ortaya atılmıştır. İnsanların doğadan eşit olduklarını ve aralarındaki eşitsizliğin, köleliğin varlığının *nomos*'a ait bir olgu olduğu bazı Sofistlerce savunulurken, insanların doğalarında eşitsiz olduğu fakat *nomos* aracılığıyla insanlara eşit kılmaya çalışmanın doğal kanunlara (*physis*) aykırı olduğu görüşünü savunanlar da vardır (Türe, 2006: 35). Burada *physis* genel ve mutlak sosyal kuralları anlatmak için kullanılarak tabii hukuk anlamında kullanılmaktadır. *Nomos* ise insanlar tarafından üretilen kuralları ifade etmektedir. Dolayısıyla *nomos-physis* tartışması tabii hukuk, pozitif hukuk tartışmasına evrilmiştir (Şenel, 1968: 113).

3.5 Sofistlerin Siyasal Fikirleri

Polisin anlamını ve yapısını tartışırken Antik Yunanlıların ona tanrısal bir anlam yüklediğini ve polisin tanrılara ait olduğunu belirtmiştik. Atina polisinde Drakon yasaları ile birlikte yasanın tanrısal değil insan yapısı olduğu ortaya çıkıp yasayı yorumlama ayrıcalığı konusunda aristokratların tekeli sorgulanmaya başladı. Bu sorgulama doğa filozofları ekseninde evrenin varoluşu tartışması yönünde sürerken, Sofistler polisin ortaya çıkışı ve insanlar arasındaki ilişkilerin, hukuki kuralların ve yönetim tarzının nasıl oluştuğu konusunda siyasi fikirler, teoriler ortaya attılar. Sofistlerin sunduğu fikirler iki teori çerçevesinde toplanabilir.

3.5.1 Sözleşme Teorisi

Sofistleri isim isim incelediğimizde konuyu daha detaylı açıklayacağımız üzere, devletin kökenini açıklarken Sofistlerin bazıları, insanların bir arada yaşamaya başlamaları sonrasında oluşan ihtiyaçlar paralelinde iş bölümüne gittiklerini, meslekleri paylaştıklarını ve üretilen ürünlerin paylaşımı konularını düzenleyen kurallar koyarak aralarında anlaştıklarını öne sürmüşlerdir (Guthrie, 1999: 75-76). Devlet de bu sözleşme sonrası ortaya çıkmıştır. Yani devlet insanların yaptıkları bu sözleşmenin sonucudur. Hukuk kuralları da aralarında sözleşme yapan bu insanların ortaya koydukları kurallardır. İnsanların aralarında anlaşarak yaptıkları toplumsal sözleşme sonucu devletin kurulduğunu iddia eden bazı Sofistler, yurttaşların hatta insanların tamamının eşit olduğunu ve bu eşitliği güvence altına almak için de demokrasiyi savunmuşlardır (Göze, 2016: 12). Sözleşmenin tarafı olan tüm katılımcıların sözleşmeye uymak zorunda olduklarını, aynı zamanda toplumsal çıktının paylaşımında da eşit haklara sahip olmaları gerektiğini düşündüklerini iddia edebiliriz. Çünkü Sofistler bu şekilde açık bir biçimde sözleşmenin detaylarını açıklamamışlar, sadece devletin kuruluşunun sözleşme vasıtasıyla olduğunu öne sürmüşlerdir.

Sofistlerin bu görüşü çok önemlidir ve modern dönemi de önemli ölçüde etkilemiştir. Devletin, yasanın ve toplumsal düzenin Tanrısal ve kutsal olduğu görüşünü reddederek, devletin, düzenin ve yasaların insan yapımı olduğunu kabul etmeleri Yunan dünyasında demokrasinin kurumsallaşmasını sağladığı gibi, modern döneme de aynı ışığı tutmuşlardır. Batı felsefe tarihinde “toplum sözleşmecileri” olarak anılan Thomas Hobbes, John Locke ve Jean Jacques Rousseau’nun eserleri incelendiğinde ortaya koydukları sözleşme fikrinin Sofistlerin sunduğu sözleşme fikirlerine mantıksal açıdan benzediğini görebiliriz. XVI. yüzyıl itibarıyla Thomas Hobbes tarafından ortaya koyulan sözleşme fikrinin temellerinin M.Ö. IV. yüzyılda Sofistler tarafından atıldığını görmekteyiz. Mevcut düzenin sorgulanması ve yeni bir

düzenin kurulabileceği iddiasıyla ortaya çıkan sözleşme teorilerinin amacı, kurulması arzu edilen yeni düzenin kökenlerinin tarihte bulunduğunu ileri sürmek içindir. Sofistler bu durumu yaratılış mitosları veya *nomos-physis* tartışması üzerinden kuvvetli ve kuvvetli olmayanların kurduğu düzenler şeklinde açıklamıştır. Sofistlerde bulunan sözleşme teorisi fikri tüm Batı felsefe tarihini etkileyen ve antik dünyaya yeni bakış açısı kazandıran bir durumdur.

3.5.2 Kuvvet Teorisi

Sofistlerin bazıları tarafından kabul edilen devletin ortaya çıkışı ile ilgili diğer teori ise “Kuvvet Teorisi”dir. “Hak kuvvetlidir” şiarına dayanan bu teoriye göre de devlet yine tanrısal değildir ve insanlar tarafından kurulmuştur. Sözleşme teorisinden farkı ise devletin kurulması sırasında insanların tamamı bu kuruluşa dâhil olmamış, sadece kuvvetli olan insanlar devleti kurmuşlardır. Bu insanlar kendi ihtiyaçlarına ve isteklerine göre devletin yasalarını oluşturmuşlar, zayıf insanlara bu yasaları dikte etmişlerdir (Göze, 2016: 14). Bu teoride insanların eşitliği gibi bir düşünce yer almamakla birlikte bu teorinin toplumdaki aristokrat, efendi gibi konumları desteklediğini ve demokrasi karşıtı olduğunu açıkça söyleyebiliriz. Bu teori de modern döneme Machiavelli kanalıyla ulaşacak ve modern faşizmi etkileyecektir. XX. Yüzyılda ortaya çıkan faşist, nasyonal sosyalist hareketlerin temel şiarı olan bu fikir belli bir zümrenin ya da milletin üstünlüğü teorisine dayanarak devleti belli kesimlerin ellerine teslim etme arzusu gütmektedir. Kuvvet teorisinin konumuz açısından diğer bir önemli yönü ise, aristokrat kökenli Sofistlerin dahi oluşan demokratik polis ortamında savundukları fikirleri belirli bir teoriye dayandırarak yurttaşları ikna etme çabasıdır. Bu durum Atina polisinde *demos*'un gücünü ortaya koyan durumlardan belki de en önemlisidir.

3.6 Sofistleri Siyaset Felsefesi Perspektifinden Nasıl İncelememiz Gerekir?

Nietzsche, uzaktaki insanların hedeflerini bilmemizin o insanları genel olarak benimsememize yeteceğini fakat daha yakın olanların hedeflerini çoğu zaman benimsemediğimizi ancak onların bu hedefi arzulamaları ve kullandıkları yollara bakarak onları seveceğimizi söyler. Felsefi sistemler yalnızca kurucuları için doğrudur fakat kendilerinden sonra gelenler için yanlışlar bütünüdür. Çünkü her filozofun kendi doğrusu ve hedefi vardır. Kendisinden önceki filozof onun uzağındadır. Ancak sistem kuran filozofların dostları onlara yakındır ve kurulan sisteme kişisel bir tonu, rengi olduğunu düşünerek yaklaşır ve incelemeye değer görür (2015: 45). Sofistleri siyaset felsefesi açısından değerlendirirken

de onlara yakın olarak, ortaya konulan fikirleri içinde bulunulan dönemin rengine göre yorumlamak gerekmektedir.

Yukarıda “sofist” kelimesinin anlamını tartışırken değindiğimiz üzere kelimenin anlamının zaman içerisinde şartlara göre değişiminden çıkarabileceğimiz gibi Sofistlere karşı olan tutum Atina polisinde zaman içerisinde dönüşüm geçirmiştir. Gezici öğretmenler olan ve farklı alanlarda uzmanlıkları bulunan Sofistler bir felsefe okulu olmadıkları için siyasi anlamda farklı fikirler ortaya atmışlardır. Birinci kuşak Sofistler genel olarak demokrasi tarafında yer alırken, daha önce de değindiğimiz üzere değişen koşullar sonrası ikinci kuşak Sofistlerde oligarşi yanlısı fikirler de ortaya atılmıştır. Yasa kavramının anlamının değiştiği Sofistler döneminde Perikles’in Protagoras’a hazırlattığı anayasa birinci kuşağın demokrasi taraftarı olduğunun açık göstergesidir. İkinci kuşaktan Kritias’ın fikirleri ve siyasi hayatı da oligarşi yanlısı tutumun göstergesidir.

Literatürde Yunan siyaset teorisinin Platon tarafından ortaya çıkarıldığı söylenmektedir, fakat Cartledge’nin de ifade ettiği gibi Sofistleri bu keşfin dışında tutmak Yunan siyaset teorisini tam olarak incelememek anlamına gelmektedir (2013: 5). Öncelikle Sofistler insanı incelemelerinin merkezine koyarak siyaseti merkez konularından birisi olarak seçmişlerdir. Ortaya attıkları fikirlerle demokrasinin, insanlar arasındaki eşitlik fikrinin ve polis yönetimi konusundaki fikirlerinin Yunanda faaliyet gösteren pek çok ünlü ismi etkilediğini bilmekteyiz. Yazarı kesin bir şekilde tespit edilemeyen “*Yaşlı Oligark*” eserinin, Herodotos ve onun ardılı olan Thukydides’in eserlerini üretirken Sofistlerden etkilendiklerini, bu kişilerden günümüze kalan eserlerde görebilmekteyiz. Ayrıca Sophokles, Euripides ve Aristophanes gibi tragedya yazarlarının Sofistlerin karşısında yer alsalar dahi fikirlerinden etkilendikleri ve onların iddialarını çürütmek için yine Sofistlerin fikirleriyle açıklama yaptıklarını yani konularının öncülü olarak Sofistik fikirleri kabul ettiklerini görmekteyiz (Gibert, 2006: 30). Ayrıca Sokrates’in ölümü sonrası kurulan ve literatürde Küçük Sokratesçi Okullar olarak geçen Kyrene, Kynik, Septik Felsefe okullarının da Sofist hareketten etkilendiklerini görebilmekteyiz. Özellikle Pyrrhon tarafından geliştirilen Septik Felsefe Okulunda Sofistlerin şüphecilik konusunda başlattıkları akımın felsefe okuluna dönüştüğünü görmekteyiz. Kyrene Okulunda ise Sofistlerin pragmatist tavrı ve bireysel yarara odaklanmaları Aristippos ile hedonizme dönüşmüştür. Antisthenes’in kurduğu Kynik Okulunda da aynı bireysel yararcılık mantığından eudaimonizm (mutluluk ahlakı-basit bir hayatla mutlu olma) savunulmuştur (Şenel, 1968: 144-146). İnsanlar arasında eşitlik fikri de Kynik, Epiküros ve Stoa okullarında benimsenmiş fakat bu kez de bilge olan ve olmayanlar olarak insanlar ayırma tabi tutulmaya başlanmıştır.

Gördüğümüz üzere Sofistik hareket, büyük felsefe okulları olarak tanımladığımız Platon ve Aristoteles'in okullarının tepkileriyle karşılaşırken, diğer yandan da birçok okulu ve düşünürü kendi fikirleri ekseninde etkilemiştir. Sofistlerin kitaplarının yakılması, onlarla ilgili bilgilerimizin kısıtlı olmasına neden olurken, onlara karşı oluşan tepki ile de onların Atina polisinin siyasi hayatını ne denli güçlü bir şekilde etkilediklerini görebilmekteyiz. Özellikle aristokratik tepkinin büyüklüğünü, ele geçirilen ilk fırsatta polisin dinine uymama ya da inkâr etme suçu ile hem kendilerinden hem de eserlerinden kurtulma isteğinden çıkarabilmekteyiz (Bonnard, 2012: 80). Aristophanes'in "*Bulutlar*" adlı tragedyasında net bir şekilde anlaşılan Sofistleri aşağılama isteği (Sokrates'i baş sofist olarak görüyordu) ve gülünç konumlara sokması, sınıf mücadelesinde gücünü yitiren aristokrasinin Sofistler hakkındaki düşüncelerini ortaya koymaktadır. Sofistler açısından baktığımızda ise, verdikleri eğitim gereği aristokratik yapının karşısında bulunma durumları doğaldır. Aristokratik kültürün yerleşik olduğu bir poliste, öğrencilerine retoriği, siyaseti öğretmeleri ve yönetime etkili bir şekilde katılmalarına yardımcı olmaları doğrudan yerleşik kültürün karşısında yer almalarını sağlamıştır.

Siyaset felsefesi literatüründe 20. yüzyılın başlarına kadar Sofistler, Platon ve Aristoteles'in tanımlamaları ve karalamaları ile anılmışlar ve görmezden gelinmişlerdir. Hegelci tarih anlayışı ile birlikte tarihin bir ilerleme olarak görülmesi ve süreklilik bağlamında değerlendirilmesi sonucu Sofistlerin de bu ilerlemenin bir parçası olduğu düşünülmüş ve Sofistlere yönelik bakış açısında değişiklik olmuştur (Arslan, 2014: 20). Hegel, Sofistik hareketin tarihin bir ihtiyacını karşılamak için ortaya çıktığını ve zorunlu olarak doğmuş bir fikir hareketi olduğunu ifade etmiştir (Yörük, 1948: 851). Aster'in de belirttiği üzere felsefe tarihi bakımından önemsiz kişiler değillerdir (1999: 98). Sofistler ile ilgili çağdaş yazın bu konu üzerinde karşıt iki görüşe sahip olmaya devam etmektedir. Bir kısım bilim insanı Sofist dönemi, modern Avrupa'nın aydınlanma dönemine benzetirken, bir kısım bilim insanı da Platon etkisinde Sofistlerle ilgili olumsuz yaklaşımlarını sürdürmektedir (Gibert, 2006: 27). Modern dönemde Sofistlere Platon, Aristophanes gözüyle bakan ve onların fikirlerinin devamı niteliğinde Sofistleri tanıtan kişilerin birçoğunun da para karşılığı eğitim verdiği konusunu da göz önünde bulundurmanız gerekmektedir. Dolayısıyla Sofistlerin Yunan aydınlanmasının en önemli figürleri olduğunu kabul ederek, Atina polisinin demokratik hayatının katalizörleri olduklarını tespit etmeliyiz.

3.7 Birinci ve İkinci Kuşak Sofistler²¹

Sofist kuşak tek bir başlık altında incelenemeyecek kadar çeşitli siyasal görüşler savunmuştur. Sofistler daha önce de değindiğimiz üzere bir okul oluşturmadıkları için onları incelerken birinci ve ikinci kuşak Sofistler olarak ayırma tutmak ve incelemek hem Sofistleri hem de yaşadıkları dönemleri düşünerek daha faydalı olacaktır. Aristokratik kültürün karşısında konumlanan Sofist hareket bir anda bu kültüre karşı devrimci bir tutum sergilememiştir. Birinci kuşak Sofistler metodolojilerinde tam bir şüpheli düşünceye sahip olmalarına karşın siyasal anlamda aynı devrimci tarzı göstermemişlerdir. Ancak ikinci kuşak Sofistler yaşadıkları dönem düşünüldüğünde kendi çağlarından yüzyıllar sonra savunulacak devrimci düşünceleri ortaya koymuşlardır.

Birinci kuşak Sofistlerin siyasal anlamda devrimci olmamaları, aristokrat filozofların Sofist kelimesine olumsuz anlam yükleme işini genellikle ikinci kuşak Sofistlere yüklemelerinden de çıkarılabilir (Kranz, 2014: 199). Sofist kelimesi, ikinci kuşak Sofistlerin fikirlerinin Atina polisine sunulmaya başlamasından itibaren olumsuz anlam kazanmaya ya da kazandırılmaya başlamıştır. Sofistlerin genel özellikleri olarak belirttiğimiz özellikler birinci ve ikinci kuşakta da bulunmaktadır. Ancak özel olarak ilgilendiğimiz siyasi fikirler anlamında ve dönemlerine göre savunulan fikirlere göre onları iki kuşak halinde incelemek Sofistlerin Atina polisi demokrasi hayatındaki etkilerini daha kolay anlamamızı sağlayacaktır.

Birinci ve ikinci kuşak Sofistlerin kim oldukları konusunda özellikle bazı isimler için literatürde kesin olmayan durumlarla karşılaşmaktadır. Bunun sebebi, Sofistlere karşı yürütülen olumsuz kampanyalar sonrası eserlerinin yakılmış ve yok edilmiş olması sebebiyle onlarla ilgili bilgilerin çok büyük bir bölümünü Platon gibi aristokrat kökenli filozoflardan öğrenmekteyiz. Platon'un diyaloglarını incelediğimizde de her zaman gerçek kişileri eserlerine dâhil etmediğini, bazı eserlerinde savunduğu konuya tezat fikirler sunan karakterler ürettiğini görmekteyiz. Dolayısıyla Platon'un eserlerinde bulunan ve gerçekten var olup olmadığı konusunda kesin bilgiye sahip olmadığımız, Sofist olarak adlandırdığımız kişiler de bulunmaktadır. Çalışmamızda, varlığı şüpheli dahi olsa literatürde adı geçen tüm Sofistlere değinilecek ve yaşadıkları dönem, savundukları fikir temel alınarak birinci ve ikinci kuşak ayrımı yapılacaktır.

Tezimizin bir siyaset felsefesi tezi olması ve asıl olarak amacımızın Antik Yunan Atina polisindeki sınıf mücadelesinde Sofist kuşağın polise yerleşen demokratik sisteme

²¹ Tezimizde Sofistler ile ilgili yaptığımız bu ayırım konusunda Alâeddin Şenel (Şenel, 1968), eski tutucu sofistlik kuşak ve sonraki devrimci sofistlik kuşak ayrımını yaparken, Ahmet Arslan (Arslan, 2014), erken ve geç dönem sofistler olarak bir ayırma gitmiştir.

yaptıkları katkı ve demokrasi ile ilgili fikirleriyle ilgilenmek olduğu için, Sofistlerin siyasi fikirlerine odaklanılacak ve salt felsefi tartışmalarına derinlemesine girilmeyecektir.

3.7.1 Birinci Kuşak Sofistler

Sofizmin kurucuları olarak da nitelendirebileceğimiz birinci kuşak Sofistler, ikinci kuşak ile metodoloji, bilgiye ulaşma, insana ve topluma, polise bakış açıları bakımından birçok benzer özellikler barındırmaktadırlar. Temel olarak birinci kuşağın önceliği ise, demokratik fikirleri savunmalarına ve felsefi anlamda aristokratik değerleri devrimci bir tarzda eleştirmelerine karşın, aristokratik toplumsal yapıya uyumu öğütlemişlerdir. Bu tavrın, birinci kuşağın öğrencilerinin onların istediği ücreti ödeyebilecek olan aristokrat gençler olmalarından kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir. Aristokrat kökenli gençler birinci kuşağın geleneğe aykırı fikirlerini merakla takip etmişlerdir. Ancak Atina polisinde *meteikos* olarak bulunan Sofistlerin kendi çıkarlarını düşünerek bu devrimci fikirleri siyasal alanda kullanmamış olmaları muhtemeldir. Sofistlerin kendi aralarında bulunan ciddi rekabet de onların öğrencilerine kendilerini sevdirmek için siyasal tavizler verdikleri düşünülebilir (Şenel, 1968: 116). Genel olarak İ.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısında faaliyet göstermişlerdir. Birinci ve ikinci kuşak Sofistler arasındaki farklar, bahsi geçen kişileri detaylı olarak inceledikten sonra daha net olarak anlaşılacaktır. Birinci kuşak Sofistlerin başlıca temsilcileri Protagoras, Gorgias, Hippias ve Prodikos olarak sayılabilir²².

3.7.1.1 Protagoras (İ.Ö. 480-410)

Protagoras, Sofist kuşağın en önemli isimlerinden biri olduğu gibi, Sofizmin de kurucusu sayılmaktadır. Sofistlerin neredeyse tamamında olduğu gibi kendisine ait olan eserlerden günümüze ancak birkaç fragment (parça) kaldığı için kendisi ile ilgili bilgileri Platon, Aristoteles ve komedyacı şairlerinden edinmekteyiz. 20. Yüzyılda, Sofist Antiphon'un "Gerçek" isimli eserinden fragmentler bulunana kadar bilim dünyasında, Platon ve Aristoteles'in Sofistlerin fikirlerini bireysel yorumlarına göre aktardığı düşünülüyordu. Ancak Antiphon'a ait fragmentlerden bir tanesi, Platon'un Sofistlerin fikirlerini olduğu gibi aktardığını ortaya koymuştur. Protagoras'ın Demokritos'un öğrencisi olduğu konusunda bilgiler mevcuttur (Laertios, 2007: 441) Aristoteles'in öğrencisi Herakleidis'e göre Demokritos'un da şehri olan Abdera'lı, komedyacı şairi Eupolis'e göre ise Theos'ludur. Literatürde doğum yeri ile ilgili genel kabul Theos'ta doğduğu ve Abdera'da yaşamına devam

²² Alâeddin Şenel, Kritias'ı birinci kuşak içerisinde değerlendirmiş fakat literatürdeki birçok kaynak bu ismi ikinci kuşak içerisine dâhil etmektedir (Şenel, 1968: 123-124). Kritias'ın fikirlerini incelediğimizde onun ikinci kuşak arasında değerlendirilmesinin daha uygun olacağı düşünülmüştür.

ettiğidir (Kranz, 2014: 200-201; Arslan, 2014: 25; Şenel, 1968: 116-117; Laertios, 2007: 441). Sokratesçi söylem biçimini ilk kullanan kişi olduğu söylenmektedir (Timuçin, 2010: 205). Atina'yı birkaç kez ziyaret ettiği bilinmektedir. Bunlardan bir tanesinin Perikles döneminde yaklaşık olarak İ.Ö. 450-445 yılları arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bu ziyaretinde Perikles'in dostluğunu kazandığı ve Perikles'in isteğiyle Sicilya'ya, Thurioi'de yeni bir polis kurmak için gönderilen topluluğa katıldığını bilmekteyiz. Protagoras'tan bu polis için yapmasını istenen şey ise kurulan polisin yasalarını belirlemek olmuştur (Kranz, 2014: 201; Laertios, 2007: 441; Cartledge, 2013: 92).

Protagoras'a Perikles tarafından verilen bu görev hem yaptığımız çalışma hem de Protagoras'ın Atina siyasetindeki yerini belirlememiz açısından çok önemlidir. Öncelikle bu denli önemli bir göreve Perikles tarafından seçilmesi, ona Perikles tarafından verilen değer ve önemin en açık göstergelerinden birisidir. Ayrıca Protagoras'ın siyasal kararlarda Perikles'e danışmanlık yaptığı da bilinmektedir (Kranz, 2014: 201). Perikles'in siyasal fikirlerini ve Atina polisinde demokratik yönetime yurttaşların tamamını dâhil ettiğini düşünerek, Protagoras'ın da Thurioi polisi için Atina benzeri yasalar hazırladığını tahmin etmekteyiz. Protagoras'ın Thurioi polisinde geçirdiği zaman ve nasıl bir anayasa hazırladığı konusunda kesin bilgilere henüz ulaşamamıştır. Aristoteles'in Güney İtalya'nın ilk yasalarını yapanlar hakkında verdiği bilgilerde de Protagoras'tan bahsedilmemektedir. Buradan yapılan anayasanın çok uzun süre yürürlükte kalmadığı çıkarılabilmektedir (Arslan, 2014: 27).

Bu yasa yapma sürecinin incelememiz açısından diğer önemli bir boyutu da Atina polisi için yasa koyma işleminin artık kutsallıktan çıktığının göstergesi olmasıdır. Drakon ile başlayan yazılı yasa döneminden sonra geçirilen evreler Atina yurttaşında yasanın tanrısallığının sorgulanmasına yol açmış ve nihayetinde Perikles'in verdiği bu görev ile de yasanın insan yapısı olduğunun, üzerinde değişiklik yapılabileceği gibi tamamen yenilenebileceğinin de kabul edildiğini söyleyebiliriz. Ayrıca Protagoras'ın Atina'da *meteikos* statüsünde olduğunu düşünerek, yasaların polisten polise değişiklik gösterdiğini bilen Protagoras için yeni bir polise yasa hazırlamak, Atina polisinin tanrısallık kabul edilen yasalarının meşruiyetinin sorgulanması konusunda ona çok sağlam eleştiri temelleri vermiştir. Sofist kuşağın rölativist tavrını düşündüğümüzde, Protagoras'ın deneyimlediği bu süreçlerin, rölativizmine sağladığı katkıyı açıkça görebiliriz.

Protagoras'ın Thurioi polisinde birkaç yıl kaldığı ve tekrar Atina polisine döndüğü tahmin edilmektedir. Bu ziyaretinde de Sokrates ve Euripides ile tanışmış ve İ.Ö. 430 yılında Atina'yı terk etmiştir. Ayrılışının sebebi olarak Atina polisi tarafından tanrıtanımazlık ile suçlanması sonucu Atina'dan kaçtığı tahmin edilmektedir. Bu tarihten sonra kendisi ile ilgili

net bilgiler olmamasına rağmen, Sicilya'ya yaptığı bir yolculukta gemisinin batması sonucu öldüğü üzerine hayatını kaybettiği konusunda söylentiler ortaya çıkmıştır.

Protagoras Atina polisindeki asıl ününü verdiği derslerle ve kaleme aldığı eserleriyle sağlamıştır. Eserlerinin neredeyse tamamı kaybolmuş ya da ortadan kaldırılmıştır. Ancak eserlerinin isimleri ve hangi konularda eserler kaleme aldığı konusunda geç Antik dönem yazarları sayesinde bilgi sahibiyiz. Platon'dan önce “*Devlet Üzerine*” (Arslan, 2014: 27) adlı bir esere sahip olduğu bilinmektedir. Bu bilginin önemi, devlet konusunda yazılan ilk eserin Platon'a değil, Protagoras'a ait olmasıdır. Felsefenin odağına insanı yerleştirmesi ve bu minvalde yönetim sisteminin, devletin felsefi tartışmaların odak noktası haline gelmesi konusunda Protagoras'ın önemini içeriğine ulaşmasak dahi eserinin isminden fark edebilmekteyiz. Protagoras'ın diğer bir eseri ise “*(İnsanlığın) İlk Halı*” (Arslan, 2014: 27) ismini almıştır. Platon'un, Protagoras adlı diyalogunda Protagoras ile ilgili bilgileri, ortadan kaldırılmış olan bu iki eserden almış olmasının ihtimalleri üzerinde durulmaktadır (Arslan, 2014: 27). Ayrıca Protagoras'a ait olduğunu öğrenebildiğimiz diğer eserler arasında “*Hakikat veya Çürütücü Kanıtlar*”, “*Yere Vurucu Tezler veya Varlık Üzerine*” eserleri de vardır. Atina polisinden kaçmasına neden olduğunu bildiğimiz “*Tanrılar Üzerine*” isimli bir esere sahip olduğunu da biliyoruz. Bu kitabın başlangıcının şu şekilde olduğu bilinmektedir. “Tanrılarla ilgili olarak ne var olduklarını söyleyebilirim ne de var olmadıklarını; çünkü bunu bilmeyi engelleyen çok şey var: belirsizlik ve insan yaşamının kısa oluşu” (Laertios, 2007: 442). Freeman'ın aktardığı doğrudan fragmentlerde ise tam olarak şu ifade yer almaktadır.

“Tanrılar hakkında, onların ne var olduklarını ne var olmadıklarını ne de ne şekilde olduklarını bilebilirim; bilgi edinmeyi önleyen çok faktör vardır: konunun anlaşılmaz, karanlık oluşu ve insan yaşamının kısalığı” (Freeman, 1948: 118).

Bu sözlerinden dolayı tanrıtanımazlık suçu ile suçlanmış ve kitapları elinde bulunduran herkesten toplanarak *agorada* yakılmıştır. Sokrates'in de aynı suçlama sonrasında idam edildiğini hatırlayacak olursak, Atina polisinde dinin tutuculuğunu ve polis hayatına ne denli hükmettiğini görebiliriz.

Protagoras'a ait olduğu bilinen çalışmalardan “*Tutku Üzerine, Erdemler Üzerine, İnsan Hataları Üzerine*”²³ gibi çalışmalardan da söz edilmektedir (Freeman, 1948: 118-119).

Protagoras ile ilgili yorumlarımızı yaparken ilk olarak gündeme alabileceğimiz en önemli sözü *Gerçek* (Aster, 1999: 103) adlı eserinde geçtiği tahmin edilen şu cümledir: “Her şeyin ölçüsü insandır, var olanların var olduklarının ve var olmayanların var olmadıklarının” (Freeman, 1948: 118; Platon, 2014b: 39). Bu sözü destekleyen bir diğer söz ise şöyledir:

²³ Protagoras'a ait olduğu düşünülen eserlerle ilgili daha detaylı bilgi için David Dwyer Corey'in “The Greek Sophists” isimli doktora tezi incelenebilir (Corey, 2002: 32-34).

“Herhangi bir şey bana nasıl görünüyorsa benim için öyledir, sana nasıl görünüyorsa senin için de öyle... Üşüyen için rüzgâr soğuktur, üşümeyen için ise soğuk değildir” (Arslan, 2014: 28; Platon, 2014b: 40). Bu sözler üzerinden Protagoras’ın bilgi ve varlık kuramı, siyaset ve ahlak kuramı aynı zamanda onun agnostisizmi ile ilgili de yorumda bulunabilmekteyiz. Ayrıca bu sözü, kendisinin yetiştirdiği ve kendisini takip eden ikinci kuşak Sofistler tarafından Protagoras’ın kullanmadığı alanlarda da kullanılmıştır.

Protagoras’ın bu sözlerle varlığın bilgisine duyu organlarımız ve duyumumuz ile ulaşabileceğimizi söyleyerek, duyu organlarının da insandan insana değiştiğini hatta aynı insanda farklı zamanlarda değişiklik gösterebileceğini, dolayısıyla bilgi konusunda salt kesin doğruların olamayacağını ifade ettiğini düşünmekteyiz. Ayrıca bilgi konusundaki gerçeğin kişiden kişiye değişebileceğini iletirken, gerçeği ortaya koyacak ortak bir ölçünün olmadığını da vurgulamış olduğu düşünülebilir. Platon da bilgiye ulaşma konusunda ve doğru bilginin kişilere göre değişemeyeceğini ifade ederek bilginin duyularla değil, akılla kavranabileceğini ileri sürmüş ve *idealardan* söz etmiştir (Arslan, 2014: 29).

Protagoras’ın yukarıdaki cümlede ifade ettiği “insan” konusunda çeşitli farklı fikirler bulunmaktadır. Buradaki problem, insan kelimesinin birey olarak mı yoksa insan türünü mü kastettiği konusundadır. Protagoras’ın burada insan türünü kastettiğini savunan yorumlar, bu cümledeki insanın tür olarak hayvandan ayrılan ve tüm insanların sahip olduğu akıl aracılığıyla, aklın her şeyin ölçüsü olduğunu söylemek istediğini düşünmektedirler. Fakat yukarıda ilettiğimiz fragmentleri birlikte incelediğimizde “insan” kelimesinin birey anlamında insan olarak kullanıldığını görebiliriz (Cevizci, 2016: 115-117). Çünkü yukarıdaki cümlelerde açıkça eşyanın kişiye göre nasıl görünüyorsa öyle olduğunu söylemektedir. Verdiği örnekte olduğu gibi rüzgârın kimi insanı üşütmesi kimi insanı ise etkilememesinden bahsetmektedir. Dolayısıyla her farklı hissin sunduğu gerçek farklı olacak ve doğruluk talebinde bulunabilecektir.

Bu cümlenin belki de en önemli parçası ise “her şey” in neyi kapsadığıdır. Protagoras “her şey” derken sadece varlığı mı yoksa “her şey” in içine ahlaki, dini, siyasi konuları da eklemiş miydi? Protagoras’ın burada her şey derken ahlak, siyaset gibi konuları ölçüsüne dâhil etmediğini bilmekteyiz. Protagoras bu konularda daha muhafazakâr ve ihtiyatlı davranmıştır. Tanrılar ile ilgili olan fikirlerini dışarıda bıraktığımızda diğer konularda bireyci ve göreceli bir tavır sergilemediğini biliyoruz. Çünkü Protagoras bu konularda öğrencilerine doğrunun bilgisini vereceğini taahhüt ederek onlara hocalık yapmış ve Atina polisinin aristokratik sistemine ağır bir eleştiri olan “erdem” in öğretilebileceğini savunmuştur. “*Nomos*’un her şeyin kralı” (Şenel, 1968: 118) olarak sunulduğu Atina polisinde insanı ölçü

yapması ilk bakışta bireyci ve devrimci bir hareket olarak görünmektedir. Ancak Protagoras siyasi anlamda bu sözü işletmemiştir. Ayrıca bu sözü siyasi anlamda işletmesi de polisin siyasi hayatında çok ciddi bir etkiye sahip olmamasına neden olabilirdi. Bu düşünce temelinden ilerlediğimizde, polisin yerleşik kurallarının da yurttaşların birçoğunun doğrusu olduğunu kabul ettiğimizde siyasi anlamda bir değişiklik olacağını kesinliği olmayacaktır. Yeni bir kural ya da yasa yapılacak olduğunda yurttaş sayısınca doğrunun ortak noktası bulunamayacağı gibi mevcut kuralların benimsenme olasılığı da yüksek olacaktır.

Ancak biraz önce de değindiğimiz gibi Protagoras yurttaşlara erdemi öğreteceğini taahhüt ediyordu. Ortak bir eğitim sunuyor ve siyasi anlamda “doğru”ları kişi sayısınca çoğaltmıyordu. Ayrıca öğrencilerine istemedikleri halde matematik, astronomi, müzik gibi bilimleri öğrenmeye zorlamadığını, öğrencisine ne öğreteceği sorulduğunda da “kendisi için gerekli bilimi öğrenecek. Bu sayede ev işlerini ya da kent işlerini iyi bir şekilde yapma... becerisine sahip olacak” (Platon, 2014a: 36) şeklinde cevap vermiştir. Bu becerileri kazanmasına yardımcı olurken öğrencilerine retorik (etkili, güzel konuşma) sanatını da öğretmekteydi. Protagoras, “Her şey üzerine birbirine karşıt olan iki söz söylemek mümkündür. Daha zayıf olan sözü ve düşünceyi daha kuvvetli yapmak gerek” (Kranz, 2014: 202) sözleriyle retorikte nasıl bir yöntem kullandığını ifade etmiştir. Gramer çalışmaları yaparak kelimeleri teker teker incelemiş, dilin yapısı ile ilgili çalışmalarda bulunmuştur. Platon, Protagoras’ın insanların gözündeki en iyi hatip olduğunu iletmiştir (Platon, 2014a: 27). Protagoras’ın amacı kurumsallaşmaya çalışan demokratik sisteme gençleri yetiştirmek, onlara siyaset sanatını öğreterek polise iyi vatandaşlar yetiştirmektir. Buradaki en önemli husus ise Protagoras’ın “siyasal erdem”i her yurttaşa öğretme iddiasında bulunmasıydı. Platon’un diyaloglarında her fırsatta eleştirdiği bu iddia aristokrat Atina yurttaşı için çok tehlikeli bir durumdu. Çünkü poliste “erdem” ancak soylunun sahip olabileceği bir nitelikti. Soylu doğuştan gelen bu hakkı sayesinde siyasette her zaman hak iddia edebiliyordu. “Erdem”, doğuştan gelen bir nitelik olması sebebi ile herkeste bulunamayacak ve öğretilmeyecek bir nitelik olarak aristokratik yönetimin devamını ve meşruiyetini sağlamak konusunda kullanılıyordu. Ancak Protagoras, para karşılığında verdiği derslerle “erdem” i öğretebileceğini iddia etmişti. Bu durum, yönetimde ağırlığı bulunan ve meşruiyetini soyluluğundan alan aristokratlara karşı açılmış bir savaş gibiydi. Çünkü ticaretle zenginleşen burjuva gençler de bu eğitimi alabilecekler ve yönetimde etkin olmalarını sağlayacak olan demokratik yönetim ile de aristokratların baskınlığını ortadan kaldıracabileceklerdi.

Erdemin öğretilebileceği fikri esas olarak insanların eşitliği fikrinin Protagoras’ın aktardığı yaratılış mitosu ya da elimizde bulunan en ilkel toplum sözleşmesinin incelenmesi

ile açıklanabilir. Platon'un aktardığı şekliyle Protagoras mitosunu şu şekildedir. Ölümlü canlılar yaratılmadan önce sadece tanrılar vardı. Tanrılar toprak, ateş ve bu iki maddeye katılabilecek maddelerle yerin altında ölümlü canlıları yaratmaya başladılar. Yeryüzüne göndermeden önce ise Prometheus ve Epimetheus'tan yaratılan bu canlılara yetenek dağıtmalarını istediler. Epimetheus bu işi tek başına yapmak istedi ve Prometheus'un iş bittikten sonra icra edileni kontrol etmesini istedi. Prometheus ile anlaşan Epimetheus yetenekleri dağıtmaya başladı. Canlıların bazıları hızlı ama güçsüzdü bazıları ise tam tersiydi, bazıları silahları vardı bazıları ise kendilerini koruyabilecek farklı özelliklere sahipti. Bedenleri zayıf olanlar vardı fakat onlara da kanat verilmişti veya yer altında yaşayabiliyorlardı. Güçlü bedene sahip olanların ayrıca bir yeteneği yoktu. Bu şekilde türlerin tamamı yaşamına devam edebilecekti. Daha sonra ise türlerin birbirlerine zarar vermelerini önlemek için, Zeus'un mevsimlerini kullanmalarını isteyerek soğuktan ya da sıcaktan korunmaları için onlara kalın deri ve tüyler verdi. Hepsinin yiyecek ihtiyacını karşılamak için onları farklı ihtiyaçlarla donattı. Bu şekilde kimisi ot, kimisi meyve kimisi de ağaç kökü ile beslenecekti. Bazıları da diğer türlerle beslenecekti. Bunların sayısı az diğerlerinin sayısı ise fazlaydı. Bu şekilde denge kurduğunu düşünen Epimetheus bir hata yapmıştı. Elindeki tüm yetenekleri hayvanlara dağıtmış ve insan türüne bağışlayacak hiçbir şey kalmamıştı. Prometheus yapılan işi kontrol için geldiğinde insan türünün çıplak ve savunmasız olduğunu gördü. İnsana verilecek bir şey kalmadığı için Hephaistos ve Athena'dan sanat ve ateşi çalıp insana verdi. Bu özelliklerle insan kendisini koruyabilecek yeteneğe kavuşmuş oldu. İnsanlar bu şekilde tanrısal özelliklere sahip oldular ve tanrılara inananlar da sadece insan türü olmuş oldu. Tanrılar için tapınaklar ve heykeller yaptılar. Sahip oldukları sanat sayesinde dili keşfettiler, ihtiyaçlarını giderecek ev, elbise gibi nesnelere yapmayı öğrendiler. Tarımı keşfettiler ve yiyecek ihtiyacını karşılamayı öğrendiler (Platon, 2014a: 39-40).

Yeryüzüne geldikleri ilk zamanlarda insanlar farklı alanlarda yaşıyorlardı ve hayvanlara karşı korumasızdılar. Şehir kurmayı öğrenemedikleri için hayvanlara karşı güçsüz konumda bulunuyorlardı. Sanata sahip oldukları için yaşama devam edebiliyorlardı fakat siyaset ve askerlik sanatlarına sahip değillerdi ve hayvanlara karşı savaşamıyorlardı. Bu sorunu çözmek için bir araya gelmeye ve şehirler kurarak kendilerini korumaya almaya başladılar. Şehirler kuruldu fakat siyaset sanatına sahip olmadıkları için birbirlerine karşı olmaya başladılar. Zeus kendisine tapan bu türe zarar gelmesini istemediği için Hermes'ten, insanlar arasında birlik kurmasını ve onlara utanma duygusunu vermesini istedi. Hermes, Zeus'a bu işin insanlar arasında paylaşımını nasıl yapacağını sordu. Çünkü insanlar arasında sanatlar dağıtılırken herkese aynı bilgiler verilmemişti. İnsanlardan bazıları, sanatlarının

bilgisine sahipti ve diğer insanların o sanattan faydalanmalarını sağlıyorlardı. Ancak Zeus dostluk kurma ve utanma özelliklerinden herkesin pay alması gerektiğini, herkeste bu özellikler bulunmazsa polislerinin varlıklarını sürdüremeyeceğini söyledi. Sonrasında da kendisi için bir yasa istedi ve bu yasaya göre kim doğruluktan ve utanmadan payını almamışsa, o kişinin şehir için problem olacağını belirtti (Platon, 2014a: 40-41).

Protagoras bu mit aracılığı ile açık bir şekilde polise ait siyasi bilgilerin tüm insanlara verildiğini ve her yurttaşın polis ile ilgili kararlarda siyasete katılabileceğini belirtmiştir. Protagoras'ın ortaya attığı "Erdem" in öğretilebilir olduğu savı, aristokratik düşünüşe bir darbe niteliğinde olması sebebiyle felsefe literatüründe günümüzde hala bu konu üzerinde çalışmalar yapılmaktadır²⁴. Protagoras bu erdem sayesinde polisin var olabildiğini belirterek, bu erdemın tüm insanlarda eşit olarak bulunmasına karşılık, ancak eğitim ve devletin kanunları, cezaları ile gün yüzüne çıkarılabileceğini söylemiştir. "Sadece kötülerin cezalandırılması düşüncesi bile, bizi erdemın elde edilebilir bir şey olduğu sonucuna götürür" (Platon, 2014a: 42). Polisteki amaç suçun engellenmesi ve uyumlu bir hayatın elde edilmesi ise, erdemın öğretilebilir bir şey olduğunu savunmuştur. Bu eğitim ise uzun süreli olmakta ve kişilerin çocukluk yaşlarından itibaren ailede ve polis hayatında başlayarak, Protagoras'ın verdiği siyaset dersleri ile de nihayete ermektedir. Buradan, erdeme ulaşabilecek yurttaşların ancak zenginler arasından çıkabileceği olgusu ortaya çıkmaktadır. Çünkü Protagoras verdiği eğitim karşılığında belirli bir ücret almaktadır (Platon, 2014a: 73). Şenel, Protagoras'ın erdemın öğretilebilir olduğunu söylemesine rağmen, erdemın asillerde bulunacağı kabulüne yanaşmış olduğunu belirtir (Şenel, 1968: 119). Ancak, Platon'un Protagoras adlı eserinde erdemın her yurttaşta olduğunu savunusunu yaparken Protagoras, sanatlardan söz açar ve ardından da her sanatçının çocuğunun babası gibi o sanatta usta olamayacağını, çünkü sanatların kalıtsal değil ancak çalışma ile elde edilebileceğini belirttikten sonra, "önemli insanların çocuklarının önemsiz, önemsiz insanların çocuklarının önemli insanlar olabileceklerini ispatladım" (Platon, 2014a: 47) sözleriyle aristokratik kalıtsal yönetime karşı düşüncelerini açıkça ifade etmiş ve erdemın her yurttaşta olabileceğini açıkça vurgulamıştır.

Erdem'in yurttaşlara öğretilmesi konusunda devlete verdiği rol, Protagoras'ın polisteki aristokrat sistemi eleştirmesine karşın, polisteki uyuma verdiği önemi ve kolektivist tutumunu ortaya koymasından önemlidir. Mitinde de bu uyum konusunu polisin yaşaması için en önemli şartlardan biri olarak sayarken, polisin kanunlarının ve cezalarının erdemın öğretilmesi konusunda eğitim ile yan yana koyulması ve yine mitini bitirirken Zeus'un istediğini

²⁴ Eugene Garver'in "Can Virtue Be Bought" isimli çalışması bu konudaki örneklerden bir tanesidir (Garver, 2004). Yine Gregory Vlastos'un "The Unity of the Virtues in the "Protagoras"" isimli çalışmada erdemın öğretilebileceği savını tartışmaktadır (Vlastos, 1972).

söylediği “saygıdan ve hukuktan payı olmayan kişiyi devlet için salgın bir hastalık gibi yok etmeli” cümlesi, Şenel’in de ifade ettiği gibi kolektivistliğini ve ikinci kuşak endividüalist Sofistlere göre tutucu kaldığını göstermektedir (Şenel, 1968: 119).

Protagoras’ın mitinin çalışmamız için en önemli sonucu, Protagoras’ın bu mit aracılığı ile siyasal erdemin bütün yurttaşlarda eşit olarak bulunduğunu savunmasıdır. Bu açık olarak Protagoras’ın polis siyasal sisteminde demokrasiyi desteklediğini göstermektedir. Yunan sınıf mücadelesinin aristokratlar ve demokratlar arasında geçtiğini hatırladığımızda, Protagoras’ın bu mücadelede demokratların safında olduğunu görebilmekteyiz. Her ne kadar ders verdiği öğrenciler arasında aristokrat ailelere mensup olanlar olsa dahi, polisin siyasal hayatında demokrasinin taraftarı olmuş ve Perikles ile dostluğu siyasi danışmanlık seviyesine ulaşmıştır. Daha önce de değindiğimiz üzere, öğrencilerinin birçoğu *demiurgoi* (burjuva) sınıfından kişilerdi. Protagoras’ın eğitim verdiği kişiler sebebiyle yoksul yurttaşların ona karşı olumlu düşünceler beslemediği ya da en azından Sofistlerden kazanacakları bir şey olmadığı daha çok kaybedecekleri şeylerin fazla olduğu da literatürde yer almaktadır (Ağaoğulları, 2006: 82).

Bu mitosun diğer önemli bir tarafı ise Atinalı için amaç olan polisi bir araç haline getirmesidir. İnsanların bir arada uyumlu yaşamaları, ortak çıkarları ve iyiliği için var olan polisin amacının insanların mutluluğu olduğunu belirterek, insanı araç olmaktan çıkarıp amaç haline getirmiştir (Yalçınkaya, 2011: 71). Doğa durumu olarak tanımlayabileceğimiz bir şekilde insanların ilk hallerini mitinde açıklayarak, nasıl ve ne şartlarda bir araya geldiklerini toplum sözleşmesi kuramlarında olduğu gibi açıklamaya çalışmıştır. Bu açıdan Protagoras mitini incelediğimizde toplum sözleşmesi tasarımlarının ilk örneği olduğunu söyleyebiliriz. Protagoras mitosta aktarılan durum ile insanların eşit haklara sahip olarak bir araya geldikleri ve bir sözleşme ile yasaları düzenleyerek, devleti oluşturduklarını ima etmektedir. Bu perspektiften devletin de bu sözleşmede belirlenen sınırlar içinde hareket edeceğini düşünerek Protagoras’ın tabii hukuk fikrini savunan ilk düşünür olduğunu söyleyebiliriz (Şenel, 1968: 120). Ayrıca yasaların bu şekilde insanlar arasındaki sözleşme ile yapılıyor olması, yasanın tanrısal olmadığı dolayısıyla yine insanlar tarafından değiştirilebileceği fikrinin belirtisidir (Guthrie, 1999: 76). Ancak mitosu detaylı bir şekilde yukarıda verdiğimiz üzere Protagoras, insanların kendi aralarında bir araya gelerek sözleşme yaptığını mitosta açıkça ifade etmemektedir. Bir araya gelmelerinden öte, bir arada uzun süre yaşamalarını sağlayan şeyin Zeus tarafından verilen siyaset bilgisi olduğunu belirtmiştir. Belki de Protagoras’ın bu mitosu kurarken düşündüğü tek şey yurttaşlara verdiği derslerin poliste meşruiyetini sağlamak için erdemin öğretilbileceği tezini tanrısal bir durumla açıklama isteğidir. Ancak Atina polisinde bulunan yurttaş-*meteikos* ayrımının da bu mitos ile eleştirildiğini görmekteyiz. Mitosta Zeus

sadece Atinalılara değil bütün insanlara polisin bir arada kalmasını sağlayacak olan doğruluk (adalet-*dike*) ve utanma (*aidos*) bilgisinin verilmesini söylemiştir. Protagoras'ın insanların eşitliği ve erdemini her insanda eşit bulunduğunu kanıtlamaya çalıştığı mitosunu inceledikten sonra, onun bilgi kuramını incelemeye geçebiliriz.

Protagoras, “insan her şeyin ölçüsüdür” diyerek, doğru bilginin olmadığını bilginin göreceli olduğu fikrini ortaya atmıştır. Ancak öğrencilerine verdiği siyaset derslerinden ve savunduğu fikirlerden anladığımız üzere siyasal erdemi öğretirken siyasal alan için belirli doğru kalıplarını savunmuştur. Polisten polise geçişse dahi bir siyasal doğrunun var olduğu kabulündedir. Bilgili kişi bilginin göreceli olması sebebiyle mutlak bir doğru ortaya koyamaz. Fakat “her polise doğru ve adil görünen şeyin, site onu böyle gördüğü sürece, onun için doğru ve iyi olduğu” (Platon, 2014b: 64) fikrini savunarak, “bilge ve iyi hatiplerin yapmaları gereken şey, kötü şeyler yerine iyi şeylerin sitelere doğru görünmesini sağlamaktır” (Platon, 2014b: 64) şeklinde bir doğru tanımlamıştır.

Platon'un Protagoras diyalogunda yansıttığının aksine “*Theaitetos*” isimli diyalogunda, Protagoras bilginin göreceliliğinin bireyde olduğu gibi farklı polisler için de göreceli olduğunu, nasıl birey için şeylerin ona nasıl görüldüğüne göre bilgisi değişiyorsa, polisler için de şeylerin polisler için nasıl görüldüğüne göre bilgilerinin de değiştiğini ifade etmiştir. Platon, Protagoras'ın bu görüşünü siyasette de güzel, çirkin; adil, adil olmayan; dine uyan ya da uymayan şeklinde tanımlanan şeylerin her polisin bunlara nasıl gördüğüne göre değiştiği ve her polis için yasal ilan ettiği şeye göre belirlendiğini iletmektedir. Ayrıca bireyler arasında olduğu gibi polisler arasında da bilgelik farkı olmadığını söylemiştir (Platon, 2014b: 71). Görüldüğü üzere Protagoras herhangi bir polisin yarasını evrensel doğru olarak kabul etmemektedir. Her polisin kendi doğruları olduğunu ve ne kadar polis varsa o kadar yasa ya da anayasa olacağını, polislerin kendi yurttaşları arasındaki uzlaşma devam ettiği sürece de bu durumun devam edeceğini iletmiştir. Bireyin doğrularının şartlara göre değiştiği gibi, polisin yasalarının ya da doğrularının da şartlara göre değiştirilebileceğini söyleyebiliriz. Yasalar şartlara göre hazırlanmış uzlaşma metinleridir ve tanrısal kaynaklı ya da evrensel değillerdir.

Platon'un bu iki eserinde, Protagoras'ın düşünceleri ile ilgili yaptığımız inceleme, Protagoras'ın her ne kadar mutlak doğru bilgilere ulaşamasak ve doğru bireyden bireye, polisten polise geçişse de Protagoras mitosunda gördüğümüz üzere siyasal erdemini her insanda bulunduğu konusundaki fikrinin, onun siyasi görüşlerini belirleme konusunda önemli olduğunu görmekteyiz. Sofistlerin asıl amaçlarının yurttaşlara siyaset sanatını öğretmek olduğunun Protagoras tarafından yine aynı isimli diyalogda özellikle vurgulanmış olması,

onların sınıf mücadelesinde etkin olarak yer aldıklarını bize gösterebilir. Çünkü Protagoras yurttaşlar için en önemli erdemın siyasetin bilgisine sahip olmak olduğunu vurgularken, Sofistlere karşı olan ve onları her fırsatta eleştiren Platon da eserlerinde aynı şekilde yurttaşlar için en hayati olan sanatın siyaset sanatı olduğunu vurgulamıştır. Protagoras ile Platon arasında bu konudaki önemli ayrım ise, Platon'un bu erdeme ancak "özel yetenekleri olan özel bir sınıfın sahip olabileceği" (Arslan, 2014: 39), Protagoras'ın ise bu erdemden "herkesin hiç olmazsa potansiyel olarak eşit pay alması" (Arslan, 2014: 39) gerektiğini söyleyerek demokrasinin fikri temellerini atmış olmasıdır. Atina demokrasisinin bütün yurttaşların siyasal erdeme sahip olduğunu düşünerek yönetime yurttaşların bütününe dâhil etmiş olması ve Protagoras'ın da bu durumu felsefi olarak tamamlaması, onun Atina polis hayatının karşıt saflarında demokrasinin tarafında olduğunu bir diğer göstergesidir.

Yukarıda kısaca değindiğimiz üzere Sofistler verdikleri eğitim karşılığında öğrencilerinden ücret almaktadırlar. Bu ücreti nasıl hak ettikleri meselesi de burada ortaya çıkmaktadır. Atina demokrasisi ile birlikte siyasette önemli kişiler haline gelmek ve işlerinde başarıya ulaşmak artık soyluluk ile ilgili değildir. Ancak bu konuma ulaşabilmek için, yani siyasi olarak daha iyi bir pozisyonda bulunabilmek için karşılığını ödemeleri gerekmektedir. Eğitimin para karşılığında verilmesi Platon için bir ayıptır. Çünkü kendisi bir aristokrat olan Platon'un para ile ilgili herhangi bir faaliyette bulunması zaten poliste hoş karşılanmayan bir durumdur. Ancak, poliste *meteikos* olarak bulunan ve aristokratlar gibi maddi geliri olmayan Sofistler için eğitim karşılığında para almanın herhangi bir sakıncası yoktur. Ayrıca İ.Ö. 5. yüzyılda Atina polisinde zenginlik soyluluğa karşı hak arama konusunda bir araç haline gelmiş, *demiurgos*'un Sofistlerden aldıkları eğitim ile de soyluların kalıtsal ayrıcalıkları karşısında eşit konuma gelme fırsatı bulunmuştur.

Protagoras, Platon ve Aristoteles gibi en iyi ya da ideal rejim tartışmasına girmemiştir. Onun için önemli olan polisi meydana getiren insanlardır. Platon'a ait olan ve Protagoras'a ait olduğu düşünülen her iki eseri göz önüne aldığımızda, siyasi görüşlerinin ancak demokrasi ile uyumlu olduğunu söyleyebiliriz.

Protagoras ile ilgili incelememize son vermeden önce, belki de onun ölümüne neden olmuş olan din ile ilgili fikirlerine değinmemiz gerekmektedir. Kendisine ait olan ve bir parça fragmentinin günümüze kaldığı "*Tanrılar Üzerine*" adlı bir esere sahiptir. Ayrıca Platon'un "*Protagoras*" adlı eserinden de Yunan dini ile ilgili fikirlerini bulabilmekteyiz. Ancak bu iki eser arasında Protagoras'ın tanrılarla ilgili fikirleri konusunda çelişkili ifadelere ulaşmaktayız. Protagoras *Tanrılar Üzerine* adlı eserde tanrılar konusunda bilinmezci bir tutum sergilerken, *Protagoras* eserindeki efsanede tanrıların varlığını kabul etmiş, insanların yaratılışını, hayatta

kalmaları için yaratılan düzeni ve yine insanların hayatta kalmaları için gereken sanatları tanrıların bahsettiğini iletmiş, hatta insanlara siyasal erdemin tanrılar tarafından verildiğini vurgulamıştır. Tanrılar Üzerine adlı eserde, tanrılarla ilgili düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır.

“Tanrılar hakkında, onların ne var olduklarını ne var olmadıklarını ne de ne şekilde olduklarını bilebilirim; bilgi edinmeyi önleyen çok faktör vardır: konunun anlaşılmaz, karanlık oluşu ve insan yaşamının kısalığı” (Freeman, 1948: 118).

Bu cümlelerin eserin giriş kısmında olduğu bilinmektedir. Eserin nasıl devam ettiği konusunda elimizde bir bilgi olmamasına karşın bu cümleden Protagoras’ın tanrılar konusunda agnostik bir tavır sergilediğini görebilmekteyiz. Cümleden açıkça anlaşılabilen üzere tanrıları reddetmemekte fakat var olduklarını da kabul etmemektedir.

Arslan bu konuda, Protagoras’ın bu ikinci yaklaşımının İonia felsefesinin tanrıları da doğa güçlerine indirgeyen, onları doğallaştırdıkları evrenin haricinde bir yer bırakmayan pozitivist, natüralist, laik gelişmenin sonucu olarak açıklanabileceğini, birinci yaklaşımın ise tanrılar meselesini artık insan, kültür, siyaset açılarından ele alarak antropolojik ve psikolojik bir yaklaşımın sonucu olarak ortaya çıktığı şeklinde yorumlayabileceğimizi iletmiştir (2014: 42-43).

Doğa filozoflarının aksine Sofistler, tanrılara ve din konusuna, insan ve toplum açısından bakma şeklinde yeni bir bakış açısı geliştirdiler. Bu açıdan da tanrıların var olup olmadıkları ile değil, insanların onlara ne anlam yüklediğine, insanlarda tanrı fikri kaynağının ne olduğuna ve tanrıların toplum için ne anlam ifade ettiği üzerine yoğunlaşmışlardır. İkinci kuşak Sofistleri de incelediğimizde Sofistlerin tanrılarla ilgili bu tutumunu daha da netleştirebileceğiz. Bu konuda Protagoras’ın dini ritüeller ile ilgili fikirleri, dine yükledikleri toplumsal anlam bakımından önemlidir. Protagoras din ile ilgili bilgiyi sınırlandırmasına karşın dini pratik ve ritüellerin, insanın ortadan kaldırılamaz bir özelliği olan ibadet etme içgüdüsünden kaynaklandığını ve bu durumun toplumsal ve politik topluluk olarak polis mevcudiyetinin temelinde bulunduğunu iletmektedir (Cevizci, 2016: 119).

Protagoras tanrılarla ilgili olarak bilinmezci bir tavır sergilerken, aristokrat geleneksel kültürün temel yapı taşı olan polis dini ile ilgili de şüphelerini dile getirmekteydi. Kendisinin Anaksagoras gibi tanrıtanımazlıkla suçlandığını (Aster, 1999: 103) ve Atina polisinden kaçarken öldüğünü göz önüne aldığımızda din ile ilgili fikirlerinin aristokrat sınıfı rahatsız ettiğini ve bu sebeple ona saldırdıklarını görebiliriz. Aristokrat sınıf, Protagoras’ın fikirleri dolayısıyla gençlerin ahlakının bozulduğunu ve polis kültürünü deforme ettiğini ileri sürmüştür. Platon da kanunlara saygısızlığın yavaş bir şekilde gelenek ve göreneklere

sızdığını, sonrasında da güçlenerek insanlar arasındaki ilişkilere geçtiğini ve sonunda da devletin anayasasını bozduğunu iletmektedir (Platon, 2007: 121). Ayrıca her şeyin ölçüsünün insan değil tanrı olduğunu söylemiştir (Platon, 2012: 174; Kranz, 2014: 203). Ancak, Sofistlerin tanrılar konusundaki bu tutumuna karşı çıkmasına rağmen, *Devlet* adlı eserinde, yöneticinin insanlara tanrılar hakkında doğru olmasalar dahi polisin yararı için uygun görüşlerin öğretilmesi gerektiğini aktarmıştır (Platon, 2007). Bu durum da Sofistlerin tanrılar ile ilgili ortaya koydukları tavrın etkilerini göstermektedir (Arslan, 2014: 44).

Protagoras, birinci kuşağın en önemli ismidir. Onun fikirleri Atina polisinde çok ciddi etki göstermiştir. Ancak ikinci kuşak Sofistleri incelediğimizde göreceğimiz üzere fikirleri kendinden sonraki dönem açısından düşünüldüğünde tutucu kalmaktadır. Lakin Protagoras, Perikles döneminde, demokrasinin kurumsallaştığı aralıkta demokrasi lehine felsefi temeller üretmiş ve *demiurgoi* sınıfından yurttaşların demokrasiye etkin bir şekilde dâhil olmalarını sağlamıştır. Ayrıca yetiştirdiği öğrenciler Atina felsefe hayatında süregelen tartışmalarda her zaman başrolleri oynamışlardır.

3.7.1.2 Gorgias (İ.Ö. 483-375)

Birinci kuşak Sofistlerin diğer ünlü sofist Gorgias'tır. Platon'un "*Gorgias*" isimli bir diyalogu olması onun da Atina polisinde felsefi tartışmalara renk kattığını bize düşündürmektedir. Hayatı hakkındaki bilgilerimiz Protagoras'tan fazla değildir.

Neredeyse bütün sofistlerde olduğu gibi Gorgias da Atinalı değildir. Hayatının büyük bir kısmını Atina dışında geçirmiştir. Güney İtalya'da bulunan Leontinoi'de doğduğu düşünülmektedir (Şenel, 1968: 121). Empedokles'in öğrencisi olduğu, felsefe ve retorik onun yanında öğrendiği sanılmaktadır. Arslan'ın aktardığına göre Aristoteles'in retorik ilkelerini Empedokles'in keşfettiğini ve bu bilgiyi Gorgias'a öğrettiğini, Gorgias'ın da bu bilgiyi Atina polisinde sattığını söylemektedir (2014: 45).

Gorgias retorik öğretmeni ve retor (hatip) olarak Sicilya'da ciddi bir üne kavuşmuş, demokrasi ile yönetilen Leontinoi kentinde retorik konusunda yeterince pratik yapacak zamanı bulmuştur (Robinson, 2007: 119). Peloponnesos Savaşında Atina kampında olan Leontinoi'nin elçisi olarak Atina polisine gelmiştir. Atina'da savaşan Yunanlılara kendi aralarında birlik kurarak Pers güçlerine karşı savaşmalarını, kendi aralarında süren savaşı sonlandırıp barış yapmaları gerektiğini belirten bir konuşma yaptığı ve birçok insanı bu konuda etkilediği bilinmektedir. Panhelenizm düşüncesine sahip olduğunu ve bunun için nutuklar verdiği bilinmektedir. Ancak siyasi gelişmeler bölümünde aktardığımız üzere, bu

birliği ancak kendisinden yüz yıl sonra İskender sağlamıştır. Hayatının sonlarına doğru Teselya'ya yerleşmiş ve burada hayatını kaybetmiştir.

Protagoras'a kıyasla daha çok eseri günümüze ulaşmış hatta “*Hellen'e Övgü*” ve “*Palamedes'in Savunması*” adlı birincisi nutuk, ikincisi piyes olan bu iki eser tam metin olarak muhafaza edilmiştir. Ancak bu yazıları daha çok edebi veya hukuki yazılardır. Felsefi önemi olan görüşlerinin ise “*Doğa Üzerine*” ve “*Var Olmayan Üzerine*” adlı eserlerde ortaya koyduğunu görmekteyiz. Ayrıca “*Var Olma Üzerine*” ve “*Doğa Üzerine*” adlı retorik ile ilgili yazdığı iki makalesi vardır (Freeman, 1948: 120).

Protagoras'ı incelerken gördüğümüz üzere Protagoras bilgi ve doğrular konusunda felsefi anlamda rölâivist bir tutum sergilese de onun siyasal konularda bir doğrunun, olması gerekenin olduğuna inandığını bilmekteyiz. Ancak Gorgias bu konuda Protagoras gibi düşünmemektedir. Protagoras öğrencilerine öğrettiklerinin onlara siyasal erdemi kazandıracığını söylerken Gorgias öğrettiği şeylerin özel bir konusu olmadığını, kendi işinin retorikle, sözlerin gücü ile ve bu şekilde kurulan sözlerin iktidarıyla ilgili olduğunu belirtmektedir (Yalçınkaya, 2011: 71).

Atina polisinde demokrasinin yerleşmesi ve yurttaşların yönetimin ve yargının tüm organlarında görev almalarıyla birlikte, bu işlerde her bir yurttaşın kendi çıkarını savunabileceği şekilde belagate sahip olması gerekiyordu. Özellikle yurttaşların hukuki işlemleri sırasında Atina polisinde faaliyet gösteren *logograflar* (konuşma yazıcılar) yurttaşların kendilerini etkili bir biçimde ifade etmelerine yardımcı oluyorlar, sorunlarının olduğu konularda onlara konuşmalar hazırlayarak davalarında başarıya ulaşmalarını sağlamaya çalışıyorlardı (Yalçınkaya, 2011: 68). Gorgias da öğrencilerine sözün gücünü öğretiyor ve onlara her türlü senaryoda belagatları sayesinde sorunlarının üstesinden gelmelerini sağlayacak eğitimi veriyordu. Gorgias'ın retorik ile ilgili verdiği eğitim tartışmasını daha detaylı olarak incelemeden önce onun bilgi anlayışına değinmemiz faydalı görünmektedir.

Protagoras'ın tabiat felsefesindeki mutlak doğru bilgi fikrine karşı ileri sürdüğü her bireyin kendi doğrusu olduğu fikri, Gorgias'da bu tarz bir rölâvizmin de reddi şekline, nihilizme bürünmüştür (Arslan, 2014: 51). “*Doğa Üzerine*” isimli çalışmasında üç tez ileri sürmüştür. “Hiçbir şeyin var olmadığı”, “Herhangi bir şeyin var olmuş olsa dahi bilinmeyeceği” ve “Herhangi bir şeyin bilinmesi mümkün olsa dahi başkasına iletilemeyeceği” (Freeman, 1948: 120; Gibert, 2006: 34). Çalışmamız açısından bu üç tezin

felsefi anlamda incelemesini yapmayacağız.²⁵ Ancak bizim incelememiz açısından bu üç tez bize Gorgias’ın retoriğin tanımını yaparken açıkladığı, özel bir bilgi öğretmediği, nasıl söylenmesi gerektiğini öğrettiği açıklamasının felsefi temelini vermektedir. Bilginin var olmadığını ve var olsa da bilenemeyeceğini ve aktarılamayacağını ileten Gorgias’ın bu şekilde “retoriğin elinin serbest kalmasını sağlamak” (Arslan, 2014: 50) amacıyla olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca bu tezler ampirik anlamda, bilginin kavranmasındaki kısıtlılığı, verilerin yetersizliğini ve insanın ifade olanaklarının da sağlanamayacağını belirtmesi bakımından da önemlidir (Taftalı, 2007: 156).

Platon’un, Gorgias adlı diyalogunda retorik üzerinde durulmuş ve Gorgias ile Sokrates arasında geçen konuşmada retoriğin ne olduğu, konusunun ne olduğu üzerine tartışmalar yer almıştır. Burada Sokrates’in bu soruları sorması üzerine Gorgias retoriğin hitabet sanatı olduğunu, söz sanatı olduğunu iletir ve “retoriğin konusunun sözler olduğunu” (Platon, 2015a: 8) aktarır. Bu sözlerin ne ile ilgili olduğu, hangi bilgi ve doğrular hakkında olduğu sorusuna ise “insanla ilgili bütün işlerin en büyükleri” (Platon, 2015a: 10), “doğru olan ya da olmayan şeyler” (Platon, 2015a: 14) olarak cevap verir. Gorgias, bu sanatın insanların özgür olmalarını ve kendi ülkelerindeki insanlara hükmetmelerini sağladığını, özellikle yurttaşların mahkemelerde, meclislerde ve bütün toplantılarda diğer yurttaşları ikna etme gücüne sahip olduğunu söyler. Retoriğin asıl çabasının dinleyicileri ikna etmek olduğunu, doğru veya yanlış ile ilgili bilgi veren bir ikna etme faaliyeti olmadığını da açıkça belirtmektedir. Bu açıklama retoriğin Atina polisinde çok önemli bir sanat olduğunu, Sofistik hareketin de hitabete büyük önem vermesinin sebebini açıklamaktadır (Şenel, 1968: 122).

Gorgias adlı diyalogda bu tartışma retoriğin ne olduğu ile ilgili devam ederken, bu sanatı öğrenenler tarafından kötüye kullanması konusuna gelir. Burada Gorgias, bu sanatı öğrencilerine öğretme amacının onların başkalarına saldırması değil, kendilerini savunmak, düşmanlarına ve kötü yolda olanlara karşı doğrulukla mücadele etmeleri olduğunu iletir. Öğrencilerin öğrenilen sanatı kötüye kullandıklarında ise kötü olanın hoca veya sanatın kendisi olmadığını, suçlunun öğrendiklerini kötüye kullanan olduğunu söyler. Retorik sanatını kullanarak retorun herkes ile her şey hakkında konuşabileceği için istediği konuda karşısındakini ikna edebileceğini fakat bunun o kişiye hekimliğin veya diğer sanatları uygulayanların saygınlığını yok etme yetkisi vermediğini, retoriği kullanan kişinin bu sanatı doğrulukla kullanması gerektiğini ifade etmiştir (Platon, 2015a: 18-19).

Protagoras kendisinden önceki felsefi sistemlere eleştiri olarak doğa ya da kozmos yerine insanı koymayı tercih etmiştir. Tanrılar konusunu da var olmaları ya da olmamaları

²⁵ Bu tezlerin felsefi olarak açıklamaları için Arslan (Arslan, 2014: 46-49) ve Cevizci’nin (Cevizci, 2016: 119-122) eserleri incelenebilir.

açısından çok, insan ile ilişkileri ve işlevleriyle ele almaya çalışmıştır. Oysa Gorgias, felsefeyi ortadan kaldırmayı onun yerine de retoriği koymaya çalışmıştır (Arslan, 2014: 52). Gerçek olan var olamaz ve aktarılamazsa, onu aktarmaya yönelik yapılan tüm çabalar aldatma ve aldanma ile sonuçlanacaktır (Cevizci, 2016: 122). Gorgias'ın retoriğe aldatma ya da aldanma şeklindeki bakış açısı onun demokratik sisteme bakış açısını da sergileyebilir. Retoriği kullanan kişinin kendi polisindeki yurttaşlara hükmetmesi, kalabalıkları kandırması antidemokratik bir tutumdur.

Şenel'in aktardığına göre Gorgias bu fikirlerine paralel olarak aristokratik siyasal fikir ve değerleri savunmaktadır. Gorgias, toplumu oluşturan parçaların, erkek, kadın, çocuk, kölenin farklı farklı erdemleri olduğunu söylemiş ve bunu açıklamaya çalışmıştır. Bu açıklamaları ise döneminin aristokrat fikirlerini göz önüne alarak ve aristokrat fikirlere yararlanarak yapmıştır (1968: 122). “*Helen'e Övgü*” adlı çalışmasında da bu fikirlerini şu şekilde ifade etmiştir;

“Zayıf kuvvetliye mâni olmayacak, fakat zayıf kuvvetli tarafından idare edilip yönetilecektir ki kuvvetli önden gidecek, zayıf onu takip edecektir. Bu bir tabiat kanunudur (tanrı iradesidir)” (Şenel, 1968: 122).

Şenel'den aldığımız bu bilgi üzerinden Gorgias'ın bilgi felsefesini ve retoriğe bakış açısını da göz önünde bulundurarak yönetim hakkını kuvvetliye vermekte olduğunu görebiliriz. Zayıfın, yani demos'un, kuvvetli ya da kuvvetliler tarafından yönetilmesi gerektiğini söyleyerek aristokrasi ya da oligarşi taraftarı olduğunu düşünmekteyiz. Protagoras'ın aksine Gorgias'ın sınıf mücadelesinde demos'un yanında olmadığını ve ikinci kuşak Sofistlerde “hak kuvvetlinindir” olarak savunulacak olan kuvvetlinin yönetmesi fikrinin de öncüsü olduğunu söyleyebiliriz.

3.7.1.3 Hippias

Doğum ve ölüm tarihi hakkında kesin bilgilere sahip olmadığımız Hippias'ın İ.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı ve Elis'li olduğu bilinmektedir. İyi bir retor olduğu için Elis polisinin kendisini elçi olarak diğer polislerle ilişkilerde görevlendirdiği, Platon'un diyaloglarında geçmektedir (Platon, 2016a: 25). Ayrıca elçi olarak gittiği polislerde gençlere dersler verdiği ve bu yoldan para kazandığı Platon'un diyaloglarında sıklıkla belirtilmektedir (Platon, 2011a: 33). Platon, Sofistlik ile para kazanma yolunun Protagoras tarafından keşfedildiğini, Gorgias, Prodikos gibi Sofistlerin de bu yoldan para kazanmaya devam ettiklerini vurgulamaktadır (Platon, 2016a: 26-27). Kendisine ait olduğu söylenen birçok eserden bahsedilmesine karşılık Hippias'a ait herhangi bir eser günümüze ulaşmamıştır

(Freeman, 1948: 132). Platon'un "*Büyük Hippias*" ve "*Küçük Hippias*" isimli iki diyaloguna ismini verdiğini bilmekteyiz. Ayrıca Protagoras adlı diyalogda da konuşmaları bulunmaktadır. Alâeddin Şenel, Hippias'ı ikinci kuşak Sofistler içerisinde ele almasına karşın hem yaşadığı dönem hem de literatürün geneline yakını, onu birinci kuşak içerisine dâhil ettiği için, biz de birinci kuşak içerisinde değerlendirmeyi uygun bulmaktayız.

Platon'a ait olan "*Küçük Hippias*" adlı diyalogda Sokrates, Hippias'ın, Homeros'u yorumlamak konusunda başarılı olduğunu, *İlyada* ve *Odyseia* eserlerini kendi perspektifinden yorumladığını, bu yanlış bilgilerle insanları yönlendirmesini tartışmaktadır. Platon Sofistlerin, geometri, astronomi gibi sanatlarda bilgili olduklarını, fakat bu bilgileri insanları kendi istedikleri şekilde yönlendirmek için kullandıklarını ifade etmektedir (Platon, 2011a: 34-40).

Büyük Hippias adlı diyalogda da Hippias, seyahat ettiği tüm demokratik polislerde ders vererek para kazanabildiğini, fakat Lakedaimonia'da yabancıların gençlere ders vermeleri yasak olduğu için para kazanamadığını özellikle vurgular. Platon burada demokrasiye karşı olan tutumunu tekrar göstererek, Sparta yasalarının ve geleneklerinin kolay kolay değişmediğini ve polislerinin erdeme önem verdiğini vurgular (Platon, 2016a: 30). Sofistlerin göçmen olarak gelip Atina polisinde dersler vermesini ve polislerindeki yasalara ve geleneğe zarar verdiklerini düşündüğünü gösteren bu diyalog güzel ve çirkin, doğru ve yanlışın ne olduğu tartışması üzerinden devam eder (Platon, 2016a).

Hippias'ın siyasi konulardaki fikirleri ile ilgili de Protagoras adlı diyalogdaki konuşmalarından çıkarımlar yapmaya çalışmaktayız. Hippias burada *physis-nomos* ayrımı görüşünü ortaya koymuştur. İkinci kuşak Sofistler bu ayrım tartışmasını daha yoğun olarak yapmışlardır. Hippias'ın bu konuda onlara öncülük ettiğini söyleyebiliriz. Hippias, Protagoras diyalogundaki konuşmasında insanların doğadan benzer olduklarını, bu sebeple de insanlar arasında doğal bir akrabalık bağı olduğunu savunmaktadır. Yasalar bu konuda farklı hüküm vermiş olsalar dahi doğada insanların eşit olduğunu söyleyerek kozmopolitizm fikrinin temellerini atmış görünmektedir (Ağaoğulları, 2006: 93-94; Cevizci, 2016: 125). "Doğada birbirlerine benzeyenler akrabadırlar ancak insanların tiranı olan yasa, doğayı bile zoru altında tutmak ister" (Platon, 2014a: 59; Arslan, 2014: 54) sözleriyle insanlar arasındaki eşitsiz ve ayrılıkçı tanımlamaların yasa ile belirlendiğini açıkça ifade etmektedir. Ayrıca yasaları tiran olarak tanımlaması da tabii hukuk görüşünün, pozitif hukuka karşı Hippias tarafından savunulduğu düşündürmektedir. Daha önce de değindiğimiz üzere tabii hukuk düşüncesi Sofistlerce polisin mevcut yasalarını eleştirmek için, adaletsiz durumları göz önüne sermek için kullanılmıştır.

Ancak Hippias yukarıdaki sözüne şu şekilde devam etmektedir.

“Her şeyin özünü bilen Hellaslıların en bilgini sayılan bizlerin... bayağı insanlar gibi birbirimizle anlaşmamamız, bize yakışmayacak hareketlerde bulunmamız, hiç de uygun düşmez” (Platon, 2014a: 59; Şenel, 1968: 130).

Şenel’in de ifade ettiği gibi eğer Platon bu sözleri Hippias’ın ilk cümlede belirttiğimiz fikirlerini yumuşatmak için kullanmamış ise, Hippias’ın, Hellaslıları (Yunanlılar) her şeyin özünü bilen ve bilmeyenler olarak ve insanları da Yunan ve Yunan olmayan olarak eşitsiz ayrıma tabi tuttuğunu ve ilk cümlesindeki devrimci eşitlik cümlesinin tam tersi bir yönde açıklama yaptığını söyleyebiliriz. Tabiat bakımından benzer fakat yasa bakımından yurttaş olmayan ama olmaları gerekenlerin de insanlığın tamamı değil, diyalogda geçen toplantıdaki Sofistleri kapsadığı düşünülebilir. Hippias’ın eşitsizlik fikri soya değil, bilgelik seviyesine dayandırarak bilgiler arası eşitliği savunur gibi görünmesi Phytagorascılarda da vardır. Kendisinden sonra da Platon, Kynikler, Stoacılar ve Epiküroscular tarafından da savunulmuştur (Şenel, 1968: 130). Ancak hem cümledeki değişime baktığımızda hem de ikinci cümlenin felsefi temellerine indiğimizde, ilk cümlenin Hippias’a, ikinci cümlenin ise Platon’a ait olduğunu hissetmek mümkündür.

Ksenophon, Hippias ile Sokrates arasında adalet ve yasalar hakkında geçtiğini hikâyeye ettiği bir tartışma sunmuştur. Bu hikâyede belirtildiğine göre, Hippias, yasaların doğaya aykırı olduklarını, fakat iyi iseler faydalı olacaklarını söylemiştir (Arslan, 2014: 54).

Hippias ile ilgili ulaşabildiğimiz siyasi içerikli metinler bunlarla sınırlıdır. Platon’un aktardığı şekilde cümlelerini analiz ederek, ayrıca hayatını da düşünerek kendisi ile ilgili fikirlerimiz yorumlanmıştır. Hippias’ın eşitlik konusunda samimi olduğu düşünülmektedir. Yunan dünyasının neredeyse tamamını tanıyan ve farklı demokratik polislerde eğitim veren bu Sofistin demokrasi taraftarı olduğunu, sınıf mücadelesinde aristokratların değil retoriğe ihtiyacı olan demos’un yararına faaliyet göstermiş olduğu kanısındayız.

3.7.1.4 Prodikos

Birinci kuşak Sofistlerin sonuncusu olarak inceleyeceğimiz Prodikos’un yaşadığı tarihler hakkında kesin bilgi olmamasına karşın İ.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığına dair bilgiler vardır. Keos’lu olduğu bilinmektedir (Freeman, 1948: 130). Çalışmalarında en başarılı olduğu alan ise retorik sanatı ile yakından ilişkili olan dilin ve terimlerin kullanılması konusudur. Protagoras bölümünde değindiğimiz üzere, Protagoras Yunan gramercinin

başlangıcını yapan kişidir. Prodikos'un da onun çalışmalarını devam ettirdiği bilinmektedir (Arslan, 2014: 52).

“Doğa Üzerine” ya da “İnsan Doğası Üzerine” isimli bir esere sahip olduğu bilinmektedir. Platon'un “Şölen” adlı eserinde kendisinden söz edilmektedir. Aristophanes'in “Bulutlar” adlı eserinde, Ksenophanes'in de “Hatıralar” adlı eserinde “Herakles'in Seçimi” adlı bir esere sahip olduğu belirtilmiştir (Freeman, 1948: 130; Arslan, 2014: 52).

Platon'un Protagoras isimli eserinde de Prodikos tartışmaya dâhil olur, burada kendisine yöneltilen sorulardan ve alınan cevaplardan onun dil çalışmaları yaptığı daha net bir şekilde görülebilmektedir (Platon, 2014a: 59,84-85). Prodikos'un elimizde bulunan ve konumuz açısından en önemli görüşü, insanların tanrıları yaratması ile ilgili fikridir. Prodikos, insanların kendilerine faydalı olan veya öyle gördükleri şeyleri tanrı olarak adlandırdıklarını iletmektedir.

“Güneş, Ay, ırmaklar ve genel olarak hayatımıza yardımı dokunan ne varsa faydaları yüzünden, Mısırlılarda Nil gibi, eskilere Tanrı olarak görünmüşler ve bunun için ekmeğe Demeter, şaraba Dionisos, suya Poseidon, ateşe Hephaistos gözüyle bakılmış ve bu, işe yarayan şeylerin her biri için böyle olmuştur” (Freeman, 1948: 130; Arslan, 2014: 53).

Cümleden anlaşılacağı üzere insanlar temel ihtiyaçlarını kutsallaştırmış ve tanrıya dönüştürmüşlerdir. Prodikos'un bu sözleri açık bir biçimde Yunan dinini eleştirmektedir. Kendisi ile ilgili daha fazla bir bilgiye sahip olamadığımız için bu eleştiri sonrası din ile ilgili nasıl bir fikir sunduğunu bilmiyoruz. Fakat tanrıtanımaç olarak nitelendirmenin mümkün olabileceğini belirten düşünürler vardır. Fakat Prodikos'un bu cümlesi üzerinden insanların sanatların üreticilerini tanrılaştırdıklarını, mesela şarabı yapan ilk kişiyi Dionisos olarak tanrılaştırdıklarını açıkladığı da ileri sürülmüştür. Ağaoğulları, Prodikos'un dinsiz olmadığını, öğrencilerini boş inançlardan ve metafiziksel korkulardan arındırmak için ve insana özgürlüğünü kazandırmak için bu ifadeyi kullandığını ileri sürmüştür (2006: 85). Prodikos'un din ile ilgili bu fikirleri, ikinci kuşak Sofistlerinden Antiphon tarafından geliştirilecektir.

Her halükârda polisin aristokratik orijinli dinini eleştirmesi bize demokrasi ile ilgili fikirleri konusunda belki bir ışık tutabilir. Ayrıca Prodikos'un ekonomik liberalizmin temel ilkelerinden birini ortaya attığı düşünülmektedir. Ksenophon'un “Memorabilia”sında Prodikos Herakles'in bir öyküsünü anlatır ve burada “zenginleşmek için toprağını ekip biçen ya da sürülerine özen gösteren kişinin aynı zamanda ülkesine de faydalı olduğunu” (Ağaoğulları, 2006: 94) ileri sürerek aristokratik geleneğe karşı sıkı çalışmayı, en önemlisi emeği yüceltmıştır. Bu iki düşüncesinden yola çıkarak Prodikos'un demos'un taraftarlığını yaptığını söyleyebiliriz.

3.7.2 İkinci Kuşak Sofistler

İkinci kuşak Sofistler, birinci kuşağın fikirlerini kendi perspektiflerine göre yorumlayarak daha radikal fikirler geliştirmişlerdir. Birinci kuşağın faaliyet gösterdiği dönem Atina polisinin en parlak dönemi olmasına rağmen ikinci kuşağın fikirlerini ortaya attıkları dönemde Atina polisi eski ihtişamını kaybetmeye başlamış, uzun süren Peloponnesos Savaşı yaşanmış ve savaşı Atina polisinin kaybetmesi üzerine polis, demokrasi tarafları ve oligarşi yanlılarının yönetimi ele geçirme mücadelelerine sahne olmuştur. Bu ortamı yaşayan düşünürlerin fikirlerinin de yaşanan olaylar gibi radikal olması şaşırtıcı değildir. Toplum ve siyaset ile ilgili çalışma yapan kişilerin yaşadığı ortamdan etkilenerek fikirlerine yön vermesi insana ait bir özelliktir. Bu durumun örneklerini Batı düşünce tarihini incelediğimizde birçok düşünürde görebiliriz.

İkinci kuşak Sofistler de birinci kuşakta tartışılan *nomos-physis* karşıtlığı, devlet, yasa, din ve ahlak konuları tartışmaların ana başlıklarını oluşturmuş, farklı Sofistler farklı sınıfların sözcülüğünü yaparak fikirlerini savunmuşlardır.

İkinci kuşak Sofistlerin bazılarının gerçekten var olup olmadıkları konusunda kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak çalışmamızda şüpheli dahi olsa literatürde ismi geçen düşünürlerin tamamı ele alınmıştır. Ayrıca birinci kuşak Sofistlerin tamamı Atina yurttaşı olmamasına karşın, ikinci kuşak Sofistlerden bazıları Atina yurttaşdır. İkinci kuşak Sofistleri ayrı ayrı inceleyerek onların fikirlerini daha detaylı olarak görebiliriz.

3.7.2.1 Antiphon

İ.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı tahmin edilen Antiphon'un Atinalı olduğu düşünülmektedir (Freeman, 1948: 134). Atina polisinde Antiphon'un yaşadığı dönemde yaşamış olan hatip ve tragedya yazarı olan kişi ile aynı kişi olup olmadığı konusunda tartışmalar devam etmektedir. Arslan, günümüzde genel olarak inanılanın durumun farklı iki kişi olduğunu belirtmiştir. Bu savunuya göre, ele alınan konular ve üslup bakımından farklar bulunduğu iletilmektedir (2014: 57). Ancak bahsi geçen kişinin aynı kişi olduğu, farklı konular ve farklı üslubun sebebinin farklı ortamlar ve farklı ihtiyaçlardan dolayı olduğu da iddia edilmektedir (Gagarin, 2002: 37-38).

Temel çalışması “Gerçek” ya da “Hakikat Üzerine” ismini taşımaktadır. Protagoras'ın aynı isimde bir esere sahip olduğunu fakat eserin kendisine ulaşamadığına yukarıda değinmiştik. Antiphon'un eserinin ise bir bölümü bulunmuştur. Ayrıca *Uyum Üzerine*, *Devlet Üzerine* ve *Devlet Adamı Üzerine* isimli eserleri vardır. Rüya tabirleri ile ilgili de bir kitabı

olduğu bilinmektedir. “*Acıdan Kurtulma Sanatı*” adlı eserin de bugün kendisine ait olduğu anlaşılmıştır (Freeman, 1948: 134).

Antiphon, birinci kuşak Sofistlerinden Prodikos’un bütün insanların aynı doğaya sahip olduğu, dolayısıyla eşit olduğu görüşünü açıkça belirterek tekrar etmiştir. İlk defa Yunan dünyasında açık bir şekilde Yunan ve Yunan olmayanlar arasında fark olmadığını, eşit olduklarını ifade eden Atinalı kişidir.

“Asil babalardan olan çocuklara saygı gösteriyor ve onları onurlandırıyoruz fakat soylunun evinde doğmayanlara ne saygı gösteriyor ne de onları onurlandırıyoruz. Birbirimizle olan ilişkilerimizde birbirimize barbarlar gibi davranıyoruz. Ancak Yunanlı olsun, barbar olsun, hepimiz her şeyde aynı doğa ile doğuyoruz. Zorunlu olan doğa yasalarına itaat etmek tüm insanlar için geçerlidir. Aynı şekilde bütün bunlar Yunanlı ya da barbar olarak ayrılmadan herkes tarafından elde edilebilir. Hepimiz ağzımız ve burnumuzla nefes alıyor, hepimiz ellerimizle yemek yiyoruz” (Freeman, 1948: 137).

Antiphon bu sözleri ile Antik Yunan insanının kendisini tanımlarken önem vererek kullandığı Yunan-barbar ayrımını net bir şekilde reddettiğini görmekteyiz. Antiphon açıkça bedensel olarak tüm insanların aynı özelliklere ve aynı ihtiyaçlara sahip olduğunu söyleyerek doğadan gelen bu benzerliği ifade etmiştir. Ayrıca madem insanlar doğadan birbirleri ile aynıysa, neden insanların soylu ve soylu olmayan, Yunanlı ve barbar olarak tanımladığını sorgulamıştır. Bu sorgulama Atina polisinde ve diğer Yunan polislerinde var olan soylu, avam ayrımının ve Yunan-barbar ayrımının doğal bir temeli olmadığını düşünüldüğünün göstergesidir. Buradan Antiphon’un insanların eşitliğine, dünya vatandaşlığına inandığını söyleyebiliriz. Prodikos ile başlayan ve Antiphon ile açıkça ifade edilen insanların eşitliği, kozmopolitizm fikri Stoacılar ile de devam edecektir.

Antiphon’un görüşüne göre insanlar doğadan eşittir. Onları ayrıma tabi tutan ve bu ayrımın devamını sağlayan şey *nomos*’tur. Gelenekler, adetler, yasalar aracılığı ile insanların eşitliği bozulmakta ve yapay sınırlar üretilmektedir. Görüldüğü üzere *nomos-physis* tartışması burada net bir şekilde tekrar gündeme gelmektedir. Antiphon’un *nomos-physis* ayrımını ele alış şekli “*Hakikat Üzerine*” adlı eserinde şu şekilde işlenmiş, adaletin ne olduğu incelenmiştir.

“Adalet bir insanın yurttaşı olduğu polisin yasasını ihlal etmemesidir. Kişi yanında şahitler bulunduğu zaman yasaları yüceltir, şahitler olmadığına, yalnız olduğunda ise doğanın yasalarını yüceltirse adalete uygun davranmış olur. Yasaların emirleri insana yapay olarak kabul ettirilir. Fakat doğanın emirleri zorlayıcıdır. Yasaların emirleri rıza ile kararlaştırılır. Fakat doğanın emirlerinde rıza söz konusu değildir, doğaldır”

“Yasayı ihlal eden kişinin yaptığı şeyi, yasa üzerinde uzlaşmış kişiler bilmezlerse o kişi utanç ve cezadan kurtulur. Fakat kaynağı doğada bulunan yasalardan herhangi birini ihlal eden kişinin yaptığı şey, insanlar tarafından bilinmese de kötüdür ve bu kötülük onların bilinmesi ile daha büyük olmaz. Çünkü burada ortaya çıkan zarar kanı bakımından bir zarar değil, gerçek bakımından bir zarardır...”

Yasanın doğru (adil) diye belirlediği fiillerin çoğu doğaya aykırıdır... Yasanın yasakladığı şeyler, onun emrettiği şeylerden doğaya daha dost veya uygun değildirler. Oysa hayat ve ölüm doğaya aittir. Doğa için yararlı olanları hayatı, onun için zararlı olanlar ölümü meydana getirir. Ancak yasaların yararlı diye belirlediği şeyler doğaya köstektir, doğanın belirledikleri ise özgür” (Arslan, 2014: 59-60; Kranz, 2014: 207).

Antiphon bu sözleriyle *nomos*'un yapaylığını bir kez daha ortaya koyarken hem onun insanlar arasında uzlaşarak, modern tabirimizle sözleşme ile yapıldığını (Ağaoğulları, 2006: 99; Cevizci, 2016: 126), hem de *nomos* vasıtasıyla adaletin sağlanamayacağını ifade etmiştir. *Nomos* “gözlerin neyi görüp görmemeleri, kafaların neyi düşünüp düşünmemeleri” (Şenel, 1968: 125) konusunda emirler vermektedir. Oysa bu insanın doğasına aykırıdır. Tabii hukuk görüşünün net bir şekilde hissedildiği Antiphon'un sözlerinden ancak doğaya uyarak adaleti sağlayabileceğimizi ifade ettiğini anlamaktayız. İlahi olduğu iddia edilen polis kanunlarının, *nomos*'un serbest düşünceye karşı koyduğu kuralları da eleştirerek düşünce özgürlüğü konusuna değindiğini görebilmekteyiz. Liberalizmin temel ilkelerinden (Heywood, 2014: 43-52) biri olan, insanların eşitliği ve düşünce hürriyeti gibi fikirlerin ilk olarak savunusunu yaparak tabii hukukun bir parçası olduğunu Antik Yunan'dan bizlere sunmuştur.

Adaletin *nomos* aracılığıyla sağlanamayacağını ise retorik konusu üzerinden örneklendirmiştir. Birinci kuşak Sofistlerden Gorgias'da gördüğümüzün aksine retoriği amaç haline getirmeyerek, adaletsizliği oluşturma konusunda retorik nasıl kullanıldığı üzerinde durmuştur. “*Hakikat Üzerine*” adlı eserinde *nomos*'un doğaya aykırı olduğu gibi iyi ve adil olan insanları ödüllendiremediği, kötü ve adaletsiz olanları cezalandıramadığını, böyle bir gücü olmadığını iletmiştir. Eğer *nomos* bu güce sahip olsaydı insana yararlı olabilirdi ancak *nomos*'a uyanların adaletin yardımından faydalanamadığını, uymayanların ise bu ihlallerden dolayı bir cezaya maruz kalmadıklarını söylemiştir. Çünkü yargı önüne çıktıklarında her iki insanın da aynı yöntem ve araçları kullandığını, retorikten (hitabetten) faydalanmak zorunda kaldıklarını söyler. Retorik ise teknik bir araçtır ve yasaya uyan ve uymayanın elinde aynı imkânlarla bulunmaktadır. Dolayısıyla *nomos*'a karşı gelen kişi retoriği karşısındaki kişiden daha etkin bir şekilde kullanarak yasaya uyanı, haksızlığa maruz kalanı alt etmektedir (Freeman, 1948: 137). Adalet *nomos* aracılığıyla değil doğaya uygun olan *physis* aracılığıyla tesis edilebilecektir (Gagarin, 2002: 66).

Antiphon'un *nomos*'u bu şekilde eleştirmesi ve *physis*'i yüceltmesi onun devletsiz ve hukuksuz bir polis düşüncesi olduğu anlamına gelmemektedir. Yasaların yeniden düzenlenmesini, bir hukuk reformu gerçekleştirilmesini istediği düşünülmektedir (Cevizci, 2016: 127). Devletin ve hukukun gereğine inanarak şu sözleri ifade etmiştir.

“İnsanlık için anarşiden daha kötü bir şey yoktur. Bu yüzden atalarımız çocukları içine itaati yerleştirdiler ki büyüyünce hiçbir büyük değişiklik (kaderin değişikliği) onları alt edemesin” (Şenel, 1968: 127; Kranz, 2014: 208).

Görüldüğü gibi Antiphon Yunan’da hem polis içindeki sosyal eşitliklerini eleştirerek bunların yapay olduklarını ifade etmiş, hem de tüm dünya insanlarını aynı seviyede görerek kozmopolit bir düşünce sergilemiştir. Yaşadığı dönemde demokrasi yürürlükte olsa dahi mevcutta insanların eşitsizliği fikrine karşı olmuştur. Sergilediği tavır kendi dönemi için devrimci ve demokratik bir duruştur. Bu tavrı sergilemesinin altında ise, artık Yunan yurttaşının *nomos*’a tanrısallık atfetmemesi, diğer Yunan polislerini hatta barbar olarak tanımlanan diğer uygarlıklarla iletişim kurarak onlarla olan benzerliğini fark etmesi vardır. En önemlisi de *nomos*’un evrensel olmadığını fark ederek, barbar olarak tanımlanan uygarlıklardaki yasaların bazılarının kendi yasalarından daha iyi olduğunu fark etmeleri sonucunda bu fikirlere ulaşılmıştır. Antiphon bu sosyal ve hukuki durumların farkına vararak analiz yapmış ve yaşadığı dönemde Atina polisinin mevcut demokrasinin sınırlarının üzerinde demokratik fikirler ortaya atmıştır.

3.7.2.2 Alkidamas

Alkidamas hakkında elimizde fazla bir bilgi bulunmamaktadır. İ.Ö. 5. yüzyılın sonu ve İ.Ö. 4. yüzyılın ortalarında yaşadığı bilinmektedir (Bakırezer, 2008: 30). Gorgias’ın öğrencisi ve Isokrates’in çağdaşı olan Alkidamas Elea’lıdır. Aristoteles’in “*Rhetorik*” adlı eserinde Alkidamas’tan aktarımlar yaptığını bilmekteyiz (Aristoteles, 1995: 83-88).

Alkidamas *nomos*’un gelenek yoluyla yerleşmiş kurallar olduğunu, devletlerin kralı olduğunu söylemiştir. Savaşları örnek göstererek de *nomos*’un ahlaki kurallar olmadığını ispatlamaya çalışmıştır (Şenel, 1968: 127; Kranz, 2014: 209). Polis halkları üzerinde kral misali hüküm süren *nomos*’un, doğal kurallar değil, gelenek sonucu ortaya çıkmış insan yapımı kurallar olduğunun farkına varmış ve bu kuralların adil, iyi ve tanrısal kaynaklı olmadığını iddia etmiştir.

Felsefeyi, “yasanın erkini tehdit eden bir kale” (Aristoteles, 1995: 172) olarak tanımlamış ve tabii hukuk görüşünü felsefe aracılığıyla ortaya koymuştur. Ancak felsefenin adaletli kuralları ortaya koyabileceğini söylemiştir.

“Tanrı herkesi hür kılmıştır, tabiat kimseyi köle yapmamıştır” (Şenel, 1968: 127; Kranz, 2014: 209; Aristoteles, 1995: 87) sözü Yunan’da ilk defa açıkça köleliğe karşı bir duruşun sergilenmesi olarak tarihe geçmektedir (Ağaoğulları, 2006: 100). Bu cümle ile özgür-köle ayırımına karşı çıkarak, köleliğin tabii hukuka aykırı bir durum olduğunu savunmuştur.

Ancak burada tabii hukuku savunurken tanrı imgesini kullanmıştır. Şenel, bunu tanrıya inananları da inanmayanları da tabii hukuka inandırmak için kasten kullanılmış bir formül olduğunu iletmiştir (Şenel, 1968: 127). Bu konuda çeşitli yorumlar yapabiliriz fakat bu açıklamanın tanrıya dayandırılmasının sebebinin, köleliği savunan ve doğal kabul edenlere karşı tez oluşturmak için tanrı imgelemine kullanmış olabileceği de düşünülmektedir.

Alkidamas'ın köleliğe karşı bu duruşunu ifade etmesine neden olan durum ise İ.Ö. 371'de Thebai polisinin Sparta polisini mağlup etmesi üzerine Messenia'daki *helot*ların özgürlüklerine kavuşmalarına aracılık etmek istemesidir. Isokrates'e bir yanıt niteliğinde olan bu söz, Isokrates'in *nomos*'a göre adil bir savaş ile ele geçirilmiş ve uzun zaman boyunca sahip olunarak miras yoluyla aktarılan şey geçerli bir mülk oluşturur düşüncesine cevap olarak verilmiştir. Messenia'daki toprak ve üzerindeki köleler Spartalılar tarafından bu tanıma uyan bir şekilde mülk edinilmişlerdi. Dolayısıyla da *helot*lara toprakları ve özgürlükleri geri verilemezdi. Bu tartışma Yunan'daki bütün köleler için değil sadece Messenia'daki köleler için yapılmıştı (Bakırezer, 2008: 30). Tartışma *helot*lar üzerinden devam etmiş olsa da Alkidamas köleliğe karşı duruşunu net bir şekilde sergilemiştir. Ancak *helot*ların Yunan olduğu için Alkidamas'ın bu şekilde tavır aldığını ileten düşünürler de bulunmaktadır (Bakırezer, 2008: 31).

Antiphon ve Alkidamas ile birlikte ikinci kuşak Sofistlerde açık bir şekilde Atina pozitif hukukunda bulunan özgür-köle, yurttaş-*meteikos*, Helen-barbar ayrımları reddedilmiştir. Kadın-erkek eşitliğine değinilmese de diğer eşitsizlikler tabii hukuk perspektifinden değerlendirilerek eleştirilmiş ve evrensel bir bakış açısı yakalanmıştır.

Alkidamas Atina'da yaşanan sınıf mücadelesinde sadece *demos*'un yanında yer almakla kalmamış, poliste *nomos*'un koymuş olduğu tüm eşitsiz sosyal belirlenimlere de karşı çıkmıştır.

3.7.2.3 Euthydemos

Euthydemos'un İ.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı bilinmektedir. Platon bir diyaloguna Euthydemos'un ismini vermiş ve burada kardeşi de sofist olan bu ailenin Khios'lı (Sakız) olduğunu aktarmıştır. İki kardeşin de her şeyi bildiğini iddia ettiklerini aktararak, kardeşi Dionysodoros ile birlikte erdemi herkese kolaylıkla öğretebileceklerini iddia ettiklerini söylemiştir. Yine aynı eserde, kendi dönemlerinde ün yapmış iki sofist oldukları belirtilmiştir. Euthydemos'un Protagoras'ın öğrencisi olduğu da literatürde yer almaktadır (Şenel, 1968: 129; Russell, 2016: 42).

Bilgi konusundaki rölativizmin Euthydemos'da uç noktalara ulaştığını görmekteyiz. “Her şey, herkese aynı zamanda ve aynı şekilde ve her zaman için aittir” (Platon, 2015b: 29) sözü hem bilgi anlamında hem de ekonomik anlamda yorumlanmıştır. Bilgi konusunda incelendiğinde, her şeyin herkes tarafından her zaman doğru olduğu vurgulanmıştır. Yine Platon'a ait başka bir diyalogda “en ufak bir şeyi bilen kişi, her şeyi biliyor demektir” (Platon, 2016b: 62) sözüyle bilgi konusundaki göreceliliğini açıkça ifade etmektedir. Bu sözlere göre herkesin düşüncesi doğru ve gerçektir. Dolayısıyla hiç kimsenin yanlışlığa düşme ihtimali yoktur. “Yanlış konuşulamayacağına göre, yanlış düşünülemez... Bu bakımdan, kesinlikle yanlış kanı (*doksa*) yoktur” (Ağaoğulları, 2006: 96; Platon, 2016b: 50).

Bu sözleri ahlak alanında da göreceliliğini ortaya koymaktadır. “Yanlış düşünmenin ve cahil olmanın olanaksızlığından ötürü, bir yanlış davranışta bulunmak da olası değildir” (Platon, 2016b: 50-51). “Herkes hep erdemli ve erdemsiz olunca, iyi ya da kötü kişi de olamaz” (Platon, 2015b: 29). Bu sözlerle kişilerin hangi sebeple olursa olsun polis değerleri ve ahlak normlarıyla kendisini sınırlamaması gerektiği düşüncesini sunar. Bu bakış açısı Aristophanes'in “*Bulutlar*” adlı komedyasında da eleştirilerek sofist eğitimin gençlerin ahlakını bozduğunu ileri sürmüş ve sofistlerin “utanç verici her şeyi doğru, doğru olan her şeyi utanç verici olarak gösterir” (Ağaoğulları, 2006: 96) olduklarını ifade etmiştir.

“Her şey herkesindir” sözünü ekonomik olarak yorumlayan Şenel ise, Euthydemos'un ekonomik eşitliği savunduğu, ancak elimizde yeterli bilgi olmadığı için bu eşitlik fikrini nasıl savunduğunu bilmediğimizi aktarır (Şenel, 1968: 128). Ekonomik eşitlik ya da ortak mülkiyet fikri Euthydemos öncesinde Pythagorasçılar tarafından dostlar arasında her şeyin ortak olması şeklinde değerlendirilerek sunulmuştu. Yine Pythagorasçı felsefeden etkilenmiş olan Platon da sofistler sonrası dönemde kendi fikirlerini aktarırken koruyucular sınıfı için bu fikri sunmuştur (Platon, 2007).

Euthydemos'un, “Her şeyin herkese aynı zamanda ve aynı şekilde ve her zaman için ait” olduğu cümlesinin mülkiyet olgusunu reddetmek için bu şekilde radikal bir şekilde sunulduğu düşünülmektedir. Bu söz, mülkiyet üzerindeki bireysel tasarrufları reddederek miras olgusunun da kabul edilmediğini göstermektedir.

Euthydemos'un isminin geçtiği bir başka eser ise Ksenophon'un “*Memorabilia*” adlı eseridir. Burada Sokrates Euthydemos'a, demokratik yönetimin başında bulunmak istediğini ve bu minvalde *demos*'u nasıl tanımladığını sorar. Euthydemos, bu sorunun cevabı olarak *demos*'un yurttaşların en yoksulları olduğunu, yaşamlarını devam ettirebilmek için gerekli imkânlara sahip olmayanları bu tanıma soktuğunu iletir (Xenophon, 2014). Buradan Euthydemos'un yukarıdaki sözlerini sadece bilginin göreceliliği adına söylemediğini

ekonomik bir yönünün de olduğunu hatta sınıf mücadelesine etkin bir şekilde dâhil olarak *demos*'un başına geçip onların siyasi yönden olduğu kadar ekonomik yönden de savunacağını görebilmekteyiz.

Euthydemos ile ilgili bahsedebileceğimiz son konu ise Platon'un tanımlamasıyla eristik yöntemini kullanarak tartışmalarda her zaman galip çıkmaya çalışmış ve kimi zaman saçma sonuçlara da ulaşmış olmasıdır. Daha önce bahsettiğimiz üzere retorik, güzel söz söyleme sanatıdır. Birinci kuşak Sofistler retorik ve tartışma sanatını (diyalektik) etkin bir şekilde kullanarak ve bu teknikleri öğreterek para kazanmaktaydılar. Ancak birinci kuşak Sofistlerden Gorgias ve Protagoras'ı incelerken değinildiği üzere retorik sanatını öğrenen kişinin bu sanatı her zaman erdemli ve mantıklı bir şekilde kullanmasının garantisi yoktur. İkinci kuşak Sofistler bu sanatı sadece iyiye ulaşmak için değil her ne olursa olsun karşısındaki kişiyi alt etme amacıyla kullanmaya başlamışlardır. Kullanılan bu teknik de özellikle Platon tarafından eristik olarak adlandırılmıştır. Euthydemos adlı eserinde eristik'in ne olduğunu tartışan Platon, “sözlerle kavga etmede ve doğru kadar yanlış sözleri de çürütmede ustalaşma” olarak tanımlamış ve Euthydemos ve kardeşinin tartışmalarda sözcüklerin anlamları üzerinde oynayarak, Sokrates'in babasının hiç olmadığı ya da Ktesippos'un babasının bir köpek olduğu gibi sonuçlara ulaşmalarını göstermiştir²⁶.

Euthydemos'un eristik yöntemini kullandığı bu şekilde aktarılırken, onun bilgi konusunda sadece sofistlik akıma uygun olarak rölativist davranmadığını, ekonomik anlamda eşitliğe dayanan demokratik bir yönetimin taraftarı olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.

3.7.2.4 Lykophron

Hangi poliste doğduğu bilgisi bulunmayan Lykophron'un İ.Ö. 4. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı bilinmektedir. Gorgias'ın öğrencisidir ve metafizik, siyaset ve siyaset bilimi ile ilgilendiği kayıtlara geçmiştir (Freeman, 1948: 129).

Kendisine ait olduğu bilinen cümlelerden ilki, “asilliğin parlaklığı pek belli olmayan bir şeydir, şerefi yalnızca kelimelerdedir” (Freeman, 1948: 129; Kranz, 2014: 209) şeklindedir (Ağaoğulları, 2006: 100). Bu cümle aynı zamanda Aristoteles'in “*Rhetorik*” adlı eserinde de bulunmaktadır. Bu cümle Aristoteles tarafından *nomos*'un belirlediği kalıtsal ayrıcalıkların, tabii hukukta bulunan insanlığın eşitliği kuralına aykırı olduğunu Lykophron'un vurguladığı şeklinde yorumlanmıştır (Aristoteles, 1995: 91). Cümleyi incelediğimizde soyluluğun *nomos* tarafından tanımlanmış bir olgu olduğunun vurgulandığını görebiliriz. Özellikle cümlenin “şerefi yalnızca kelimelerdir” kısmı hem soyluluğu eleştirerek soylu-avam tanımlamasına

²⁶ Sofistik tartışmanın etkisi çok uzun yıllar sürmüştür. Ibn-i Sina'nın sofistlik tartışma ile ilgili yazılarının bulunması ve tartışmalarda bu köpek örneğinin de geçmesi önemlidir (Sina, 2014: 90).

karşı çıkması hem de *physis-nomos* tartışmasında Lykophron'un *nomos*'a bakış açısını yansıtmaya açısından önemlidir.

Lykophron'dan elimize ulaşan diğer bir cümle ise şu şekildedir; “yasalar, insanlara karşılıklı olarak hakkı garanti eder” (Freeman, 1948: 129; Kranz, 2014: 209; Aristoteles, 2006: 84). Bu cümle ile Lykophron'un toplum sözleşmesi fikrini ortaya atan ve savunan bir düşünür olduğu düşünülmektedir. Lykophron'un, devleti toplum sözleşmesine dayandırarak, insanların hukukun garantörlüğünde bir araya geldiklerini ve bir araya gelirken de birbirlerine eşit olduklarını dolayısıyla karşılıklı rızaya dayanarak hukuk kurallarını ihdas ettiklerini düşünmüş olabileceği literatürdeki genel kanıdır. Ancak kanunların insanlara karşılıklı olarak hakkı garanti etmesi fikri, insanların sözleşme aracılığıyla değil de doğrudan tanrıların kanunlarını benimseyerek birbirlerine karşı haklarını garanti almış olabilecekleri durumu da düşünebilir.

Toplum sözleşmesi fikrini net bir şekilde savunduğunu söylemesek de soyluluk ile ilgili cümlesini ve yasalar ile ilgili cümlesini bir arada düşündüğümüzde Lykophron'un yasayı tanrısal bir kökenden değil insan eseri olarak düşündüğünü açıkça görebiliriz. Toplum sözleşmesi fikri daha önce incelediğimiz diğer Sofistlerde de açıkça olmasa da hissedilen bir durum olduğundan, bu fikrin Lykophron'da olgunlaşarak bu şekilde ifade edilmiş olması da muhtemeldir. İnsanların eşitliği fikrine dayanan ve toplumdaki soylu-avam karşıtlığına karşı çıkan Lykophron'un yasaların ihdas edilişi konusunda da insanları eşit bir pozisyonda karşılıklı rızaya dayanan bir pozisyonda düşünmesi hem Platon tarafından hem de Aristoteles tarafından eleştirilmiştir. Aristoteles, Lykophron'un tanımladığı şekilde bir araya gelen topluluğun ancak savaş için kurulan bir ittifak olabileceğini oysa polis bir ittifaktan çok daha fazlası olduğunu iletmiştir (Aristoteles, 2006: 84).

Lykophron'un açıkça doğa durumu-uygar durum ayrımı öngördüğünü, doğa durumunda ahlak ve yasal kuralların olmadığını, geçerli olan tek şeyin ise güçlünün hakkı ilkesinden bir orman kanunu olduğu, devletin ise sözleşme aracılığıyla yapay olarak oluşturulduğunu saptadığı gibi yorumlar da yapılmaktadır (Yalçinkaya, 2011: 77). Lykophron'un elimize ulaşan cümleleri ve kendisi hakkında ulaşabildiğimiz bilgilere dayanarak kendisinin toplum sözleşmesi fikrine sahip olduğu yorumunu yapabilmekteyiz. Fakat çalışmamızdaki incelemelerde, Yalçinkaya'nın ifade ettiği şekilde bir doğa durumundan ve güçlünün haklılığı gibi Lykophron'a ait bir fikre rastlanmamıştır. Sözleşme fikrine sahip olduğu konusunda hemfikir olarak devletin yapay bir kurum olduğunun söylenmesi toplum sözleşmesi fikrine sahip bir kişi için uygundur. Ancak buradan doğa durumu tanımlanması ve

orman kanunu betimlemesi Lykophron'a değil, ikinci kuşaktan farklı Sofistlere ait görüşlerdir.

Lykophron'un polis sözleşmesi ile kurulduğunu düşünmesi ve insanları eşit olarak kabul etmesi, Atina polisinin geleneklerine ve aristokratik kültürüne ciddi anlamda bir eleştiridir. Daha önce de açıkladığımız üzere, polis sadece Atinalılar için değil, tüm Yunanlılar için tanrılar tarafından bahşedilen kutsal bir oluşumdur. İnsanı merkez alan bir bakış açısıyla polis insanlar arasındaki anlaşmanın ürünü olduğunun söylenmesi hem tanrıların hem de polis hamiliğini yapmaya çalışan aristokratik kültürün reddi anlamını taşımaktadır. Lykophron'a ait elimizde daha fazla bilgi olmadığı için, onun hakkında yapabileceğimiz yorumlar bunlarla kısıtlı kalmaktadır.

3.7.2.5 Thrasymakhos

Khalkedon'da (bugünkü Kadıköy) İ.Ö. 459'da doğduğu ve İ.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısında etkin olduğu bilinmektedir (Şenel, 1968: 132; Freeman, 1948: 131). “*Kamu Nutukları*”, “*Merhamete Çağrı*”, “*Retorik Dersleri*”, “*Büyük Ders Kitabı*” gibi kitaplara sahip olduğu bilinmektedir. Gorgias'ın öğrencisi olduğu ve retorikle ilgilendiği düşünülen Thrasymakhos'un eserlerinin çoğu retorik ve dil çalışmaları ile ilgilidir (Arslan, 2014: 63). Ancak “*Kamu Nutukları*”nda siyasi görüşüne dair bilgiler yer almaktadır. Ayrıca Platon'un “*Devlet*” adlı eserinde de kendisi ile ilgili bilgi edinebildiğimiz diyaloglar yer almaktadır (Freeman, 1948: 131; Aristoteles, 1995: 164; Platon, 2007: 19-25).

“*Kamu Nutukları*” adlı eserinde, Atina polisinde faaliyet gösteren demokrat ve oligarşik partilerin arasında bulunan çatışmaların, polisi olumsuz koşullara sürüklediğini aktarır. Yazının devamında ise Atina polisinin eski günlerine özlemini sergileyerek, yaşlıların devlet yönetimi üzerine öğütler verdiği ve gençlerin de zorunlu olmadıkça konuşmadıkları zamanlardan bahseder. Tahmini olarak bahsettiği dönemin, aristokratların etkin olduğu ve demokrasiye adım adım geçiş süreci olduğunu düşünmekteyiz. Bu eseri yazdığında Thrasymakhos'un gençlik yıllarında olduğu tahmin edilerek, Atina polisinin demokratik koşullarından yararlanarak kendisinin de polis kaderi üzerine fikir sunduğundan bahseder. Çünkü yöneticilerin hatalarının bedelini yönetilenlerin ödediğini söyler. Ayrıca yönetenlerin yanılacaklarını söyleyerek, kanunların yönetenlerin işine gelen şekilde düzenlendiğini ifade etmiştir (Platon, 2007: 18). Bu sözlerle *nomos*'u eleştirerek tabii hukuk-pozitif hukuk ayrımının farkında olduğunu ve *nomos*'u kutsal örüntülerinden sıyrarak yönetimi sorgulama yoluna gittiğini görmekteyiz. Poliste faaliyette bulunan iki partinin de “atasal anayasa”yı istediklerini fakat farklı şeyler istiyorlarmış gibi sürekli çatışma halinde olduklarını iletir

(Freeman, 1948: 131). “Atasal anayasa” bu dönemde şu şekilde tanımlanmaktadır. Atina’yı kuran ve Persleri mağlup eden aristokratların ve Atina’yı en parlak seviyeye ulaştıran Solon, Kleisthenes, Perikles demokrasilerinin yönetimlerini anlatan bir kavramdı (Şenel, 1968: 134). Thrasymakhos her iki partinin de atasal anayasanın uygulanmasını istediğini fakat farklı şeyleri istediklerini söylüyorlardı.

Thrasymakhos’un iki parti de aynı şeyi istiyorlar derken kastettiği şeyin, polis yönetiminde aristokratlara *demos*’tan daha fazla söz hakkı tanındığı ılımlı demokrasiden yana olması durumunun ipucu olabileceği gibi yorumlar yapılmıştır (Şenel, 1968: 134). Biz bu yoruma katılmamakla birlikte, Thrasymakhos’un iki grup arasındaki sınıf savaşını çözümlediğini ve her iki tarafın da aynı şeyi istediğini söylemesine rağmen kendi sınıfının çıkarları için savaştığını çözümlemiş olmasını dikkate değer bulmaktayız.

Thrasymakhos’un diğer bir fragmentinde ise şu cümle yer almaktadır. “Yunanlılar olan bizler, bir barbar olan Arkhelaos’un köleleri mi olacağız?” (Freeman, 1948: 131) demiştir. Bu cümle Larissa halkı adına yapılan konuşmada yer almaktadır. Burada bahsi geçen Arkhelaos Thrasymakhos döneminin Makedonya kralıdır. Bu cümlenin incelememiz açısından önemi Thrasymakhos’un Antiphon’da gördüğümüz insanların eşitliği fikrine inanmadığını göstermesidir. Yunan-barbar ayrımını aşamamış olan Thrasymakhos’un barbarlara karşı halkın bir arada olmasını öğütlediğini görmekteyiz.

Belki de literatürün tamamına Thrasymakhos’un kuvvet kuramından yana olduğunu söyleten asıl fikirler ise Platon’un “*Devlet*” adlı eserinde Thrasymakhos’a atfettiği düşüncelerdir. Burada geçen diyaloglardan incelememiz açısından en önemli gördüklerimiz şu şekildedir.

“Her toplumda yönetim kimdeyse güçlü odur... Her yönetim, kanunlarını işine geldiği gibi koyar. Demokratlık demokratiğe uygun kanunlar, zorbalık zorbalığa uygun kanunlar, ötekiler de öyle. Bu kanunları koyarken kendi işlerine gelen şeylerin, yönetilenler için de doğru olduğunu söylerler; kendi işlerine gelenden ayrılanları da kanuna, doğruluğa aykırı diye cezalandırırlar... Doğruluk her yerde birdir: Yönetimin işine gelendir. Güç de yönetende olduğuna göre, düşünmesini bilen bir adam bundan şu sonuca varır: Doğruluk güçlünün işine gelendir” (Platon, 2007: 17-18).

Thrasymakhos’un bu diyalogdaki “her yönetim, kanunlarını işine geldiği gibi koyar” sözüne odaklanarak, siyasal iktidarı güce indirgediği, siyaset ilişkisini güç ilişkisine indirgeyerek gücün siyasal iktidarı ele geçirmede ve sürdürmedeki tek araç olduğu yorumu yapılmıştır (Ağaoğulları, 2006: 104). Bu çözümlene doğru olmakla birlikte Thrasymakhos’un buradaki konuşmasının tamamını ele aldığımızda yaşadığı dönemdeki hukuk ve devleti realist bir şekilde inceleyerek bir değer yargısında bulunmadığını görebiliriz. Ayrıca devleti, yönetici sınıfların diğer sınıflar üzerindeki sömürü aracı olarak gören Marksist doktrini de hatırlatacak

şekilde devlet tanımlanmış ve anarşistlerin devlete bakış açılarına benzer şekilde “devlet, adalet güçlünün işine gelendir” demiştir (Şenel, 1968: 135). Thrasymakhos’un bu sözlerinden değer yargısız bir inceleme yapmış olduğunu çıkardığımız gibi diyalogun devamında söylediği sözlerden de aslında bu durumdan memnun olmadığını ama düzenin bu şekilde işlediğini gösteren diğer cümleler de şu şekildedir.

“Doğrulukta doğru, aslında başkası için yararlı olan, yani güçlünün, yönetenin işine yarayan şeydir. Güçsüzün, yönetilenin zararlıdır. Eğrilikse tam tersine. Güçlü üstün olduğu için yönetilenler, güçlünün işine geleni yaparlar... Bir doğruyla bir eğri ortak olsa, bu ortaklığın sonunda, doğru hep zararlı çıkar. Devlete vergi vermek gerekince, ikisinin de malı eşit olduğu halde, doğru adam çok, eğri adam az verir. Ama almaya gelince, iş tersinedir... Öyle bir eğrilik düşün ki, onu yapanı mutluluklara ulaştırıyor. Gördüğü haksızlıklara rağmen, onu yapmayı sefil, perişan ediyor. İşte böylece sonuna varan eğrilik, zorbalık dediğimiz düzenin ta kendisi olur. Zorba, başkalarının mallarını azar azar değil, zorla, toptan alır. Bu mallar ister Tanrıların olsun, ister devletin. Oysa ki, herhangi bir adam onun yaptığı eğriliklerin birini yapacak olsa, cezasını görür...yurttaşların mallarına el sürmekle kalmayıp onları köleliğe de sürükleyen kimseye çirkin adlar verilmez. Yalnız kendi yurttaşları değil, eğriliği sonuna vardiyan bu adamı bilen herkes, ona muradına ermiş mutlu adam der. İnsanlar eğriliği, eğrilik yapmak korkusundan değil, eğriliğe uğramak korkusundan ayıplarlar... Doğruluk güçlünün işine gelendir. Eğrilikse, kendimize yararlı olan, kendi işimize gelendir” (Platon, 2007: 24-25).

Diyalogun bu bölümü incelememiz açısından çok önemlidir. Thrasymakhos burada en önemli şeyin gücü elde etmek olduğunu, siyaset alanında dini ya da ahlaki değerlerin bir anlamı olmadığını açıkça ifade etmiştir. Doğru-yanlış kavramlarının ne olduğunu tanımlayan da zaten yönetenin kendisidir. Dolayısıyla kişiler yönetenin kurallarına uymayarak kendi yararını gözetebilir. Machiavelli’nin görüşlerini andıran bu sözlerle gücü övmüş ve otoriteyi yadsıyan düşüncelerini ifade etmiştir (Ağaoğulları, 2006: 105). Bu görüşler demokrasi yönetimi için eleştiri olabileceği gibi aristokrat ve diğer tüm yönetimlerin eleştirisi olabilecek niteliktedir. Ayrıca bu sözler üzerinden La Boetie’nin de “Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev” (Boetie, 2014) eserinde vurguladığı üzere tüm iktidarların kökeninde tiranlığın yattığı düşüncesine de ulaşabilmemiz mümkündür.

Ayrıca bu cümlelerden Thrasymakhos’un yaşadığı düzende adaletsizliklerin onu karamsar bir duruma sokmuş olmasından dolayı, Platon’un ifade ettiği şekilde “güçlü haklıdır” söylemini savunmadığını, bu söylemi mevcut durumun çözümlemesini yaparak sisteme bir eleştiri olarak sunduğunu düşünmekteyiz. Çünkü hangi eserinden olduğu bilinmeyen ama kendisine ait olduğunu bildiğimiz fragmentinde şu ifadeleri sunmuştur.

“Tanrılar insanlar arasında olanları görmüyorlar, aksi halde insanlar arasında kutsal şeylerin en büyüğü olan adaletin bulunmadığını görmemezlikten gelemezlerdi. Çünkü görüyoruz ki insanlık bu erdemi kullanmıyor” (Freeman, 1948: 132; Şenel, 1968: 135).

Thrasymakhos'a ait olan tüm bu cümleleri bir arada değerlendirdiğimizde, kendisinin hangi yönetim biçimi olursa olsun, yönetimi ele geçirenlerin devleti kendi çıkarlarına göre yönettiğini, herkesin çıkarına olması gereken adaleti dahi kendi çıkarlarına göre düzenlediklerini iletmiş, gerçek anlamda adaletin değil de kuvvetin devlete hâkim olduğunu ironik bir biçimde ifade etmiştir. Kuvvetin değil, adaletin savunuculuğunu yapmış ve bunu açıkça ifade edebilecek kadar değerlendirmiştir.

3.7.2.6 Kallikles

Kallikles ile ilgili bilgilerimize sadece Platon'un "*Gorgias*" adlı eserinden elde edebiliyoruz. Kallikles'in gerçekten yaşayıp yaşamadığı konusunda kesin bilgi yoktur. Platon'un Sofist düşünüşün mantıksal sonuçlarının hangi boyutlara ulaşabileceğini göstermek için bu karakteri oluşturduğu da düşünülmektedir. Ancak Platon'un eserlerinin neredeyse tamamında yaşamış olan insanlar diyaloglara dâhil edilmiştir. Platon, "*Gorgias*" eserinde Kallikles'i genç ve demokrat bir Sofist olarak sunmuştur (Platon, 2015a: 60). Bazı antikite uzmanları, Sofist Kallikles'in İ.Ö. 411 yılında gerçekleşen oligarşi darbesinde ortadan kaldırılmış olabileceğini düşünmektedirler (Şenel, 1968: 136).

Kallikles kuvvet kuramını savunurken düşüncesini *nomos-physis* karşıtlığı üzerinden kurmuştur. Sokrates'in "haksızlık etmenin haksızlığa uğramaktan daha çirkin olduğunu" (Platon, 2015a: 61) söylemesi üzerine Kallikles, "gerçeği aramak bahanesiyle, doğaya göre değil de yasalara göre güzel olan üstüne konuştuğunu" (Platon, 2015a: 61) söyleyerek, "çoğunlukla, doğa ve yasalar birbirine karşıttır" cümlesi ile *nomos* ve *physis*'in birbirine karşıt olduklarını ifade etmiştir. Ve yine yukarıdaki cümlesinden *nomos*'un yapay kanunlar olduğunu, gerçek olanın ve olması gerekenin de *physis*'in kurallarının geçerli olmasını savunduğu nettir. Çünkü konuşmasının devamında *nomos*'un nasıl ve hangi gruplar tarafından ortaya konulduğunu şu şekilde ifade etmiştir.

"Bana göre, yasalar güçsüz insanlar için ve onların büyük bir bölümü için yapılmıştır. Bu nedenle de yasaları kendi çıkarlarını düşünerek yaparlar ve yine kendi çıkarlarını düşünerek bu yasaları ya överler ya da alaya alırlar. En güçlü olanları, kendilerine üstünlük sağlayabilecek olanları korkutmak ve bu üstünlüğü elde etmelerini engellemek için, kendi payına düşenden daha çoğunu elde etmeye çalışmanın ayıp ve haksızca bir şey olduğunu ve de başkalarından daha fazlasına sahip olmak istemenin tam anlamıyla bir haksızlık sayıldığını söylerler. Ama kendilerine gelince, daha üstün alanlarla eşit değerde olmaktan başka bir şey arzulamazlar sanırım" (Platon, 2015a: 62).

Nomos'un insan eseri olduğunun net bir şekilde tekrar ifade edildiği bu sözlerin daha önemli bir kısmı Kallikles'in kanunları zayıf çoğunluğun kuvvetlileri sınırlamak için ve onların üstün olmalarını engellemek için yaptıklarını ifade etmektedir. Ayrıca haklılık ve haksızlık konusunda da diğer Sofistler gibi yasanın doğaya uygun olmadığını söylerken

kuramını *demos*'un aleyhine kurduğu için mantıksal olarak onların kuramlarına zıt bir sonuç çıkmaktadır. Çünkü Kallikles zayıf çoğunluğun kendi çıkarına göre *nomos*'u hazırladığını ve ahlaksal normları da bu mantık ile düzenlediğini ifade etmektedir. Konunun başında ifade ettiğimiz üzere Platon “*Gorgias*” eserinde Sokrates aracılığıyla Kallikles’i demokrat olarak tanıtmış hatta “Atina *Demos*’u bu görüşe karşı çıkarsa, sen de hemen görüşünü savunmaktan vazgeçiyor ve sözlerini onun isteklerine göre ayarlıyorsun” (Platon, 2015a: 60) diyerek Kallikles’in *demos*'un isteklerine göre hareket ettiğini söylemektedir. Ancak *nomos* ve yönetim ile ilgili aktarılan fikirleri bu tavra hiç uygunluk göstermemektedir. Kallikles’in kendisine ait olan bir fragmente de ulaşamadığımız için ancak şu yorumları yapabiliriz. Ya Kallikles gerçekten doğadan güçlü olanın zayıflara hâkim olmasını savunuyor fakat poliste etkin olmak için söylemlerini *demos*'a göre yönlendiriyor ve bunu da hoşnut olmadan yapıyordu ya da Platon düşüncelerinin temellerini kurmak için demokrat Kallikles’e kendi fikirlerini söyletiyordu. Ancak elimizde sadece “*Gorgias*” eserinden bilgiler olduğu için bu eserde sunulan görüşlere göre incelememize devam edeceğiz.

Kuvvetlinin yönetimde olmasının doğru olduğunu Kallikles şu ifadelerle savunmaya devam etmiştir.

“Doğanın kendisi bile en mükemmelin en fenadan, en güçlünün de en zayıftan daha üstün olmasının doğru olduğunu söylüyor ve bunun yalnızca hayvanların dünyasında değil, insanların dünyasında da böyle olduğunu... kanıtıyor ve bütün ırklarda, en güçlünün zayıfa hükmetmesinin, üstelik ondan daha üstün olmasının kabul edildiğini gösteriyor” (Platon, 2015a: 62-63).

Kallikles doğaya uygun olanın, yönetim hakkının kuvvetliye ait olduğunu savunarak Pers imparatoru Kserkses’in ve babasının da Yunanistan’ı bu hak adına işgale giriştiklerini, doğa yasasına göre hareket ettiklerini savunur. Ayrıca “en mükemmel ve en güçlüleri, aynen aslan yavruları gibi küçük yaşta alıp... onlara eşitliğe saygı göstermenin gerektiğini, güzelin de doğrunun da bu olduğunu öğretiriz” (Platon, 2015a: 63) sözleriyle de demokrasi yönetiminin doğası güçlü olan insanları, güçsüzlerin yasalarına ve toplumsal normlarına göre yetiştirerek, onların yönetimi ele geçirmelerini önlediklerini ifade etmektedir. Bu söz demokratik polisin toplumsal normlarını çözümlenme konusunda başarılı olsa dahi biraz önce de ilettiğimiz şekilde demokrat bir Sofiste uygun görünmemektedir. Yukarıdaki cümle şu şekilde devam ederek güçlüye doğanın sunduğu doğruluğun ne olduğunu ifade etmektedir.

“Ama bütün bu bağları sarsıp koparacak ve böylece onlardan kurtulacak güçte bir insan çıkarsa ortaya, eminim ki, yazılarımızı, büyülerimizi ve de doğaya uymayan bütün yasaları çiğneyerek baş kaldırır ve kölemiz iken efendimiz olur; işte o zaman doğa doğruluğunun tüm gücüyle parladığını görürüz” (Platon, 2015a: 63).

Burada açıkça *nomos*'un yazıdan ibaret kurallar olduğunu, *physis*'e aykırı olduğu için de üstün kişinin bu yazılı kuralları tanımayarak hak ettiği doğruyu elde edeceğini ifade

etmektedir. Tabii hukuku eşitliğe dayandıran Sofist kuşağın çoğunluğuna karşın Kallikles aynı doğayı orman kanunu şeklinde düşünerek güçlünün istediği her şeyi elde edebilmesinin doğal olduğu sonucuna ulaşmıştır. Burada kastettiği yönetimde bulunmasını istediği güçlü kişi ya da kişileri “devlet işlerini gerektiği gibi yönetebilecek olan hem zeki hem de cesur insanları” (Platon, 2015a: 73) kastettiğini de belirtmiştir. Aynı zamanda bu üstün insan fikri Eski Yunanca filoloğu olan Nietzsche’nin üstün insan doktrinini²⁷ de hatırlatmaktadır. Yunan ile olan ilgisini de düşündüğümüzde Kallikles’in bu fikirlerinin kendisini etkilemiş olabileceğini söyleyebiliriz (Ağaoğulları, 2006: 105; Cevizci, 2016: 129).

Kallikles, “İyi yaşamak için tutkuları bastırmamak, tersine onların olabildiğince gelişmesini sağlamak... her türlü istekleri yerine getirme”nin (Platon, 2015a: 74-75) insan için doğaya göre güzel ve doğru olduğunu aktarır. *Nomos*’un ve toplumsal normların doğanın kurallarına karşı gelerek ve bunun gerçekleşmesinden de korktukları için ılımlığı öğütlediklerini söylemiştir. “Bolluk içinde yaşama, ölçsüzlük ve özgürlük güçlüyse, erdemi ve mutluluğu oluşturur; geri kalan bütün güzel düşünceler, doğaya aykırı olan bu uzlaşmalar saçmadır” (Platon, 2015a: 75) sözleriyle de toplumsal normlarda bulunan ılımlılık öğretisine açıkça karşı çıkmış ve insanların bir araya sözleşme aracılığıyla geldiğini de ifade etmiştir. İnsanlığın erdemi konusunu siyasi alana da şu şekilde aktarmıştır.

“En iyi ve en kudretli insanlar, kamu işlerinden anlayan ve cesur olan insanlardır; devlet yönetmek onların işidir ve aynen yönetenlerin yönetilenlerden daha varlıklı oldukları gibi, onların da ötekilerden daha varlıklı olmaları gerekmektedir” (Platon, 2015a: 74) sözleriyle sadece güce değil aynı zamanda akıl ve bilgi gücüne sahip yani her yönden güçlü kişinin savunusunu yaptığını görmekteyiz. Kallikles hukukun ortadan kalktığı ve güçlünün orman kanunu dâhilinde istediğini yaptığı bir durumu değil, hukukun geçerli olduğu ancak güçlüyü engellemeyen bir şekilde düzenlenmiş olması gerektiğini savunmaktadır.

Bu diyaloglarda geçen ve Kallikles’in savunduğu söylenen ifadelere baktığımızda onun aristokrat bir yönetimi, hatta üstün bir kralın olduğu bir yönetimi savunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak yukarıda da değindiğimiz gibi hem Kallikles’in diyaloga dâhil olduğu bölümde demokrat olarak tanıtılması hem de diyaloglarda (Platon, 2015a: 112), Sokrates Perikles’in demokratik uygulamalarını eleştirirken onun karşısında Perikles’i savunur durumda olmasında da açıkça *demos*’un taraftarlığını yaptığını görmekteyiz. Konunun girişinde değindiğimiz üzere Kallikles gerçekten var olduysa bile sınıf mücadelesinde hangi tarafı desteklediğini bilmemekteyiz. Ancak Platon’un Kallikles’i

²⁷ Bu doktrin ile ilgili daha detaylı bilgi için Nietzsche’nin “Ahlakın Soy Kütüğü Bir Polemik” adlı eseri incelenebilir (Nietzsche, Ahlakın Soykütüğü Üstüne Bir Polemik, 2011).

kendisinin yarattığı ve her yönüyle Sofistleri eleştirmek için kullandığı bir karakter olma ihtimali bize yüksek bir ihtimal olarak görünmektedir.

3.7.2.7 Kritias (İ.Ö. 480-403)

Sofistler arasında Atinalı olan ve Sofist olarak anılan ikinci kişi Kritias'dır. İ.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısında etkin olmuştur. Platon'un akrabası ve Atina'nın soylu ailelerinden birine mensup olduğu bilinmektedir. Platon'un "*Kritias*" adlı bir eseri olmasına karşın burada Kritias'ın siyasi ya da Sofistik fikirlerinden bahsetmez, Atinalıların kökeni ile ilgili Solon'un Mısır'dan öğrendiği hikâyeyi aktarır (Platon, 2001: 18-21). Şiir ve düz yazı şeklinde çok sayıda eser üretmiştir. "*Anayasa Üzerine*", "*Tartışmalar*", "*Aforizmalar*" adında nazım eserlerinin yanı sıra siyasi fikirlerini de iletmiş "*Sisyphos*" adlı oyunu Kritias'a aittir. Sofistlik mesleğini icra etmemiştir. Asil bir aileden olan Kritias'ın bu mesleği yapmasına imkân da bulunmamaktadır. Ancak Sofistlerin öğrencisidir ve bazı Sofistlerin görüşlerini siyasi alanda pratiğe dönüştürmüştür. Siyasi fikirlerini incelediğimizde de görebileceğimiz üzere Sparta hayranı ve aristokrasinin destekçisi hatta temsilcisi sayılabilir. Atina oligarşi partisinin bir üyesidir. Sparta polisinin Peloponnesos Savaşı'nda Atina polisini yenmesi üzerine, Atina polisinde kurdurduğu oligarşik otuzlar tiranlığı yönetiminin başındaki kişidir. Gorgias'ın öğrencisi ve "hak kuvvetlinindir" fikrine inanmış ve pratik olarak da uygulamaya koymuştur (Freeman, 1948: 141; Arslan, 2014: 70; Şenel, 1968: 123).

Sisyphos adlı oyununda Protagoras benzeri bir doğa durumu ortaya koymuştur. Ancak Protagoras'ın kurduğu insanların eşitliği prensibine dayanan ve bizim ortaya atılan ilk toplum sözleşmesi kuramı olarak düşündüğümüz sözleşme kuramını, aristokratik bakış açısıyla tekrar yorumlamış ve kuvvet kuramına dayanan, kendi toplum sözleşmesi kuramını ortaya koymuştur. Ancak bu sözleşmenin bütün insanların katıldığı değil, düzenin soylular tarafından ve soyluların düşüncelerine göre kurulduğu bir sözleşme olduğunu görmekteyiz (Ağaoğulları, 2006: 98). *Sisyphos* eserinde insanların bir araya geldiklerini ancak hukuka dayalı bir devleti oluşturamadıkları için düzenin sağlanmadığını, ilkel bir şekilde yaşayan insanların amacına ulaşmak için sadece kuvvete başvurduğu bir doğa durumu çizmektedir. İnsanlar bu şekilde yaşarken iyilik ödüllendirilmediği gibi kötülük de cezalandırılmamaktadır. Buna bir son vermek için insanlar yasaları yapmışlar ve bu şekilde kimsenin insanlar arasında haksızlık yapmasına engel olmuşlardır. Çünkü insanların şahitliğinde yapılan kötülüklere karşı yasa ceza öngörmüştür. Fakat insanların olmadığı yani kimsenin görmediği yerlerde yapılabilecek kötülükler için hukuki bir yaptırım bulunmamaktadır. Bunun üzerine kurnaz bir kişi tanrıları yaratmıştır. Tanrıların, her şeyi ve herkesi gören, her ne olursa olsun kötülük

yapanların cezasını verecek güce sahip olduğu insanlara öğretilmiştir. Böylece insanlar gizli bir şekilde de olsa kötülük yapamayacak ve her zaman izlendiğini bilerek korkacaktır (Kranz, 2014: 212-214; Freeman, 1948: 144-145).

Bu eser Kritias'ın Sofistik fikirleri nasıl yorumladığı konusunda bize detaylı bir bilgi sunmaktadır. Yasanın insanlar tarafından yapıldığının söylenmesi açıkça Kritias'ın *nomos-physis* tartışmasındaki safını belli etmektedir. Soylu Kritias'ın *nomos*'un taraftarlığını yapmaması, aldığı Sofistik eğitimin belirtisi olabileceği gibi, aristokrasinin artık *nomos* üzerinden hâkimiyet sağlanamayacağını farkına varmış olabileceğinin de göstergesi olabilir. Eserde aktarılan hikâyeye ile ilgili yapabileceğimiz diğer bir yorum ise Kritias'ın kuvvet kuramı ile ilgilidir. Kritias fragmentte doğa durumundan bahsederken insanları “hayvanımsı ve kuvvetin uşağıydı, iyiler ödüle kavuşmuyordu, kötüler cezasını bulmuyordu” (Kranz, 2014: 212) sözleriyle tanımlamıştır. Bu sözlerden Kritias'ın kuvvet kuramını kaba kuvvete dayandırmadığını anlamaktayız. Kaba kuvvet iyilerin hakkını gasp etmektedir. Peki, Kritias'ın tanımladığı iyi insanın özellikleri nelerdir. Kritias'ın Atina polisine mensup bir soylu olduğunu düşünerek kuvvet kuramını yani “hak kuvvetlinindir” savunusunu akıl, karakter ve soy üzerine kurduğunu düşünmekteyiz. Bu hikâyenin iyi insanları ise bu şekilde aristokratlar olmaktadır. Aristokratlar kendilerini her zaman akıl, karakter ve soyluluk bakımından ayrıcalıklı görmüşlerdir. Dolayısıyla Kritias'ın mantığına göre aristokratlar, çokluğun yani kötülüğün zulmünden kaçınarak yasaları oluşturmuşlar ve yine kendilerini her zaman güvende tutabilmek için de tanrıları yaratmışlardır. Bu şekilde Kritias tanrılar hakkında ve *nomos* hakkında Sofistlerin birçoğunun iddia ettiği fikirleri kabul etmiş fakat kendi açısından yorumlamıştır. Tanrılar konusundaki fikirleri ise artık aristokrasinin tanrıları kullanarak yönetimde hak iddia edemediğinin göstergesidir. Aristokrasi din üzerinden halkı ikna edemediğini fark etmiş, yönetimin tekeline sahip çıkma iddiasını aklın, karakterin ve soyluluğun verdiği ayrıcalığa dayandırmıştır. Çünkü din insanların uydurduğu ve siyasi amaçlar için kullanılan bir masaldan ibarettir. Dolayısıyla aristokrasi en güçlüünün hakkı ilkesini savunmuştur.

Kritias, biraz önce de belirttiğimiz üzere bir Sofist değildir ancak Sofistlerden öğrendiği fikirleri aristokrat sınıfın çıkarlarına göre yeniden düzenlemiş ve “*Sisyphos*” eserinde olduğu şekilde açıklamaya çalışmıştır. “*Sparta Anayasası Üzerine*” adlı bir eser de kaleme almış ve burada soylu çocuklarının nasıl dünyaya geldiğinden bahsetmiştir. Ayrıca Spartalıların kamusal köleleri olan *Helotlar* ve Spartalıları arasındaki farkları da burada sıralamıştır (Freeman, 1948: 146).

Sparta hayranı olduğunu ve soyluların yönetimde bulunması gerektiğine inandığını bildiğimiz Kritias, Thrasymakhos'un serzenişte bulunduğu şekilde otuzlar tiranlığı döneminde siyasi iktidarı eline geçirerek, hiçbir kurala bağlı kalmadan, adalet güçlüünün işine gelendir

fikrine paralel olarak sekiz ayda binlerce kişiyi idam ettirmiştir. Sekiz ay sonunda ise demokratlarca yönetimden uzaklaştırılmıştır. Kendisi ile ilgili ulaşılabilen bilgiler bunlarla sınırlıdır.

SONUÇ

Atina polisi *genos* (kabile) örgütlenmelerinin bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Bu birleşme sonucunda *genos*ların ileri gelenleri arasından poliste bir krallık örgütlenmesinin oluştuğunu görmüş olduk. Bu krallık örgütlenmesi zamanla bir aristokrasiye dönüştü. Toplumsal yapı, polisin ilk ortaya çıkışından itibaren aristokratlarla *demos*tan oluşan ikili bir yapı idi. Zanaatların ve ticaretin gelişmesi ile ortaya çıkan *demiurgoi* (burjuva) sınıfı hiçbir zaman aristokrat sınıfın arasına giremedi. *Demiurgoi* sınıf mücadelesinde her zaman *demos*un safında kaldı. Çünkü Atina polisinde soyluluk sadece soya dayanıyordu. Ticaretle zenginleşen *demiurgoi* yaptıkları işin mahiyeti dolayısıyla zaten aristokratlar tarafından küçük görülmektedirler. Atina polisinde *demos*un aristokrat sisteme karşı gelerek ayaklanması ilk olarak İ.Ö. 6. yüzyılda gerçekleşti. Bu yüzyılda aristokratlar toprakların neredeyse tamamını ellerine geçirmişler, hukuku, dini kendi istekleri doğrultusunda yönlendirerek halkı kontrollerinde tutmaktaydılar. Ancak karşılarındaki halk çok kalabalıktı ve onlara önderlik edebilecek birisi halkı arkasına alarak kolaylıkla tiran olabilirdi. Çalışmamızda bahsettiğimiz üzere Kylon ayaklanması zaten çok zor bastırılmıştı. Dolayısıyla aristokratlar hukuku yazılı hale getirmek için Drakon yasalarını hazırlattılar. Drakon yasalarından önce hukuk sözlü kurallardan oluşan, dini içeriği de bulunan aristokratların kontrolündeki bir kurallar bütününden ibaretti. Bu kuralları sadece aristokratlar yorumlayabiliyorlardı. Fakat Drakon yasaları Atina polisindeki sınıf mücadelesi için çok önemli bir dönemeçti. Çünkü bu yasalarla birlikte artık hukuk aristokratların tekelinden çıkıyordu. En önemlisi de hukuk kurallarının insan yapısı olduğu net bir şekilde ortaya çıkmıştı. Artık aristokratlar kendilerinin koydukları kuralları tanrısal olarak sunamayacaklardı. Tanrısal olmadıklarına göre hukuk kuralları toplumsal şartlar ve ihtiyaçlar dâhilinde değiştirilebilirdi. Drakon yasalarının ömrü uzun olmadı çünkü *demos*un isteklerini yerine getirmek için değil, aristokratların haklarını zor ile korumak için hazırlanmıştı. Fakat biraz önce de belirttiğimiz gibi bu yasalar dönüşümün başlangıcı olacaktı. *Demos* durulmadı ve mücadele devam etti. Yukarıda detaylı bir şekilde açıkladığımız üzere Solon yasaları *demos* ve aristokratlar arasındaki mücadeleyi bitirmeyecek fakat kontrol altına alacaktı. Solon yasaları iki sınıfı da memnun etmedi ancak Atina polisinde demokrasinin kurumsallaşmasının önünü açtı. Solon'un hazırladığı yasalar soyluluk üzerinden elde edilen yönetim haklarını sınırlandırırken zenginlik ile yönetime katılma şansını artırarak *demiurgoinin* yönetimde bulunma şansını artırdı. *Demos* artık hem yönetimin her kademesinde temsil edilecek hem de yönetime katılabilecekti. Atina polisinde sınıf mücadelesi iki karşıt kamp şeklinde yaşanmaktaydı. Bu mücadele hazırlanan yasalar süreci ile

demokrasi yönetiminin kurumsallaşmasını sağladı. Atina'da siyasi hayat iki parti üzerinden yürütülüyordu. Demokrat parti ve Oligarşik parti. Sınıf mücadelesinin temsilcileri bu iki parti üzerinden siyasi hayata aktarılıyordu.

Atina'da sınıf mücadelesi bu şekilde devam ederken siyasi gelişmeler başlığında aktardığımız üzere Yunan dünyasında büyük savaşlar meydana gelmiş, Atina polisi hem yıkımı hem de zaferi yaşamıştı. Düşmana karşı kazanılan her zaferde olduğu gibi Atina polisi de verdiği mücadelenin karşılığını Yunan dünyasının liderliğini elde ederek almıştı. Atina, Perslere karşı verilen savaşta Yunan dünyasının liderliğini ele geçirerek bir imparatorluk şekline bürünecek ve ekonomik olarak Yunan dünyasının sömürsünü gerçekleştirecekti. Bu liderlik Atina'da demokrasiyi besledi. *Demosun* her katmanı yönetime katılma fırsatını buldu çünkü Atina polisinin elde ettiği ekonomik güç, yönetime katılma imkânı bulamayan yurttaşlara bu kamu görevini yerine getirdikleri için ücret ödeme imkânını sundu. Atina polisinde demokrasi derinleşirken, poliste ticareti yapılan köle sayısı artmakta, Yunan dünyasının diğer polisleri de Atina'ya vergilerini ödeyebilmek için çalışmaktaydı. Kölelik Atina ekonomisinin temel metası durumundaydı. Demokrasiye katılmak için zamana ihtiyaç duyan yurttaşlar da köleleri her alanda kullanarak, kamu görevlerini yerine getirecek zamanı edinmekteydiler. Bu şekilde zenginleşen Atina polisine sadece ticaret için seyahat edilmeyecekti. Döneminin en önemli güçlerinden birisi haline gelen Atina polisi sanatçılar, bilginler ve düşünürler için bir çekim merkezi haline geldi.

Atina aydınlanma evresini yaşıyordu. Ionia'da doğmuş olan felsefe, Pers istilası sonrası Yunan anakarasına taşınmış ve dünyanın nasıl ve hangi maddeden meydana geldiği tartışmaları çevresinde uzlaşılabilir bir yola girmişti. Atina polisinde demokrasinin hayata geçmesine paralel olarak felsefi tartışmalar da insan üzerine odaklanmaya başlamıştı. Toplumsal olaylar hareketlendikçe Yunan insanı yönetim, adalet, hak, din üzerine tartışmalara girmiş, insanların ihtiyacı olan konulara odaklanmıştı. Eğitim aristokrat sınıfta aileden elde edilen bir olguydu. Siyaset aile içinde öğreniliyor ve uygulamalı olarak öğretiliyordu. Demokrasi ile tanışan *demos*, siyasi bilgiye hâkim değildi. Demokrasi, meclislerde hakkını savunabilmek için gerekli bilgiye ve retorik olarak adlandırılan güzel konuşma becerisine sahip olmayı gerektiriyordu. Siyasi erdem her yurttaşta bulunan bir şey miydi yoksa sadece aristokratlara ait bir yetenek mi? Bu tartışma esasında Atina demokrasinin varlığının tartışmasıydı. Çünkü eğer siyasi erdeme sahip olmak sadece soy aracılığıyla elde edilen bir şey ise demokrasinin varlığı zaten mümkün değildi. Yönetim hakkı siyasi erdeme sahip olan aristokratın hakkıydı ki, bu da oligarşik yönetimin uygulanmasını gerektiriyordu. Siyasi erdem öğretilen bir şey ise bunu kim öğretecekti?

Sofistler bu görevi yerine getirmek için ortaya çıkmışlardı. Onlar bir okul şeklinde örgütlenmiş ve belirli ilkeleri olan bir grup değillerdi. Onları bir isim etrafında bir arada ele almamızın sebebi ise, onların mesleklerinin, öğretim tarzlarının ve kendilerine atfettikleri isim sebebiyledir. Sofist kelimesi Antik Yunan dilinde bilge anlamına gelmektedir. Zaman içerisinde Sofist kelimesinin farklı anlamlara geldiğini ve bunun sebebini yukarıda açıklamıştık. Bu bilgiler Atina polisinde İ.Ö. 5. yüzyılın ortalarından İ.Ö. 4. yüzyılın ortalarına kadar faaliyet göstermişlerdir. Bu kişileri yaşadıkları dönemler, ortaya attıkları fikirler ve incelemenin anlamlı olması bakımından siyaset felsefesi literatürü iki grup halinde ele almaktadır. Çalışmamızda da bu yöntemi kullanarak Sofist kuşak iki grup halinde ele alınmıştır. Birinci kuşak Sofistler demokrasinin halkın tabanına ulaştığı dönemde Atina polis hayatında görünmeye başladılar. Ücret karşılığında siyasi hayatta etkin olunabilecek özellikleri öğrencilerine aktarıyorlardı. Bu iş zaten ancak demokratik yönetimin uygulandığı bir poliste yerine getirilebilirdi. Onlar da *meteikos* sıfatıyla Atina polisine gelmişler ve siyasi erdemi, retorığı öğrencilerine para karşılığında öğretmişlerdi. Derslerini para karşılığında vermeleri *demosun* alt tabakalarında hoş karşılanmıyordu. Çünkü onlardan ders alabilmek için belirli bir gelire sahip olunması gerekiyordu. Ayrıca aristokrat sınıf da Sofistlerden hoşlanmıyordu. Para karşılığında bilgi satmak daha önce Atina polisinde karşılaşılan bir durum değildi ve aristokratlar için bilginin para karşılığında satılması hoş karşılanamayacak bir durumdu. Sofistlerin öğrencileri genellikle aristokrat ve *demiurgoinin* çocuklarından oluşuyordu. Sınıf mücadelesinin iki kampının temsilcileri onların eğittikleri insanlar arasındaydı. Neredeyse tamamına yakını Yunan dünyasını gezmiş, birçok yönetim sistemini, hukuk sistemini görmüş insanlardı. Bilgi konusunda rölativist olmaları, insanların eşit olduğuna inanmaları bu durumun sonucu olarak değerlendirilmektedir.

Sofistler bilgi konusunda rölativistler. Atina polisinde bunun karşılığı, tanrısal kabul edilen aristokrat hakların ve fikirlerin doğruluğuna ilişkin şüphenin dile getirilmesiydi. Ayrıca bu görecelilik Atina polis tanrılarına olan inancı da sorguluyordu. Kurumsallaşan demokrasi ile birlikte ayrıcalıklarını kaybetmeye başlayan aristokrasiye karşı bu tarzın ortaya konulması, bu sınıfın toplumsal yapıda kabullenilmiş olan ayrıcalıklarının sorgulanarak ortadan kaldırılmasına neden olacaktı. Ayrıca Sofistler retorik sanatını öğretiyorlardı. Bu sanat, meclislerde yurttaşların ikna edilmesi ve bir fikre ya da politikaya yurttaşların yönlendirilmesi konusunda gerekli olan hitabet gücünü kişilere veriyordu. Demokrasi ile yönetilen bir polis için bu çok tehlikeli bir güçtü. Gerçek, doğru konusunda rölativist bir görüşe sahip olan ve retorik sanatına hâkim olan bir yurttaş, aristokratik değerlerin çürütülmesi konusunda *demosu* rahatlıkla ikna edebilir ve *demosun* gücünü istediği gibi yönlendirebilirdi. Tabi ki bu bilgiler

aristokrat kökenli bir öğrenci tarafından kendi görüşleri doğrultusunda da evrilebilirdi ki Kritias örneğinde gördüğümüz üzere bu güç, *demos* karşı kullanıldı. Sofistlerin tamamı *demosun* yararına görüşler ortaya koymadılar. Aristokratların lehine fikirler ortaya koyan Sofistler de oldu. Hatta Kritias'da gördüğümüz üzere bu fikirleri pratik olarak uygulayanlar da. Ancak Protagoras da gördüğümüz üzere, *demosun* yararına hareket eden ve demokratik fikirler ortaya koyan Sofistlerin sayısı diğerlerine göre daha fazladır. Protagoras, yukarıda da açıkladığımız üzere Perikles'in danışmanlığını yapmaktaydı. Kritias, Protagoras, Sokrates ve diğer Sofistlerden de ders almasına karşın esas olarak Gorgias'ın öğrencisi idi. Sofistler Atina polisinin siyasi hayatında etkin bir şekilde rol aldılar ve sınıf mücadelesine taraf oldular. Bu sebepten dolayı birçoğunun eserleri tamamen yok edildi. Atina polisinde varlıkları her zaman tehdit oluşturdu ve polisten uzaklaştırıldılar.

Birinci kuşak Sofistler Perikles dönemine denk gelmektedirler. Bu dönem Atina polisinin en görkemli zamanıdır. Birinci kuşak Sofistlerin görüşlerine baktığımızda bu dönemin şartlarına uygun olduğunu görmekteyiz. İnsanlar arasındaki eşitlik fikri Yunanlılar arasında sınırlandırılmakta ve demokrasinin felsefi temelleri toplum sözleşmesi şeklinde aktarılmaya çalışılmaktadır. Demokrasi kurumsallaşma aşamasındadır ve *demosun* yönetimde bulunabileceği fikri felsefi anlamda desteklenmeye çalışılmaktadır. Siyasi erdem öğretilebileceği iddiası dahi *demosun* yönetimde söz sahibi olabileceği fikrinin savunusudur. Sözleşme teorisi ile bu desteklenmeye çalışılmıştır. *Demosun* da siyasete katılabileceği, yönetimde hakkı olduğu savunulmuştur.

Atina polisinin Yunan dünyası üzerindeki hâkimiyeti sınırsız olmayacaktır. Atina'nın Attik Delos Deniz Birliği üzerinden denetim kurduğu ve bir şekilde sömürgeleştirdiği polislere karşı muamelesinin sertleşmesi, Yunan dünyasının diğer büyük gücü tarafından hoş karşılanmayacak ve Yunanlılar arasında yaklaşık otuz yıl sürecek Peloponnesos Savaşı'nın sebebi olacaktır. Bu savaş Atina ve müttefikleri ile Sparta ve müttefikleri arasında gerçekleşmiştir. Savaş sırasında Atina polisinde veba salgını gerçekleşmiş Perikles de bu hastalık sebebiyle ölmüştür. Savaşın sonucunda Sparta ve müttefikleri galip gelmiş gibi görünse de savaşın bir kazananı olmamıştır. Çünkü Atina polisi Sparta polisi tarafından mağlup edilse de Sparta polisi de bu uzun savaş sebebiyle gücünü kaybetmiştir. Sparta, Atina polisinde oligarşik bir yönetim kurdurarak savaşa son vermiştir. Bu olay sonrası Atina polisinde darbeler dönemi başlamış, oligarşi taraftarları demokratlara, demokratlar oligarşi yanlılarına karşı darbeler gerçekleştirmişler ve Demosthenes'in liderliğini yaptığı demokratik yönetime kadar da bu olaylar sürmüştür.

İkinci kuşak Sofistler Atina polisinin bu karışık döneminde yaşamışlardır. Onların görüşleri birinci kuşağın görüşlerine göre daha radikaldir. Yaşadıkları dönem istikrarsız, güce dayalı hareketlerin sergilendiği bir dönemdir. İkinci kuşağın fikirlerine genel olarak baktığımızda, insanlar arasındaki eşitlik fikrinin köleler dâhil edilerek tüm insanlara ulaştığını görürken, güçlünün her zaman haklı olduğunu ve haklı olması gerektiğini ileten görüşler de görmekteyiz. Bu görüşlerin ortaya çıkmasındaki temel etkenin ise, Atina polisinin Peloponnesos Savaşı sırasında aldığı, yönetime katılanlara verilen ücret politikasından vazgeçme kararının etkili olduğu düşünülmektedir. Çünkü yönetime katılanlara ücret verme politikası Perikles tarafından *demosun* tamamının yönetimde etkin olması için uygulanan bir yöntemdi. Ücret politikası uygulanmadan önce, özellikle tarım ile uğraşan yoksul yurttaşların yönetime katılma hakları olsa dahi yönetime katılmaya istekli olmadıkları görülmüştü. Bunun üzerine Perikles yönetime katılan yurttaşlara ücret ödenmesi uygulamasını başlatmıştı. Ancak bu uygulamanın kaldırılması ile birlikte durum eski haline dönecekti. Savaş sonrası da oligarşik yönetim kurulacaktı. Eski haline dönen sistemde maddi güce sahip aristokratlar yönetimde bulunma ayrıcalıklarını sürdürmeye çalışacaklardı.

İkinci kuşağı incelediğimizde aristokrat sınıfın destekçisi olan Sofistlerin de polis dini hakkında sorgulayıcı görüşler ortaya attıklarını görmekteyiz. İkinci kuşak Sofistler döneminde polis dini, insanların ihtiyacı doğrultusunda ortaya çıkmış olan kurallar bütünü olarak yorumlanmıştır. Din, artık aristokratların ayrıcalık iddialarını temellendirecekleri bir alan olmaktan çıkmıştır. Bunun farkına varan aristokratlar ise ayrıcalıklarını her anlamda sahip olduklarını iddia ettikleri güce dayandırmaya çalışmışlardır. Kuvvet teorisi olarak aktardığımız bu teori ile, aristokrasi, kurduğu oligarşik yönetimi temellendirmeye çalışmıştır.

Yaşadıkları dönemin siyasi ve toplumsal şartlarına göre fikirler ortaya atan Sofistler, sınıf mücadelesine taraf olmuşlar ve sınıfların iktidar savaşında verdikleri mücadeleyi felsefi anlamda desteklemişlerdir. Bilgilerini satarak hayatlarına devam eden bu kişiler günümüz dünyasına kadar aristokrat bakış açısına göre değerlendirilmişlerdir. Platon'un kendilerine yönelttiği şarlatan ve demagog gibi sıfatlar sebebiyle ortaya koydukları fikirler objektif bir şekilde değerlendirilmemiştir. Oysa çağımızdan 2500 yıl öncesinde yaşayan bu insanlar, Platon'dan da önce devlet üzerine eserler vermiş, insanların eşitliği konusunda modern dünyanın ulaştığı evrenin ötesinde fikirler sunmuşlardır. Siyaset felsefesinin tartıştığı birçok konuda devrimci fikirler ortaya koyan Sofistler objektif anlamda değerlendirilmeli ve demokrasi fikrine kazandırdıkları değerler göz önünde bulundurulmalıdır. Batı felsefe tarihinin en önemli konularından olan sözleşme teorisinin Sofistler tarafından ilk olarak ortaya konduğunu çalışmamızda görmüş olduk. Aynı şekilde kuvvet kuramı da yine bu grup

tarafından ortaya konmuştur. Bu iki kuramın modern dünyanın şekillenmesindeki büyük etkilerini düşündüğümüzde Sofistlerin Antik dünyada ortaya koydukları fikirlerin modern dünyayı şekillendirdiğini görebilmekteyiz. Ayrıca Antiphon ve Euthydemos bölümlerinde tartıştığımız üzere ekonomik liberalizmin ve sosyalizmin ilk nüvelerinin Antik dünyada dillendirildiğinin de farkına varmak Sofistlerin felsefe tarihi açısından ne denli önemli olduklarını anlamamız için yeterli görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A. (2006). *Kent Devletinden İmparatorluğa*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Aristoteles. (1995). *Retorik*. (çev. M. H. Doğan) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Aristoteles. (2006). *Politika*. (çev. M. Tunçay) Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aristoteles. (2014). *Atinalıların Devleti*. (çev. A. Çokona) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Arslan, A. (2014). *İlkçağ Felsefe Tarihi 2 Sofistlerden Platon'a*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Aster, E. V. (1999). *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*. (çev. V. Okur) İm Yayın Tasarım, İstanbul.
- Bakirezer, G. (2008). Antik Yunan Düşüncesinde Kölelik. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(1): 18-54. doi:10.1501/SBFder_0000002127
- Belek, İ. (2015). *Kapitalizmde Sınıf*. Yazılama Yayınevi, İstanbul.
- Berktaş, H. (1989). *Kabileden Feodalizme*. Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Boetie, E. D. (2014). *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*. (çev. M. A. Ağaoğulları) İmge Kitabevi, Ankara.
- Bonnard, A. (2004). *Antik Yunan Uygarlığı 3 Euripides'ten İskenderiye'ye*. (çev. K. Kurtgözü) Evrensel Basın Yayın, İstanbul.
- Bonnard, A. (2011). *Antik Yunan Uygarlığı İlyada'dan Parthenon'a*. (çev. K. Kurtgözü) Evrensel Yayınları, İstanbul.
- Bonnard, A. (2012). *Antik Yunan Uygarlığı 2 Antigone'den Sokrates'e*. (çev. K. Kurtgözü) Evrensel Yayınları, İstanbul.
- Cartledge, P. (2013). *Pratikte Antik Yunan Siyasi Düşüncesi*. (çev. K. Tanrıyar) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Cevizci, A. (2000). *İlkçağ Felsefesi Tarihi (2b.)*. Asa Kitabevi, Bursa.
- Cevizci, A. (2016). *İlkçağ Felsefesi (10b.)*. Say Yayınları, İstanbul.
- Childe, G. (2007). *Tarihte Neler Oldu*. (çev. A. Şenel ve M. Tunçay) Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Copleston, F. (1997). *Copleston Felsefe Tarihi Ön-sokratikler ve Sokrates*. (çev. A. Yardımlı) İdea Yayınevi, İstanbul.
- Corey, D. D. (2002, May). The Greek Sophists: Teachers of Virtue. Louisiana, Louisiana State University, United States.

- Croix, G. D. (2013). *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi Arkaik Çağdan Arap Fetihlerine*. (çev. Ç. Sümer) Yordam Kitap, İstanbul.
- Elmalı, O.ve Özden, H. Ö. (2016). *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. Arı Sanat Yayınevi, İstanbul.
- Erdemli, A. (2015). *Mitostan Felsefeye*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Faulkner, N. (2014). *Marksist Dünya Tarihi*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Finley, M. I. (2007). *Antik Çağ Ekonomisi*. (çev. H. P. Erdemir) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2001). *Kelimeler ve Şeyler, İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*. (çev. M. A. Kılıçbay) İmge Kitabevi, Ankara.
- Freeman, C. (2013). *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*. (çev. S. K. Angı) Dost Yayınevi, Ankara.
- Freeman, K. (1948). *Ancilla to the Pre-Socratic Philosophers*. Harvard University Press, Cambridge.
- Gagarin, M. (2002). *Antiphon The Athenian*. University of Texas Press, Austin.
- Garver, E. (2004). Can Virtue Be Bought. *Philosophy & Rhetoric*, 37(4): 353-382.
- Gibert, J. (2006). The Sophists. C. Shields içinde, *The Blackwell Guide to Ancient Philosophy* (s. 27-51). Blackwell Publishing, Hong Kong.
- Göçmen, D. (2016). Eskiçağ Yunan Felsefesinde Radikal Demokrat Bir Damar. *Evrensel Kültür*, 95-99.
- Göze, A. (2016). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. Beta Basım Yayım, İstanbul.
- Grote, G. (2009). *A History of Greece Volume 2*. Cambridge University Press, New York.
- Guthrie, W. K. (1999). *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. (çev. A. Cevizci) Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Hansen, M. H. (2006). *Polis An Introduction to the Ancient Greek City-State*. Oxford University Press, New York.
- Harman, C. (2013). *Halkların Dünya Tarihi Taş Devri'nden Yeni Binyıla*. (çev. U. Kocabaşoğlu) Yordam Kitap, İstanbul.
- Heredotos. (2016). *Tarih*. (çev. M. Ökmen) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Heywood, A. (2014). *Siyasi İdeolojiler*. (çev. A. K. Bayram) Adres Yayınları, Ankara.
- Jaeger, W. (2011). *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*. (çev. G. Ayas) İthaki Yayınları, İstanbul.
- Jones, A. H. (1963). The Greeks under the Roman Empire. *Dumbarton Oaks Papers*, 17:1-19. <http://www.jstor.org/stable/1291187>, (erişim tarihi: 29.11.2016)

- Kallet, L. (2009). The Athenian Economy. L. J. Samons içinde, *The Age Of Pericles* (s. 70-96). Cambridge University Press, New York.
- Kant, I. (1984). *Seçilmiş Yazılar*. (çev. N. Bozkurt) Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kaya, E. A. (2015). Filozof (Φιλόσοφος), Sofist (Σοφιστής), Retor (Ῥήτωρ): II. Sofistik Dönemde Sınıflandırma Problemi. *Mediterranean Journal of Humanities*, 1-15.
- Kranz, W. (2014). *Antik Felsefe*. (çev. S. Y. Baydur) Cinius Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Laertios, D. (2007). *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. (çev. C. Şentuna) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Marx, K. H. (2013). *Demokritos İle Epikouros'un Doğa Felsefelerindeki Ayırım*. (çev. S. Babür) Bilgesu Yayıncılık, Ankara.
- McNeill, W. H. (2007). *Dünya Tarihi*. (çev. A. Şenel) İmge Kitabevi, Ankara.
- Naquet, P. V. (2013). *Kara Avcı*. (çev. Z. Atay) Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Nietzsche, F. (2011). *Ahlakın Soykütüğü Üstüne Bir Polemik*. (çev. Z. Alangoya) Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Nietzsche, F. (2015). *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*. (çev. G. Aytaç) Say Yayınları, İstanbul.
- Öngen, T. (2002). Marx ve Sınıf. *Praksis* (8): 9-29.
- Özguçlulu, M. (2002). Sınıf Çözümlemesinin Temel Sorunları. *Praksis* (8): 29-51.
- Platon. (2000). *Sofist*. (çev. C. Karakaya) Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Platon. (2001). *Kritias*. (çev. E. Güney) Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Platon. (2007). *Devlet*. (çev. S. Eyüboğlu ve M. A. Cimcoz) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Platon. (2011a). *Küçük Hippias*. (çev. F. Akderin) Say Yayınları, İstanbul.
- Platon. (2011b). *Menon*. (çev. A. Cevizci) Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- Platon. (2012). *Yasalar*. (çev. C. Şentuna ve S. Babür) Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- Platon. (2014a). *Protagoras*. (çev. F. Akderin) Say Yayınları, İstanbul.
- Platon. (2014b). *Theaitetos*. (çev. F. Akderin) Say Yayınları, İstanbul.
- Platon. (2015a). *Gorgias*. (çev. M. Rifat ve S. Rifat) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Platon. (2015b). *Kratylos*. (çev. F. Derin) Say Yayınları, İstanbul.
- Platon. (2016a). *Büyük Hippias Theages*. (çev. F. Akderin) Say Yayınları, İstanbul.
- Platon. (2016b). *Euthydemos Parmenides*. (çev. F. Akderin) Say Yayınları, İstanbul.
- Raaflaub, K. A. (2009). Warfare and Athenian. L. J. Samons içinde, *The Age Of Pericles* (s. 96-125). Cambridge University Press, New York.

- Rhodes, P. J. (2009). Democracy And Empire. L. J. Samons içinde, *The Age Of Pericles* (s. 24-46). Cambridge University Press, New York.
- Robinson, E. W. (2007). The Sophists and Democracy Beyond Athens. *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric*, 25(1): 109-122.
- Russ, J. (2014). *Avrupa Düşüncesinin Serüveni Antik Çağlardan Günümüze Batı Düşüncesi*. (çev. Ö. Doğan) Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Russell, B. (2016). *Batı Felsefesi Tarihi* (Cilt 1). (çev. A. Fethi) Alfa Yayınları, İstanbul.
- Samons, L. J. (2009). *The Age of Pericles*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Sina, İ.-i. (2014). *Sofistik Deliller*. (çev. Ö. Türker) Litera Yayıncılık, İstanbul.
- Şenel, A. (1968). *Eski Yunanda Siyasal Düşünüş*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Şenel, A. (2014). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Taftalı, O. (2007, Şubat, Mart, Nisan). Sofist Bilgeliğin "Empirist" Dayanakları Üzerine. *Doğu Batı*, (40): 155-163.
- Thomson, G. (1991). *Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler Tarihöncesi Ege II*. (çev. C. Üster) Payel Yayınevi, İstanbul.
- Timuçin, A. (2010). *Düşünce Tarihi 1* (7b.). Bulut Yayınevi, İstanbul.
- Todd, S. (1998). The Rhetoric of Enmity in the Attic Orators. P. Cartledge, P. Millett, ve S. V. Reden içinde, *Kosmos Essays in Order, Conflict and Community in Classical Athens* (s. 162-170). Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom.
- Türe, F. (2006). Antik Liberalizm Mi Yoksa Modern Sofizm Mi? *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (11): 23-49.
- Uygun, O. (2015). *Devlet Teorisi*. On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Vlastos, G. (1972). The Unity of the Virtues in the "Protagoras". *The Review of Metaphysics*, 25(3): 415-458.
- Wood, E. M. (2013). *Yurttaşlardan Lordlara Eskiçağdan Ortaçağa Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi* (2 b.). (çev. O. Köymen) Yordam Yayınevi, İstanbul.
- Xenophon. (1984). *Yunan Tarihi (Hellenika)*. (çev. B. Umar) Sergi Yayınevi, İzmir.
- Xenophon. (2014, December 17). *Memorabilia Recollections of Socrates*. (çev. H. G. Dakyns) The University of Adelaide, Adelaide, Australia.
- Yalçınkaya, A. (2011). Yunan Uygarlığı İçinde Polis ve Siyaset. M. A. Ağaoğulları içinde, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* (s. 17-91). İletişim Yayınları, İstanbul.

- Yetiş, M. (1999). Antik Atina'da Demokrasinin Gelişimi: Soloncu Pasif Devrimden Peisistratos'un Tiranlığına. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 54(2): 160-165.
- Yörük, A. K. (1948). Sofistler ve Hukuk Görüşleri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 850-870.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : Gökhan ÇELEN

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Sami Yangın Anadolu Lisesi, Kayseri, 2004

Lisans Diploması : Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü / Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2011

Yüksek Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Antalya, 2017

Tez Konusu : Antik Yunan Demokrasisine Sofistlerin Etkileri

Yabancı Dil : İngilizce

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (2015-Devam Ediyor)

E-Posta : gokhancelen@outlook.com